

Dette værk er downloadet fra Danskernes Historie Online

Danskernes Historie Online er Danmarks største digitaliseringsprojekt af litteratur inden for emner som personalhistorie, lokalhistorie og slægtsforskning. Biblioteket hører under den almennyttige forening Danske Slægtsforskere. Vi bevarer vores fælles kulturarv, digitaliserer den og stiller den til rådighed for alle interesserede.

Støt vores arbejde – Bliv sponsor

Som sponsor i biblioteket opnår du en række fordele. Læs mere om fordele og sponsorat her:

<https://slaegtsbibliotek.dk/sponsorat>

Ophavsret

Biblioteket indeholder værker både med og uden ophavsret. For værker, som er omfattet af ophavsret, må PDF-filen kun benyttes til personligt brug.

Links

Slægtsforskernes Bibliotek: <https://slaegtsbibliotek.dk>

Danske Slægtsforskere: <https://slaegt.dk>

— N. P. NIELSEN —

DET GAMLE HØJELSE

MINDER FRA BYEN OG OMEGNEN

N. P. NIELSEN

DET GAMLE HØJELSE

HISTORISKE MINDER FRA BYEN
OG OMEGNEN

UDGIVET AF KØGE MUSÆUM

SLAGELSE

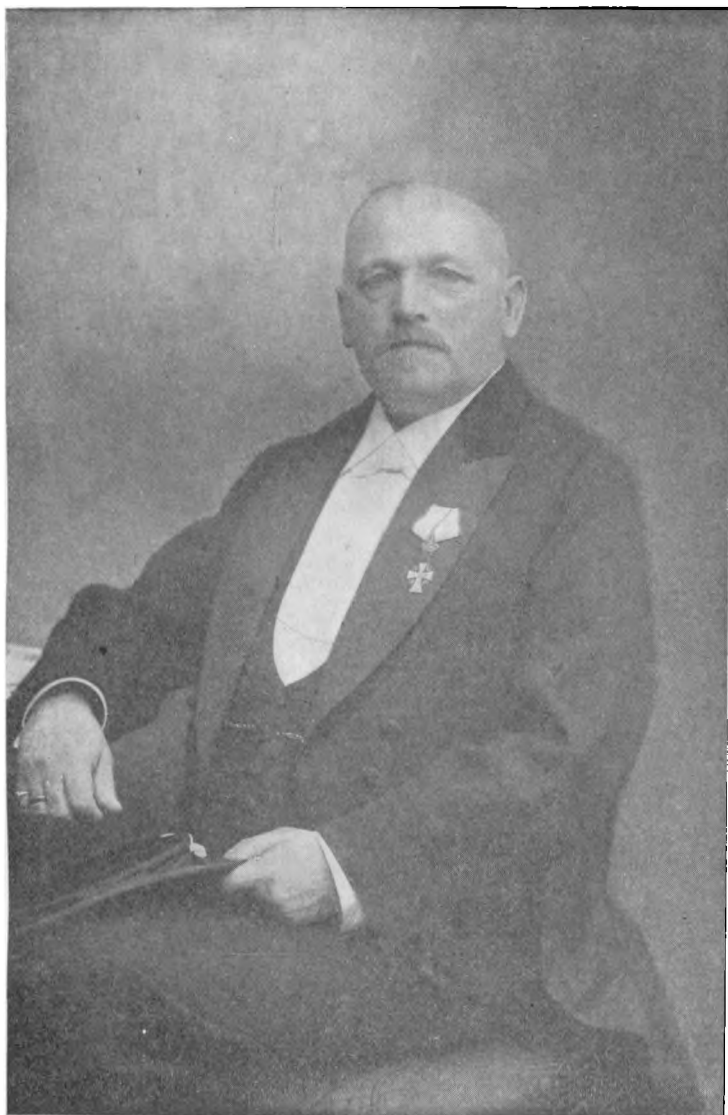
•SORØ AMTS DAGBLAD-S BOGTRYKKERI

1919

Hr. Statsraad Alfred Sørensen,
Ridder af Dannebrog,

tilgnet.

HEDEBOFORSKNINGENS BANEBRYDER

**ETATSRAAD ALFRED SØRENSEN
RIDDER AF DANNEBROG**

FORORD.

SOM Tak for den store Interesse, hvormed Hr. Etatsraad *Alfred Sorensen*, Køge Musæums utrættelige Formand, har støttet Forskningen af Hedeboegnens gamle Historie, dens Sæder og Skikke, beder jeg Hr. Etatsraaden modtage Tilegnelsen af denne Bog som et Udtryk for en Hedeboes Taknemmelighed. Hr. Etatsraaden har paa mange Maader vist, at vor østsjællandske Hjemstavns ældgamle Minder er ham dyrebare. I denne Bog er ristet Minderuner over ældgamle Bondeslægter. Disses Sagaer taler om Strid og Slid, om Sejre og Nederlag; men staalsat Vilje og Lyst til Værn for Fædres Jord var de Frugter, den unge Slægt fik i Arv. Vi ved, at Hr. Etatsraaden værdsætter disse Egenskaber og ønsker dem dybt rodfæstet paa denne Egn, hvor han var med at grave Minderne frem af Glemselens dybe Muld, og vi beder derfor Dem, Hr. Etatsraad, modtage Bogen som Tak fra en Ætling af Hedeboegnens urgamle Slægter, som en Tak, fordi De paa saa mange Omraader har været med at rejse vore Fædre et folkekulturelt Minde.

Mange har været mine Hjælpere, medens jeg eftersøgte Kilderne, og jeg siger dem alle Tak. Særlig maa jeg takke Hr. Pastor emer. *J. R. Baumann*, Hr. Stiftsforvalter *Krag*, Vallø, Hr. Baron, Kammerherre *Wedell-Neergaard* til Svendstrup samt Universitetskvæsturen, Rigsarkivet og Landsarkivet m. fl. for den Beredvillighed, hvormed de gav mig Adgang til Arkivalierne, der var i deres Varetægt. Til Slut maa jeg yderligere bringe en hjertelig Tak til den samlede Bestyrelse for Køge Musæum, uden hvis Bistand disse Optegnelser ikke var kommen frem for Offentligheden.

Forfatteren.

FRA HEDENOLD TIL VALDEMARSTIDEN

I Hedenold, to Aartusinder før Christi Fødsel, boede Stenalderens Folk paa Højelse Marker. Herom findes Vidnesbyrd i de utallige Flintflækker, Stenværktøj som Mejsler, Save o. lign., samt Vaaben af alle Slags: Stenøkser, Dolke, Spydblade og Pilespidser, hvoraf adskillige ornamenterede, der findes her i Enge, paa Bakker og i Moser. I Hedenold og langt senere var Byen baade mod Nord og Syd omgivet af lange Kratstrækninger, der skød sig ind mellem Bakkerne. Mellem Krattets Egeris, El, Hassel og Vildtjørn saa vel som i Højskoven af Eg, der strakte sig fra Assendrup ind over Højelse Mark til Nord for Byen, har man kunnet høre Bjørnens Brummen, Uroksens vilde Brøl, naar Ulvene angreb dens Kalv, og Vildornens truende Grynten. Efter disse Dyr laa Egnens skindklædte Jægere paa Lur med deres Bue, Pil og takkede Harpun.

I Ly af de tusindaarige Ege, der groede, hvor nu Byen ligger, paa Bakkerne Nordøst for denne og paa Højedraget ude ved »Harrekær«, laa Jægersmændenes Familiebosteder. Paa disse Steder finder man nemlig hyppigst Flækkerne fra Vaabentilvirkningen, Brandpletterne fra deres Kogesteder og de brændte Ler-Spindestene, der fortæller om huslig Færdighed i den senere Stenaldertid. Navnlig paa Bymarkens nordøstlige Bakker er der fundet Mængder af disse Sager.

En Rest af den store Egeskov, et Træ, hvis Stamme har maalt sine 15 Alen i Højden og over en Alen i Dia-

meter, blev for godt 10 Aar siden gravet op i „Gaasemadsengen“ Nord for Byen. Det laa en god Alen under Engens Overflade. Paa de ældste Markkort, vi kender, møder vi ikke langt derfra ogsaa Skovnavne som „Lunde-Wroen“ eller „Lundevraen“ (∩: Lundekrogen), længere mod Vest ligger „Lundsagre“, „Skovbjerg“, „Skovenge“, „Bulle-“ eller „Bulveagre“, „Tjørnebjerg“ og den til vore Dage kendte „Kirkeskov“, Navnet paa en Rest af Højskoven, der til for godt Hundrede Aar siden endnu fandtes op til Assendrup Skel. Provst Kruuse skal have hentet Tømmer derfra til Præstegaardens Nybygning omkring 1800.

Assendrup Markkort taler endnu tydeligere om Skovens Udstrækning i gamle Dage. Umiddelbart op til de paa Kortet optegnede Højelse „Skovstykker“ findes paa Assendrup Grund en Snes Tønder Land stor „Høyskov“. Adskilt fra Højelse Kirkeskov ved en „Enghave“ og „Hestehave“ laa paa Assendrup Nordmark en „Bøye-Schou“. Syd for den før omtalte „Høyskov“ under det højtliggende „Rugbjerg“ laa „Bullemosen“ og „Bullevad-Agre“ og nede ved Salby Skel „Lunden“ og „Lundshoved“.

Medens det saakaldte „Slag ved Køge“ rasede paa Ølseagle Mark 1807, søgte Beboerne i Højelse Tilflugt i „Kirkeskoven“, og i 1850erne hørte det til Drengenes Søndagsfornøjelse at gaa derud og rive Kragereder ned fra de tiloversblevne Træer. Endnu ses ved Skellet mod Assendrup et enligt Egetræ, der af en pietetsfuld Ejer er blevet omkranset med en lille Jordhøj. Det er det sidste Minde om den gamle Skov paa disse Marker.

Fra Broncealderen stammer nogle Fund paa Salby og Ølby Marker. Medens Stenalderens Folk endnu har slebet deres sidste Flintøkser i Hytterne ved Højelse, gravlægges der i en Høj Nord for Ølby, ca. 1500 Aar f. Chr., en fornem Kvinde af Broncealderkulturens Banebrydere. Over 3000 Aar senere, ca. 1880, blev denne Gravhøj aabnet og undersøgt. Liget havde været begravet ubrændt, indhyllet af kærlige og nænsomme Hænder i Skind og Tøj, før det blev lagt ned i den nu

sammensunkne Kiste, der var dannet af et udhulet Egetræ. Der fandtes i denne Grav en Mængde Smykkesager af Bronze, Resterne af en Broncedolk, Rav- og blaa Glasperler. Nationalmusæet vandt her et af de første sikre Beviser for Smykkesagernes Bæremaade. I Sommeren 1917 udgravedes en Høj Syd for Store Salby. Øverst i denne Høj fandtes to smaa Stenlægninger med brændte Ben og en lille Bronzekniv fra den yngre Bronzealder. Dybere nede kom man til et stort, stenlagt Leje med ubrændte Ben af et Lig, der har ligget i udstrakt Stilling. Nationalmusæet fandt her foruden Dolk og Toiletsager saadanne Ting som Ildsten og Svovlkis. Denne sidste Begravelse var fra den ældre Bronzealder, og under den fandtes yderligere en Grav til fra samme Tid. I denne havde ogsaa et ubrændt Lig været nedlagt. Et Smykkefund røbede, at det havde været en Kvindegrav. „Efter Forholdene andet Steds fra kan det antages, at de Gravlagte har været Mand og Hustru,“ skriver Nationalmusæets Direktør, Dr. phil. Sophus Müller.

Dette Ægtepar har levet omtrent samtidig med den ved Ølby gravlagte Kvinde. Det ser ud til, at der meget tidligt har dannet sig Bronzealderkolonier i Egnen Syd og Sydøst for Højelse ned til Køge. Muligt staar det i Forbindelse med en Indvandring ad Søvejen.

Paa denne Tid forsvinder Stenalderperiodens smaa Bopladser med deres flettede, lerklinede, bikubeagtige Hytter, og de ældste af de nu kendte Landsbyer grundes. Blandt disse var Ølsie, Nutidens Højelse. Navnet er muligvis i Slægt med det oldnordiske Navn paa den kampglade Idrætsgud, Ull, der her udtaltes med Ø-Lyd, medens „je“ er den i Skaane gængse Form for „-høje“, saaledes at Navnet Ølsie kan betyde Guden „Ulls Høje“. Det gamle Ølsies Enemærker strakte sig vel dengang over hele Egnen mellem Køge Bugt og den nuværende Ejby Skov, flankeret i Syd af Køge Aa, i Nord af Kratdraget, Nord for Højelse Mark, og Skendsved Aa. Den af Dr. phil. Marius Kristensen i sin Tid fremsatte Hypothese om en skaansk Indvandring hertil har

i høj Grad Sandsynlighedens Præg over sig. Bynavnene paa Endelsen „-ie“ langs Bugten: „Ølsie“, Jersie, „Grefvie“ og Hundie samt muligt „Hærfyghlæ“ bærer jo tydeligt skaansk Oprindelsespræg, og visse skaanske Dialektlyde i det østlige Hedebomaal peger i samme Retning — for ikke at tale om den til vor Tid kendte udprægede Forskel mellem „Heden“s og de omliggende Egnes Søder og Skikke.

Som vi nu kan se Klagshamn By og flere andre Punkter paa Skaanes Kyst i Oxie Herred Syd for Malmø, naar vi fra Højelse i klart Vejr ser mod Øst, saaledes er det givet, at man derfra i Hedenold langt længere borte end det nærmere liggende flade Amager har kunnet se Skovene paa de højeste Bakker, hvor nu Højelse ligger, som en meget fjern Kystbræmme. De fjerne Egne har haft en dragende Magt over sig. Man har fæstet Bo herovre og dyrket den stærke Thors Søn, Ull, paa Altrene under de urgamle Ege. Nye Folk er stadig kommen over, Aæn er blevet overskredet i Nord, og Nybyggerne har bredt sig videre frem langs Kysten og bygget et folkeligt skaansk Brohoved paa Sjællands Kyst.

Inden længe har der ligget to Ølsiebyer paa Sletten. Deres Beboere har delt Jorden mellem sig; men formentlig er den ene, den, der nu hedder Ølsemagle, ved fjendtlig Strandhugst i den tidlige Middelalder blevet lagt øde. Under en Mand Assers Ledelse grundes siden Assers Torp, der nu kaldes Assendrup. Efter denne Asser har Bakken „Assenbierg“, der ligger noget Vest for Assendrup By og angives paa Byens ældste Kort i Matrikulskontoret, formodentlig sit Navn. Salby og Ølby maa paa Assers Tid i Følge Navneskikken alt have været grundlagt for Aarhundreder siden. Det samme gælder Skensvedlille. Men efter Assers Torp er Salby-Torp, nu Lille Salby, og Vilkestrup, der endda meget sent blot kaldtes „Torpet“, kommet til.

DANMARKS ENESTE HELGENINDE, MARGRETHE
AF HØJELSE

I Valdemar den Stores Dage var det meste af Højelse, om ikke hele Byen, i den navnkundige Hvideslægts Eje. Sune Ebbesen til Knardrup, Biskop Absalons Fætter, ejede Broderparten, og samtidig hører vi, at en Kvinde ved Navn Margrethe af Hvidernes Æt boede her. Hun var muligvis en Søster til Sune Ebbesen, om ikke en Datter; i alt Fald skal hun have været i nærmere Slægt med Sunesønnerne, Bisp Peder og Ærkebisp Andreas, end med Absalon. Denne kaldte hende dog altid sin nære Slægtning. Hun var gift med en Mand ved Navn Herlogh, der i Graabroderen Peder Olsens Krønikebog kaldes Ægteskabsbryder; men herom ved man iøvrigt intet.

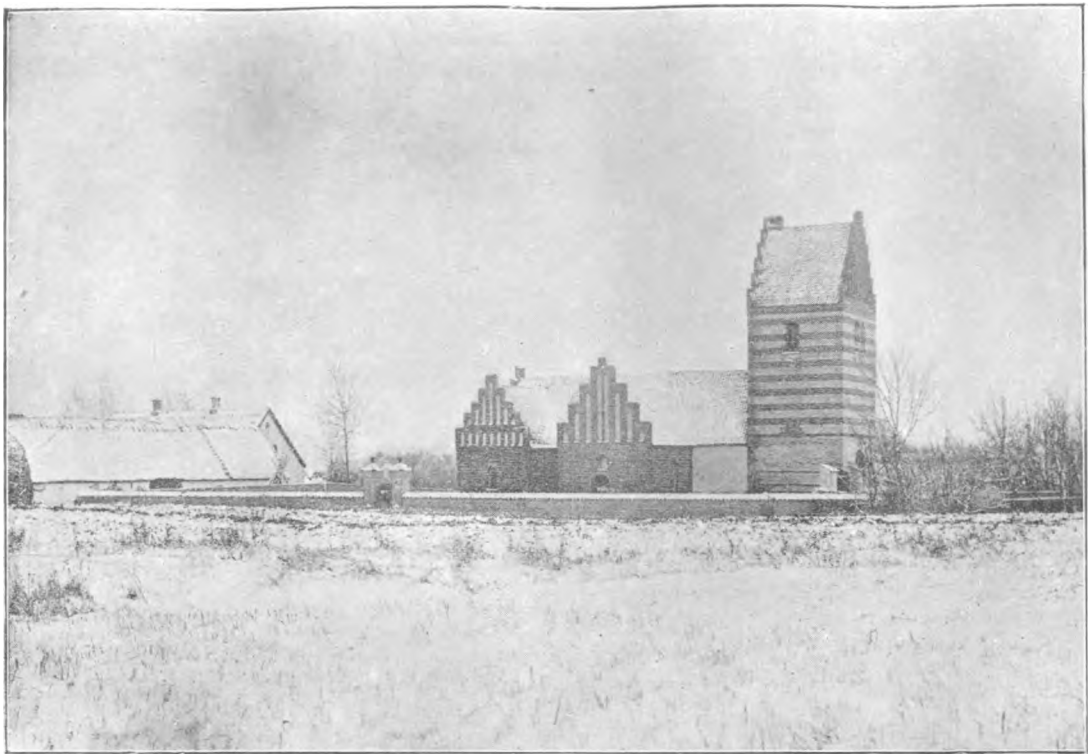
Det var om Natten den 25. Oktober, Helgenerne Crispini og Crispiniani Højtidsdag, i det Herrens Aar 1176, fortæller et gammelt, gulnet Pergamentsblad i Rigsarkivet, forfattet af en Klerk i Roskilde paa Valdemar Sejrs Tid, at Herlogh aflivede sin Hustru og hængte hendes Lig op under Loftbjælken indenfor stængede Døre, for at det skulde se ud, som om hun havde taget sig selv af Dage. I Henhold til Kirkeloven forbød Præsten at jorde hende i indviet Jord, og Liget blev ført ud paa aaben Mark og nedgravet dér. Den sjællandske Krønike siger, at det var ude ved det østre Hav. Her laa Margrethe gemt, men ikke glemt; thi hendes Livsvandel har rimeligvis vidnet imod den Selvmordets Brøde, der tillagdes hende, og saa saas der endelig ved Nattetider flammende Lys over hendes Grav derude paa Marken, fortæller det gamle Pergamentsblad. Egnens Folk underrettede Biskop Absalon i Roskilde om Sagen. Han tøvede dog; men da Rygtet blev almindeligt, kaldte han til Bispegaarden for at pleje Raad med dem saa paalidelige Mænd som Abbed Simon i Soer, der i Følge en

engelsk Legende, efter at han engang var død af Svindsot, „af den salige Guds Moder blev givet tilbage til Livet“, og Rikard, som forhen havde været Abbed i Ringsted, og som maaske begge har kendt Margrethe, da de som Abbeder de to Steder har staaet Hvideslægten nær. Herloagh blev stævnet til Roskilde og stedet for det gejstlige Raad. Til at begynde med „forhærdede han sig i sin Ondskab“; men da han hørte, at himmelske Jærtegn vidnede imod ham — der var allerede meldt om Undergerninger ved Margrethes Grav — bekendte han uden Omsvøb sin Brøde. Margrethes Slægtninge drog deres Sværd og vilde hugge Misdæderen, der saaledes havde kastet Snavs paa Hvidernes blanke Vaabenskjold, ned; men Biskop Absalon lagde sig imellem, og Herloagh maatte i Stedet underkaste sig Kirkens strenge Bod.

Biskop Absalon, omgivet af tætte Skarer af Folk fra Land og By, drog nu ned til sin Slægtnings Grav, der blev aabnet, det hellige Lig blev taget op, tvættet og salvet, hvorefter det blev lagt paa en prægtig Baare og ført ad Roskilde til. Der var i Toget Folk af alle Klasser, Kvinder som Mænd, af enhver Stand og enhver Alder. Voks-kærter og Lamper blev baaret ved Ligets Side, Kirkeklokkerne ringede, hvor Toget kom frem, og fra Roskilde strømmede Borgerskabet det i Møde. Under Hymner og Lovsange, og medens alle Bispestadens Klokker ringede, blev Margrethes Lig ført ind i Vor Frue Kirke, hvor der siden rejstes et stort og prægtigt Gravminde over hende, og derved, siger Beretningen, skete siden mange Undergerninger.

„Om de Mirakler, som Herren har virket ved hende“, fortæller den sjællandske Krønike, „er der kun lidt at finde i det skriftligt overleverede; men meget, som ikke er nedskrevet, havde fortjent at blive kundgjort for de Troendes Øren til vor Gud og Frelsers Pris“.

Overførelsen af Margrethes Lig til Roskilde fandt Sted den 19. Juli 1177. Den Dag er nemlig opført som

ØLSEMAGLE KIRKE, SET FRA NORD

saadan i Sunesønnernes Psalter i British Museum i London, beretter Dr. phil. Frk. Ellen Jørgensen i sit Værk om „Helgendyrkelsen i Danmark“.

I Lunds Domkirkes Messebog fejredes Mindet om Margrethe af Højelse, i Pavebuller stod hun betegnet som Hellig, og 1191 skænkede Absalon Reliquier af hende til Gumløse Kirke i Skaane, ligesom der i Lunds Domkirke opbevaredes en „Særk“ eller Tunika, der opgives at være hendes, og som ses paa Lunds Musæum den Dag i Dag. Den er syet med en middelalderlig Alba som Forbillede og er paasyet forskellige blaa Ornamenter. Tunikaen tillagdes i Middelalderen den Egenskab at kunne hjælpe Kvinder i Barnsnød, og man har opbevaret et Brev fra Kong Christian den Første til Kapitlet i Lund om at faa den i dets Værge opbevarede „Særck“ til Laans til Dronning Dorothea, da hun engang befandt sig i velsignede Omstændigheder. „Lapper og Huller viser“, skriver Lunds historiske Musæums Direktør, Dr. phil. Rydbeck, til os, „at Tunikaen hyppigt har været i Brug“.

Ved Reformationen var Margrethes Gravminde i Vor Frue Kirke forsvundet, og da Gøngerne i Gumløse Kirke blev ved at ære deres Kirkes Reliquier, bl. a. Margrethes, tog deres Sognepræst Platius 1720 Reliquierne og gravede dem ned et ukendt Sted. En Pergamentstavle om dem var blevet ødelagt af Sognets sidste dansktalende Præst 1669; men han havde dog ladet Indholdet male paa en Trætavle, der hang i Kirken, til denne brændte 1904.

Ved Margrethes Grav ude paa den aabne Mark blev der bygget et Kapel, hvortil Skarer af Pilgrimme strømmede, og rige Gaver blev ofret i Kapelblokken. En Trediedel af dette Offer blev skænket til Vor Frue Kloster i Roskilde, der en Tid bar Navn af St. Margrethes Kloster; til Gengæld overlod Vor Frue Kloster til Sorø Kloster Trediedelen af det, der ofredes ved Margrethes Helgenskrin i Vor Frue Kirke. Cisterciensernonnerne i Vor Frue Kloster havde Ret til hvert Aar at indsamle en Kollekt, kaldet „Margretheskud“, i Sjællands

Østsyssel, nemlig de nordsjællandske Herreder samt Ramsø, Tune, Bjæverskov, Faxe og Stevns Herreder, og Paverne gav Klostret store Privilegier. Efter at Margrethes Lig var ført dertil, gik Valdemar den Stores Døtre, Prinsesserne Margrethe og Maria, i Kloster deroppe, og Abbed Vilhelm i Ebelholt vaagede nøje over, at der herskede gode Sæder.

Med Hensyn til Gravkapellet ved Højelse kan Stedet for dets Beliggenhed ikke angives. Der er et Par svage Muligheder for en Paavisning. Den ene gaar ud paa, at Kapellet er at finde i den indre Kridtstenskirke i Ølseagle Kirke, hvis Murværk omslutter et indre Skib, bygget af Kridtstenskvadre med rundbuede Vinduer. Herimod taler dog den Omstændighed, at der før 1176 skulde have været aaben Mark her, saa Ølseagle følgende maatte være opstaaet senere uden om Kapellet, hvad jo ikke var umuligt; men forholdsvis umuligt turde det være, at Navneformen »Magle« (den store) kunde opstaa paa et saa sent Tidspunkt. Kun hvis Byen har været afbrændt af Venderne, saa der har været øde derude af den Grund, kunde det tænkes, at den nye By havde faaet den forsvundne Bys Navn. Saa kunde det jo nok passe. Den anden Hypothese, vi fremsætter, gaar ud paa, at Kapellet har ligget ved Vejen fra Ølseagle By til Lille Skensved Udflyttere paa den Mark, der kaldes Kapels-Agre, og som støder op til det side Markhjørne, der paa Ølseagle ældste Bykort kaldes „Ølleskiærs Agre“, hvilket maaske er en ændret Udtale af Hellekær, det hellige Kær. Ikke langt derfra løber Aaen, og ensomt og øde har der været som længere ude ved Strandengene. Syd for Kapels-Agre ligger „Gudsager“, længere mod Øst f. Eks. Ellebjergs Agre, Sanct Knuds Agre og Munkekiærs Agre. Har Herloghs Gaard ligget i den nordlige Del af Højelse By, vilde det ikke have været vanskeligt at finde paa at begrave Margrethe derude, naar det skulde være paa et øde, afsides liggende Sted; thi Højelse Marker strakte sig jo derud imod, og Stedet har rimeligvis den Gang ligget fjernt fra den dyrkede

Mark. Allerede i det trettende Aarhundrede var Kapellet meget medtaget. Naar Peder Olsens Krønike skriver, at det var ude, „hvor den gamle Kirke endnu ses“, at Graven var, da betyder dette intet; thi Peder Olsen har sandsynligvis laant Udtrykkene fra den gamle sjællandske Krønike. Sporene af et Kapel er nu borte paa dette Sted, og det ser ud til, at Paakaldelsen af denne eneste danske Helgeninde ikke holdt sig helt til Reformationen. Ved Eftersøgelse i Vatikanet af den italienske Franciskaner Pater dall'Olio er Margrethe ikke fundet optegnet blandt de kanoniserede Helgeninder; men det havde Margrethe af Højelse tilfælles med mange af de middelalderlige Helgener. Det vigtigste, set fra det aandelige Standpunkt, maa være, at hendes egne Bysbørn efter hendes Død kaarer hende til deres Helgeninde. Det havde de næppe gjort, hvis hendes Levned ikke havde været fromt og gudhengivent.

III

ST. MICHAELS KIRKE GENNEM TIDERNE

Fra Knud den Stores Tid eller før har Højelse haft sin Trækirke; men da man i Midten af det 12. Aarhundrede fik Øjnene op for, at det „ikke sømmede sig til Gud at bede i sligt brøstfældigt Skur“, forsvandt de gamle Trækirker, og rundt om rejste sig Stenkirker, saaledes ogsaa her i Højelse, hvor de to Fag af Kirken nærmest op til Taarnfaget i Følge Musæumsinspektør, cand. mag. Chr. A. Jensens Undersøgelse netop skal stamme fra ca. 1150. Dette Afsnit er en Kridtstenskirke i romansk Stil. Den har sikkert haft et lille Kor; medens dette sidste endnu stod, er de to vestlige Hvælvinger indbyggede, antagelig ca. 1350—1400. Endelig er det gamle Kor nedrevet, det nuværende opført med dets

Hvælvinger, og straks derefter er Kalkmalerierne malede, ca. 1475. Sakristiet er vistnok bygget samtidig med det nye, sentkatholske Kor. Søndre Korsarm er bygget i to Omgange, et mindre vestligt Vaabenhus, ca. 1400?, og et større Østparti, vistnok fra Tiden ca. 1500. Taarnet er tilbygget engang i Løbet af 1400erne.

Det ser ud til, hvad Museumsinspektøren dog ikke udtaler sig om, at Taarnet er bygget af to Gange. Spindelsøjlen i Trappetaarnet er af Kridtsten op til det første Taarns Afslutning, derefter af Teglsten. I Taarnhallen over Hvælvingerne findes der til alle Sider Skydeskaar, saa Taarnet sandsynligvis har været indrettet til Forsvar. Kirken har allerede, medens den havde de første Hvælvinger, og da Taarnets første Par Stokværk var opført, haft Blytag. Den gamle Taglinie spores nemlig inde over Hvælvingerne nogle Fod under det nuværende Tag.

Indgangen til Taarnet var i gamle Dage fra Kirken gennem den nu tilmurede Dør til højre for Trappetaarnets Indgang. Den er rimeligvis først tilmuret henimod Aar 1800, da den synes at være der paa Provst Kraglunds Tid omkring 1780. I Taarnets Hvælvings-Stokværks Vestside findes en lille Indgangsdør med et overliggende Bomhul, der maaske har haft Forbindelse med et Hisseværk eller en Stige, som i Forsvarsøjemed kunde hejses fra Jorden.

Taarnets og Kirkens Mure er forsynet med flere karakteristiske Blindinger. Der findes nogle med Fladrundbue, andre med Vinkelafslutning, Cirkulærblindning og Korsdekorationer. Sakristiet har en spidsbuet Blindning og iøvrigt tvedelte samt nogle med dobbelt Fals. Paa Vaabenhusets Østmur er der Attrapsgesims.

Den østlige Forlængelse af Skibet er opført af Kridt og Tegl paa en raa Kampestenssokkel. Skibets Længde er 15,35 Meter, Taarnets indvendige Længde 3,37 Meter. Taarnets Grundsten ligger 140 Fod over Havfladen, og dets Højde er ca. 80 Fod. Kirkeskibet er indvendig 19 Fod bredt, og Murenes Tykkelse er paa de fleste Steder

4^{1/2} Fod. Kirkens tre østlige Hvælvinger er dekorerede med Kalkmalerier, hvilket ogsaa er Tilfældet med Skjold, Gjordbuer og Ribber. Disse bæres dels af Kragsten, dels af menneskehovedformede Fremspring eller Konsoller.

Den vestligste af de dekorerede Hvælvinger bærer Billeder fra Tidernes Morgen. Himlens og Jordens Skaber troner i den højeste Himmel, og Verdener fremstaar paa hans Bud, Engle synger Lovsange, medens Markens Dyr, Himlens Fugle og Havets Fisk tumler sig hver i sit Element. Leviathan stikker Hovedet op over Havfladen, og Djævelen styrtes ned i dens Gab, Symbolet paa Underverdenen. Mod Syd ses Adams Skabelse, han indblæses Livsaande, føres over Have-Risgærdet ind i Edens Have, hvor Skaberen, medens Adam sover, drager Kvinden frem af hans Side, „netop af hans Side“, som Ærkebiskop Andreas Sunesøn skriver; „Kvinden kunde ikke dannes af Mandens Hoved; thi hun skulde ikke være hans Herskerinde; ej heller af hans Fod; thi hun skulde ikke være hans Slavinde; men af Ribbenet i hans Side; thi hun skulde ligge hans Hjerte nærmest“. Gud peger paa Billedet af Adam, der føres ind i Haven, advarende mod Kundskabens Træ; men derefter ses Adam og Eva under Træet, fra hvis Grene Slangen lægger en Frugt i Evas Haand. Keruben med sit flammende Sværd drev dem ud af Haven, og paa det sidste Billede ses Adam i Færd med at grave, og Eva spinder paa sin middelalderlige Rok.

Den midterste Hvælvingens Billeder viser mod Vest den stridende Kirke. Ridder Jørgen dræber Dragen og befrier Prinsessen, Menigheden, der venter sin Brudgom. Mod Øst sidder Kristus paa Dommersædet med Dommens Sværd og Naadens Kvist, ved hans højre Side staar Jomfru Maria og til venstre Johannes Døberen. En Sjæl, der stiger op ved Jomfru Marias Fod, er vel enten Maleren eller den, der bekostede Billederne. Fra Kristi Mund udgaar mod Nord et Inskriptionsbaand, der paa Latin siger: „Kom til mig, I min Faders velsignede, og arver det evige Rige!“ Paa et andet mod Syd: „Gaa bort, I forbandede, i den evige Ild!“ Foran Johannes Døberen læ-

ses: „Se, Din Profet!“ Længere nede udbasunerer to Engle: „Staa op, I Døde, og kom til Dommen!“ Man ser Gravene aabne sig, og de hensovede staar op. Paa Hvælvingens Nordside er afbildet St. Peter, der lukker de salige ind ad Himmelporten, medens mod Syd Djævelen og hans Haandlangere fører dem, der bukkede under for Lasten, ind i Underverdenens Ildsvælg.

Paa den østlige Hvælving over Alteret troner den hellige Treenighed. Faderen bærer den Korsfæstede paa sit Skød, og Helligaanden svæver i en Dues Skikkelse ved hans Bryst. Uden om findes de fire Evangelisters Symboler: Engelen for Matthæus, Løven Markus, Oksen Lukas og Ørnen Johannes. Mod Syd ses Samsons Kamp med Løven, mod Vest „Kong David“ og „den vise Salomon“, og endelig mod Nord ses St. Anthonius's Oldingeskikkelse med Stav og Rosenkrans.

En Del af de Kors, der er malet, hvor Roskildebispen ved Kirkevielsen tegnede de tolv Krisamkors, ses endnu.

Kalkmalerierne er blevet overkalket efter Reformationen, men igen afdækket af Professor Kornerup 1879.

Kirkens Prædikestol er fra 1595 og bærer udskaarede Billeder, der forestiller Paulus, Petrus, den Korsfæstede, Johannes og Jacob Zebedæi Søn med Ibskallen. Paa Prædikestolen findes endnu det gamle Timeglas.

Kirkens gamle Granitdøbefont er bortført for en Meneskealder siden og findes nu i Herfølge Kirke. I Stedet bruges her een, der er støbt i Zink, i en Art Renæssancestil og med forsølvet Kobberfad. Fontens Tinkande er fra det 18de Aarhundrede.

Altertavlen, der er flankeret af to korinthiske Søjler, er malet af F. Storck 1863 og viser Jesus, der velsigner de smaa Børn. Den gamle Altertavle, der hænger i Sakristiet, forestiller Opstandelsen og er malet i Marts 1795 af Portrætmaleren Hans Hansen, der kun fik 50 Rdl. for den, men ogsaa gjorde Arbejdet derefter; thi smuk er den just ikke.

De 42 cm høje Malmlysestager har Profiler fra det 17de Aarhundrede. Alterkalken, hvis Kumme er fornyet,

har en sekstunget Fod med Rosenkrantzernes Vaaben, Navnetrækket J. R. K. og er mærket „København 1671“. Disk og Æske er fra 1847. Til Alteret hører en Lyseslukker af Sølv med Ibenholts Skaft. Den bærer Indskriften „Foræret af Hr. Wolfgang Rhumand og Dorothe Clausdaatter Høyels A^o 1716“.

En Række af Præsterne er i sin Tid begravet inde i Kirken. Uden paa Kirkemuren er nu opsat en rød Marmorsten med de fire Evangelistsymboler; muligt er det Præsten Andreas Thomsens Ligsten, der 1738 laa foran Alteret. Inskriptionen er dog helt afslidt. Paa Vaabehusets Ydermur findes en anden, der ogsaa har ligget inde paa Kirkens Gulv. Paa denne, der ligeledes er stærkt slidt, kan læses:

„Her neden under denne Steen ligger (begraven dydig) og gudfrygtig (Kvinde) . anne Jørgensdatter (født i) .. dland i en By ved, som lefuede udi Egteskab (med) sinne tvende kjere Hos(bonder)... den første vaar hederlig og (høylerde) Mand, salig Her Jens Basse, fordem Sogneprest her til Hufuelse og Prouist udi Ramse Herred, som lefuede med hende udi Egteskab 8 Aar. Den anden vaar erlig og velagt Mand Peder (Olesøn), som bode udi Ølby, og hun (lefuede) med hannem udi Egteskab i.... og Gud velsignet dennem til deres Egteskab med Siden henkalte Gud Anno 1636 hendes Gud gifue hende med (alle tro Christne og) Guds Udvalde en (god og ærefuld Opstandelse).....“.

Inde i Kirken paa den nordlige Mur findes indmuret en Ligsten, der melder:

„Her neden midt for dette Alter leger begravet Hederlig og Høylerd Mand Mester Klaus Hansøn, Sogneprest her til Høyeulfsie Menighed, tillige med sin Hederlige, Dydige og Gudfryctige Hustru Dorte Pedersdaater Gad. Med hende afledede hand tvende Børn, een Søn Mester Hans Klausøn, Sogneprest til Snoldeløf og Tune, og een Daater, Dorte Klausdaater, Her Wolfgang Rumands, Sogne-

prest til Høyeulfsie, hans Hustru. Hand var Sogneprest her til Steden i 39 Aar. Levede i Egteskab med sin Hustru i 38 Aar. Døde i det Aar 1695 udi sin Alders 77de Aar. Hans Hustru levede i Egteskab med trende Prester her paa Steden i 48 Aar. Døde i det Aar 1704, udi sin Alders 76de Aar“.

Over Sakristidøren hænger en Mindetavle af Zink i Træramme. Paa den læses:

„Herunder hviler Dend udi Livvet Velædle og Velærværdige, nu hos Gud salige Mag.^{tr} Mathias Bircherod, forhen Sogne Præst for Høyelse og Lelling meenigheder sambt Proust udi Ramsøe Herred i Sjælland. Født til Verden Aar 1697 d. 6. July*). Ingich udi ægte skab første gang med Sl. Mag.^{ter} Jens Kaalund, Sognepræst for Jersi oc Sollerød meenigheder, hans Elskelige Daater Birthe Marie Kaalund, og blef i deres Egteskab med 3de børn, 2 Sønner og 1 Datter (velsignet), og Levede udi egteskab tilsammen udi 21 aar, Som (B. M. Kaalund) døde 1743, d. 26. Januarii. Ingich anden gang udi ægteskab med Velædle og Velærværdige Mag.^{tr} Iver Brinck, Sogne Præst til St. nikolaj meenighed i Kiøbenhaffn, hans elskelige Daater, Drude Margarete Brinck, forhen Hr. Samuel Steenløsis Encke, Sogne Præst for Haarløf og Himlingøye Menigheder.

Fra møye og fortreed, som Verden har at skienke.
Til ævig Salighed, hvor intet mig skal krænke,
Jeg svinger mig og faaer bestandig Fryd og Fred
I Ævighedens Aar, bort Verdens Uselhed.

Kom kun min svage Krop og mine Trætte Lemmer.
Vor Soel er gaaet op i gravens mørke giæmmer,
Som Jesus opstod, saa skal du igen opstaae
Og ævig, ævig faae den skjønne Krone paa.“

*) Bircherod har selv skrevet i Embedsbogen „Fød i Bircherød d. 17. Julii 1696“. Ved hans Død d. 5. Maj 1751 opgives hans Alder til 52 Aar, 5 M. og 20 Dage. Dette sidste maa være forkert. Datoforskellen skriver sig fra den gregorianske Tidsregnings Indførelse Aar 1700.

Under de øverste Kvindestole er endvidere begravet Wolfgang Rhumand og Dorothe Clausdatter, hvilket ses af Kirkebogen.

I Vaabenhuskappellets Mur er for et Par Aar siden indmuret en Marmorsten, der før laa paa Provst Kruuses Grav. Paa den læses:

„Mandrup Peder Kruise, Sognepræst til Højelse og Lellinge Menigheder i 59 Aar. Consistorialraad, R. af D. og D. M., Født den 14. December 1760. Død den 14. April 1846. Og hans i samme Aar Enke trofaste Hustru Inger Kruise, født Ørsløw. Født den 24. Juni 1765. Død 23. Juni 1847.

Velsignet være deres Minde.“

I Vaabenhuset har Menighedsraadet i Halvtredsaaret efter Krigen 1864 opsat en Marmortavle med gyldne Bogstaver, som melder:

„Til Minde om Hans Jensen af Højelse, * 9. Sept. 1840, og Hans Christophersen af Vilkestrup, * 27. Dec. 1840, der begge faldt ved Dybbøl 18. April 1864 og fik en ukendt Grav i Slesvigs Jord“.

Tidligere havde der paa Kirkegaarden staaet et Gravminde af Træ, hvorpaa læstes:

„Forældre og Søkende satte dette Minde over deres dybtsavnede Søn og Broder, Hans Jensen, der stod ved 18de Regiment, faldt i Kampen ved Dybbøl den 18. April 1864, og ingen ved, hvor hans Grav er.“

Under Sakristiet var der til 1837 en aaben Begravelse, hvori foruden Sognepræst J. R. Fogs Kiste ogsaa stod to Kister, der gemte Støvet af Søstrene Elisabeth og Birgitte Bille til Gl. Køgegaard, Døtre af Jens Bille til Billesholm i Skaane og Søstre til Jens Bille til Taagerødgaard*).

Da Kælderen blev tilmuret, fandtes paa Birgittes Kiste en Plade med følgende Indskrift:

*) Elisabeth var født 1572 paa Lyngsgaard i Skaane, Birgitte 1574 paa Billesholm. Deres Morfader var Eiler Rønnow til Hvidkilde, Broder til Roskildebispen. Elisabeth stod Sophie Brahe nær og

„Her ligger begravet erlig og velbyrdig Jomfrue, Jomfru Bergitta Bille til Nørre gamle Kiøge Gaard. Var født paa Billesholm udi Skaane Anno 1574, d. 8. Februari. Hendes Fader var erlig og velbyrdig Mand Jens Bille til Billesholm; hendes Moder erlig og velbyrdig Frue, Fru Karen Rønnov til Huidkilde udi Fyn. Og kaldet Gud Alsommægtigste hende paa forskrefne Gamle Kiøge Gaard, Anno 1635, dend 4. Martii. Gud gifue hende med ald de tro Christne en erefuld Opstandelse.“

Paa Prædikestolens Lydhimmel læses Ordet hos Esaias 58,1, og paa Stolens Gesims Lucas 10,16. Paa Altertavlens Ramme findes Skriftstedet Joh. 17,3.

I Kirketaarnet hænger to Klokker.

Den største er 2 Alen 8 Tm. høj med en Diameter af 2 Alen 4½ Tm. fornedet. Fenger skriver om den i „Kirkehistoriske Samlinger“, at „kun faa Landsbykirker har dens Mage i Henseende til Størrelse og dejlig Klang“. Den er bekostet af Kanniken Henning Griis i Roskilde, død 1521. Hans Vaaben, der bærer en Løveklo og to Tværbjælker, findes paa Klokkeren, hvis latinske Indskrift med Forkortelserne udfyldt lyder:

+ Dum + meus + auditor + sonus + ad + templum + michaelis + Festinat + populus + soluere + vota + deo + Hec + campana + condita + fuit + tempore + domini + Hennicgi + gris.

besøgte hende ofte, medens hun boede hos Thyge Brahe paa Hveen. Da Sophie Brahe siden blev gift med Adelsmanden Erik Lange, der satte al sin Formue til ved „Guldmageri“, hjalp Elisabeth og Birgitte hende trofast, bl. a. ved at sælge deres egne Smykker. Den praktiske Elisabeth opførte „Nørre-Gamle Kjøgegaard“, hvor Herregaarden nu ligger, og lagde en Del af Gl. Køge Bys Bøndergods ind under Gaarden.

Elisabeth døde d. 28. September 1633 og Birgitte d. 4. Marts 1635. Elisabeth stod først et Par Aar bisat i Køge Kirke, men blev saa flyttet til Højelse samtidig med Søsterens Lig.

+ Qui ꝛ fuit ꝛ prelatus ꝛ et ꝛ pastor ꝛ hujus ꝛ ecclesie ꝛ Andreas ꝛ olauy ꝛ quondam ꝛ cappellanus ꝛ iohannes ꝛ fastenowe ꝛ me ꝛ fecit ꝛ anno ꝛ domini ꝛ mdXVII ꝛ ●● +

Indskriften, som er i Minuskler med enkelte Initialer, staar mellem tre ophøjede Baand, der indrammes af 2 Liljefriser.

I Oversættelse hedder den:

„Medens min Lyd høres, iler Folket til Michaelskirken for at indfri deres Løfter til Herren. Denne Klokke blev ophængt paa Hr. Henning Gris's Tid. Han var tilforn denne Kirkes Præst og Prælat. Andreas Olsen var fordem Kapellan. Johannes Fastenowe støbte mig i det Herrens Aar 1517“.

I Indskriftsrækkerne findes Kors og til Afslutning to Mærker, der ligner Møntstempler*).

Den mindre Kirkeklokke, der dog ogsaa er ret anselig, er rimeligvis bekostet som Erstatning for een, der blev ført herfra til Brug ved Kanonstøbning 1602. Den har en 4-linjet Indskrift, der staar mellem ophøjede Baand, omgivet af Liljefriser, samt Englehoveder paa Hanken, og paa Klokkebrystet ses Holcks, Arenfeldts og Krafsernes Vaaben. Dens Indskrift er:

„Aar 1618 war erlig och welbiurdig Mand, Christian Holch thil Bustrup, Danmarkis Rigis Raad ach Hofvidtz-

*) Sagnet vil vide, at Kongen engang vilde have den til Stormklokke i Hovedstaden; men Trolden i Naurbjergshøjen holdt Vognen tilbage i Skensved Aa, da de kørte med Klokken, og hverken 8 eller 16 Par Heste kunde trække den op. De maatte saa opgive Bortførelsen, og da de kørte tilbage, kunde to Par Heste slæbe den; thi da skød Trolden, der elskede Klokken, paa.

En Troldkælling i Skaane blev af Klokkens Klang forstyrret i sin Middagssøvn. Arrig tog hun en Sten, bandt et Haarbaand om den og slyngede den mod Højelse; men Haarbaandet brast, og Stenen faldt ned paa Jersie Mark, hvor den under Navnet „Kællingestenen“ laa, til den i sidste Halvdel af forrige Aarhundrede blev hugget itu til Bygningssten.

Da Klokken første Gang ringede, var det, fortæller Sagnet, at „Borring“, den gamle Herreborg ved Lellinge Aa, sank i Jorden.

Johannes Fastenowe, sin Tids bedste Klokkestøber, døde omkring 1528.

mand paa Silkeborg Patronus thil Hofvelsy Kircke och tha ladt han thenne Klocke stobe ach forferdige thil forne(vnte) Kircke paa Kirckens Bekosting, ach thil en Paamindelse ehr hans Nafn ach Waben paasat. Hartwich Qwellich Mejer*) stobet mick.“

Fra Taarnet er der mod Øst Udsigt til Klagshamn i Skaane, til Stevns og Amager, mod Syd indover Vallø Skove og mod Nord til Roskilde og København. Før Præstegaardshavens Træer voksede for, kunde Ringsted skimtes mod Sydvest.

I Nationalmuseet findes Kirkens Røgelsekar fra den katholske Tid.

1617 ses, at der til Kirken, ligesom til Ølsemagle Kirke, bl. a. hørte følgende: Koning Christian den Tredies Bibell, Dr. Hans's Bibell, Ordinantzten, Lutheri Kierkes Postilla og Register offver Bibelen**).

1745 køber Vallø Stift store Mængder Tin og Bly, bl. a. til Tækning af Højelse Kirke.

Taarnets Trappegavle var en Tid borte, da de var styrtet eller revet ned; men ved de store Reparationsarbejder i forrige Aarhundrede blev de igen sat op. I Tiden omkring den engelske Krig var der paa Taarnet en optisk Telegraf, som Brylow passede, for hvilket han oppebar et aarligt Honorar, 5 Rdl., fra Admiralitetet.

Højt oppe i Taarnets Vestmur ses nogle Granitsten, der antages at stamme fra Grunden i den allerældste Kirke i Højelse. Ved at indmure disse Sten mente man at kunne knytte Velsignelsen fra den gamle Kirke til den nye.

Roskilde Kapitel havde i lang Tid Kaldsret til Højelse Kirke, der før Reformationen havde ligget under „Vor Frue Kapellani“. I Kapitelregnskabet hedder det den 7. August 1572, at „aff Højelsie skal gives aarligen 10 Lam, 10 Gæs og 10 Mark.“ —

Nu er Kirken overgaaet i Menighedens Eje.

*) H. Q. Mejer kalder sig paa Gadstrup Kirkeklokke 1616 „Zu Copenhagen“.

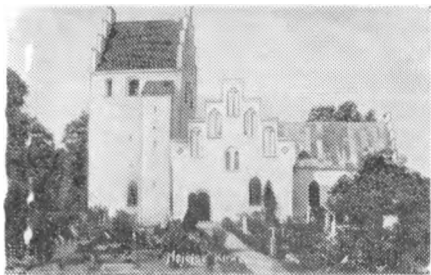
***) Disse Bøger var med Jernlænker fæstnet til Altret.

HØJELSE KIRKE VED AAR 1900

Den østlige Halvdel af Kirken.

Billederne paa den første Hvælvning viser de seks Skabelsesdage med Hjorte til højre, Fisk til venstre og Leviathan, der opsluger den i Afgrunden nedstyrtende Dæmon. Alterbilledet forestiller Jesus, der velsigner de smaa Børn. Paa Væggen bag Alteret ses Freskomedailionerne, der blev malet, hvor Roskildebispen tegnede Krisamkorsene ved Kirkens Indvielse.

Højelse Kirke, set fra Syd.

**Pastor
J. R. Baumann,
Præst i Højelse fra
1899—1915.**

SORØ KLOSTERS GODS PAA HØJELSEEGNEN

Sune Ebbesens Fader, Ebbe, havde været med at føre Knud Lavards Lig fra Haraldsted; han rejste Sjællænderne til Hævn, stod ved Erik'ernes Side og holdt sig i Borgerkrigens Tid til Svend Grathe. Sammen med Broderen Toke og Asser Rig i Fjenneslevlille grundede han Sorø Kloster. Han døde 1150. Sønnen Sune stod vel straks Svend nær; men hans Hu stod til Valdemar, og han nægtede 1154 at sværge Svend Troskab. Han har sandsynligvis Aaret før været med, da Hedeboerne fra disse Egne tilføjede Venderne et blodigt Nederlag ved Karlslunde.

Da han døde 1186, skænkede han til Sorø Kloster bl. a. sine Ejendomme i Ølshøghæ (Højelse) til en Værdi af 12 Mark Guld, i Salby for 6 og i Ejby for 11 Mark Guld paa nær 2 Øre.

En Mark Guld var ligesom Hartkornet en Jordværdi-maal, som, man mener, var dannet paa Grundlag af Kornprisen i Erik Ejegods Tid. 1 Mark deltes i 8 Øre à 3 Ørtuger. 1 Øre Rug var lig 5 Tønder i Nutidsmaal. En Mark Gulds Jord svarede vistnok til 8 Ørtug Jord i Skyld, otte Ørtug er $2\frac{2}{3}$ Øre, og da Skylden regnes lig Udsæden, svarer det til den Jord, hvori kunde saas $2\frac{3}{8}$ Øre Sæd eller ca. 13 Tønder; men da der ikke svarede Skyld af den Trediedel, der hvert Aar laa i Brak, andrager det en Snes Tønder Land.

Sunes Gave bliver følgelig 5 à 6 Bøndergaarde i Højelse By og det forholdsvis tilsvarende i de andre Byer. Siden træffes ofte Betegnelsen Bol, en Fjerding eller Otting Bol osv. Oprindelig var Bolene store; hele Højelse By rummede 5 à 6 af de ældste Bol. I Valdemarstiden blev Guldmarksvurderingen igen tilsidesat, og i Stedet fik man paany Bolbetegnelsen; men et Bol var nu, da Opdyrkningen var skredet frem, kun halvt saa stor som det gamle, og der udstykkedes endda ofte Parceller paa en Fjerding eller mindre.

Højelse var inddelt i 3—4 „Havne“; hver Havn stillede en Mand til Leding eller slap fri mod at betale en Mark Sølv i „Kværsæde“.

Det er ikke usandsynligt, at Assendrup endnu paa Sunes Tid ikke var en selvstændig Torp; men at den Jord, Sorø Kloster siden ejede deroppe, er indbefattet i Sunes Ejendom i Ølshøgba. Selv om Mageskifter frem og tilbage jo ikke er udelukket, vilde dette bedre stemme med Klosters Ejendomme i Højelse siden hen, forudsat at den omdisputerede Guldmarksvurderings Størrelse er, som her antaget.

1198 bestemte Biskop Absalon, at Munkene i Sorø maatte samle Bispens Tiende bl. a. i „Ølefshøghe“ (Højelse).

Ved Ejby Kirke byggede disse Munke en Kirkelade, hvori de kunde samle Tiendekornet. Dette er rimeligvis siden i Pramme blevet befordret ned ad Aaen til Udskibningsstedet ved Gl. Køge, som Roskildebisperne benyttede i udstrakt Grad.

Mærkeligt nok er et af de første Vidnesbyrd om det forhadte Hoveri knyttet til Sorø Klosters Gods, idet Erik Plougpenning 1243 „erindrer“ Klosters Landboere om, at de inden 15 Dage have at vende tilbage for at forrette deres skyldige Hoveri. Ellers hævdes det jo, at de Bønder, der stod under Krumstaven, havde det bedst, og det har nok ogsaa været Tilfældet, navnlig da Hoveriet blev indført alle Vegne og stærkt udnyttedes af de verdslige Magthavere.

Klostret fik siden flere Ejendomme paa Egnen.

I det Herrens Aar 1384 gav Folmar Jacobsen af Magleby St. Mariæ Kirke i Sorø (Klosterkirken) Brobyholm. Aaret før havde han tilbyttet sig denne Gaard m. m. af sin Broder Niels Jacobsen, Kannik i Roskilde, for en anden Gaard og 2 Huse i Landsbyen Ølsye (Højelse, da Ølsemagle altid nævnes i sin fulde Form) i Ramsiøhærith.

„Anno 1391, den hellige Vitalis Dag, gav den velbyrdige Mand Hr. Johannes, kaldet Ruth, af Junxhovet, Ridder, og hans Hustru, den gudhengivne og adelige Frue, Fru Alheydis, Hr. Claus Grubendals Datter, til Sorø Kloster for et af ham selv udvalgt Gravsted i Klosterkirken

— den almægtige Gud og den hellige Gudsmoder Maria til Ære og til deres Sjælefred — til evig Besiddelse følgende Ejendomme: I Ølsielille (Højelse i Modsætning til magle \circ : store Ølsie) et halvt Bol Jord, som giver i aarlig Indtægt $\frac{1}{2}$ Mark Korn (paa denne Tid lig 20 Td. Rug). Ligervis i Skenswidlittle en Fjerding Bol, der giver i aarlig Indtægt 2 Talenter Korn (\circ : 10 Td.). Ligervis i Salby og Salbythorp (\circ : Lille Salby) et halvt Bol, som i aarlig Indtægt giver $\frac{1}{2}$ Mark Korn“.

I Sorø Klosterkirke begav den velbyrdige Ridder sig op til Kirkens høje Alter og lagde paa dette en Haandfuld Jord fra de nævnte Gaarde*). Det var Overdragelsesceremonien, og Ridderen svor, at hvis dette Gods ved retsligt Indgreb skulde gaa tabt for Klostret, skulde dette faa andet Gods i Stedet.

Gaven var en Messesfundats. Hvert Aar paa Giverens Dødsdag istemtes i Klosterkirken til hans og hans Hustrus Sjælefred det højtidelige „Requiem æternam dona ei, Domine! Et lux perpetua luceat ei!“

I St. Agnete Klosters Brevregistratur i Roskilde nævnes 1490: „Abbeden paa Soer fik en Gaard i Ølsimagle“.

Paa Assendrup Mark, halvvejs mellem denne By og Ladager Skel til begge Sider for den nuværende Ladagervej, plantede de havekyndige Cisterciensermunke fra Sorø en Abildhave, der efter Kortet at dømme har været sine 5—6 Td. Land stor. Den fandtes der endnu i det 18de Aarhundrede, og Marken deromkring kaldes til vore Dage „Stubberne“. Ved Reformationstiden blev der af denne „Abildhauge“ svaret et Par Tønder Most om Aaret.

Da Kronen ved Reformationen inddrog flere af Landets Klostre og skænkede de øvrige, for at raade Bod paa den af Klostrene opretholdte Fattigpleje, Vejpasning osv., til Byer og Stiftelser, lod man foreløbig Sorø være i Ro, sagtens paa Grund af den høje Stilling, Sorø-Abbeden indtog i Rigets Raad; men da den sidste Munk døde 1580,

*) Gaarden i Højelse var muligvis Gaarden I, der siden ikke var fuldt saa stor som Klostrets andre Gaarde i Byen.

blev Godset lagt ind under Kronen. 1586 oprettedes der en kongelig Skole, der gennem en skiftende Række Omordninger blev Moderskole til det nuværende Akademi.

Under Kong Christian den Femte mageskiftede Kronen en Del af Sorø Akademis Gods bort mod Gods paa Fyn. Den 31. Maj 1673 overdrages saaledes til Økonomen ved Kommunitetet, Wilhelm Muhle, bl. a. Akademiets Gods i „Højelse Sogen oc Bye“, nemlig

En Gaard, som var bortfæstet til Mogens Mogensen, der svarer 1 Skilling grot (Grot var en hanseatisk Mønt, for hvilken man sidst paa Middelalderen kunde købe 5 Td. Korn), 2 Pund Biug (1 Pund Byg var lig 3 Td. Nutidsmaal, 1 Pund Rug var derimod lig $2\frac{1}{2}$ Td.), 2 Td. Havre, 1 Lam, 1 Gaas, 4 Høns. Hartkorn 9 Td. 4 Skp. 3 Fjk.

En Gaard, som tilforn var bortfæstet til Niels Mogensen, nu Jens Nielsen, der skylder 1 Sk. grot, 2 Pund Biug, 2 Td. Havre, 1 Lam, 1 Gaas, 4 Høns. Hartkorn 9 Td. 4 Skp. 3 Fjk.

En Gaard tilforn bortfæstet til Magister Claus Hansen (Sognepræsten i Højelse) oc Niels Mogensen, nu Jørgen Hansen og Jens Nielsen, Skyld: 1 Sk. grot, 2 Pd. Biug, 2 Td. Havre, 1 Lam, 1 Gaas, 4 Høns. Hartkorn 9 Td. 4 Skp. 3 Fjk.

En Gaard tilforn bortfæstet til Søren Andersen, nu Mads Jensen. Skyld 1 Sk. grot, $1\frac{1}{2}$ Pd. Biug, $1\frac{1}{2}$ Td. Havre, 1 Lam, 1 Gaas, 4 Høns. Hartkorn 7 Td. 4 Skp. 1 Fjk.

Niels Mortensen, nu Jens Nielsen svarer af et Hus 1 Td. Havre.

Jørgen Hansen af en Kiercke Jord, $\frac{1}{2}$ Td. Hartkorn, 1 Td. Havre.

Samme Dag fik Muhle tillige de af Niels Willumsen og Niels Hansen iboede Gaarde i L. Skensved. Til sidstnævnte hørte et Hus.

At Abildhaven ved Assendrup har tilhørt Sorø, ses af et Mageskiftebrev af 19. Maj 1669, hvorved Kronen tilskøder Gehejmerraad Gabel bl. a. Gods i Assendrup „1 Abildhaffue, hvoraf forrige gaffuis 2 Tønder Most, og som tidligere har ligget under Sorøe, men nu ligger under Kongens Gaard i Roskilde“.

Sorø Klosters gamle Kirkelade i Ejby kom omsider i Caspar Schøllers Eje og med Gl. Lellingegaard senere ind under Vallø. Den blev da indrettet til Beboelse for Præstenker.

Bl. a. boede ovennævnte Mag. Claus Hansens Datter, Dorothe, Enke efter Præsten Wolfgang Rhumand i Højelse, dér i nogle Aar til sin Død 1736

Efter hende boede en anden Præstenke, Madam Hartmann, derovre. Hun kom galt afsted, da Toldbetjentene ved en Visitation i Kirkeladen fandt Redskaber til Brændevinsbrænding, som var strengt forbudt.

Endnu omkring 1804 var der Beboelse dér; thi paa den Tid boede een af Provst Kruuses Sønner, som havde været Forpagter paa Nylellingegaard, en Tid derovre.

Der var paa Dorothe Rhumands Tid i Kirkeladen en stor Stue, en Dagligstue, et „lidet Contoir“, Spisekammer og Køkken.

V

DE ØVRIGE MIDDELALDERLIGE JORDEGODSEJERE

Omkring Aar 1370 blev der udarbejdet en Fortegnelse over Roskildebispens Gods; Bispnen havde da i Salbythorp 2 Gaarde, der skyldte henholdsvis 3 Pd. Korn og 18 gross (Gross var en hanseatisk Mønt af vekslende Værdi), i Salby 2 Gaarde, der svarede 3 og 1½ Pd. Korn, i Ølby 2, der skyldte 9 Pd. Korn, og i Skenswethlitræ 1 Gaard, som skyldte 3½ Pd. Korn. Bispetienden af „Ølsyælitlæ“ skulde paa denne Tid afleveres til Bispens Fadebur i Roskilde.

St. Agnete Kloster i Roskilde ejede ogsaa en Del Jord paa Egnen. 1332 udstedtes et Brev, hvorved Fru Hettle, Niels Tyndes Efterleverske, har befalet hendes Søn „Henning Tyndesen at skøde Broder Benth et halvt Bol i Ølse-

magle og 8 Sk. Jord i Lundby i Flakkebjerg Herred paa hendes Datters Vegne, som blev givet i Kloster 1322“.

Fra 1401 haves et Bekendelsesbrev om, at Auo Stigh af Ølsiemagle haver tre Gaarde i Ølsiemagle og 1 udi Grubbe Lystrup i Leje af Prioriszen i Sancte Agnete Kloster. Denne „Awo Stegh af Ølsiemagle“, som han kaldes 1399, blev Aar 1400 Hovedsmand paa Søborg. Han havde 1384 skrevet sig „til „Bøghæ“ i Gjørslev Sogn og er vistnok død 1404. 1399 var han Tingsvidne paa Sjællands Lands-ting ved et større Jordsalg.

Oplysningen fra Agnete Kloster giver os den interessante Oplysning, at en Datids Stormand ikke behøvede at have Borg og Fæste, men kunde leve paa een Bondegaard og fra den drive en Række omliggende Bøndergaarde, som Tilfældet har været i Ølseagle.

•

Graabrødre-Nonneklostret, St. Klara, i Roskilde fik 1302 to Gaarde i Ølby, som det havde 1561, oplyser Johs. Lindbæk i „De danske Franciskanerklostre“.

•

I Fundatsen for det af Kong Christian den Første stiftede Helligtrekongers Kapel ved Roskilde Domkirke hedder det, at Kongen den 9. Oktober 1464 skænker „en gord i Høgheølsye, som vdi boor Olaff Jonsson oc giifuer tw (to) pund bygh oc two skilling grot“. Desuden skænker Kongen til samme Formaal de af „Olaff Nielsson“ og Esge beboede Gaarde i „Salby gamble“ (o: St. Salby) og den Gaard, hvori „Anders Pætherssøn i Ascendorp i Ølsiesoghen“ bor. I et Kongebrev af 2. Januar 1466 omtales Gaven paany, og i Laasebrevet af 26. Juni 1467 gentages det hele. I de to sidste Breve kaldes Højelse „Høwe Ølsye“ og „Høwe Ølsie“.

Stiftskriver, Dr. phil. Johs. Lindbæk meddeler os, at da den i 1464 omtalte Gaard i Højelse ikke findes i Jordebøgerne af 1568 og 1614, maa den allerede i den katolske Tid være mageskiftet bort fra Domkirken.

•

Blandt Valløbrevene findes vedrørende denne Egn 1500—12: „Brev paa Øelsimagle“, og 1385—1410 Brev paa, at Gudme Kloster i Sverige har skødet og solgt Hr. Abram Brodersen, Ridder, (Dronning Margrethes Yndling) Kaxtorp, Kalvslund, Skampstrop och Møen“. Ca. 1400 nævnes Ejendomsbrev paa „Wlffmose“ og Brev af „Swortebrøder i Roskild paa en engh paa Wlffmose“, og ca. 1330 nævnes „Per Mortensøens breff, som hand gaff Esgell Krage paa Haffwerderop (Havdrup) oc Wlffmose“, og der nævnes en „Widisse aff Koning Erick paa Hawerderop oc Wlffmose“.

1530 gav Oluf Rosenkrantz til Vallø til St. Laurentii Alter i Køge Kirke en Gaard i Salbythorp mod Gods i Tolstrup.

Oluf Rosenkrantz, „den høyhaarne Fyrste Hertug Hansszes, Kongens Søns Hofmester“, fik den 2. April 1533 bl. a. Brev paa Holme Gaard, Holme Mølle og hele Vallø By samt fem Gaarde i „Asszendrup“ m. m. for Livstid og hans Arvinger efter ham, til Pantet indløses. Kronen har dog indløst Pantet; thi den 19. Maj 1669 afstaar den ved Mageskifte sit Gods i Assendrup til Gehejmerraad Gabel til Bavelse og Turøe. Siden kom det ind under Giesegaard. Det var 6 Gaarde med Skov, 2 Gaardhuse og den omtalte Abildhave. Gaardene var paa den Tid bortfæstet til Mogens Jensen, Schiøtte (☉: Skytte), unge Niels Hansen, begge med 12 Td. 2 Skp. Hartkorn, og Niels Rasmussen, Lauridtz Nielsen, Hans Nielsen og Laurids Hansen, alle med hver 8 Tdr. Hartkorn, samt et Gadehus, hvori Jens Judde bor, og et, hvori Niels Lauridtz er til Huse.

Af disse forskellige Uddrag af Gavebreve m. m. ser man lidt om Ejendomsforholdene i Middelalderens Slutning. Navnlig lægges der Mærke til, hvorledes Kirken er kommen i Besiddelse af de store Jordegodser, hvilket i Reformationens Brydningstid skulde blive den for tung

en Byrde, idet det maaske navnlig var Jordegodserne, der førte den største Del af den jordsamlende Adel over i Modstandernes Lejr.

VI

FORHOLD OG HÆNDELSER I HUNDREDAARET
EFTER REFORMATIONEN

Aar 1532 gav Kongen de Fattige i Køge Tilladelse til at samle Almisse i Ramsø og de tre Syd for liggende Herreder. Men disse Byrder var kun ringe i Sammenligning med de mange andre, der paahvilede Egnens Bønder. Et af de tungeste ved Siden af Hoveriet var Ægtkørslerne.

1532 udgik et Kongebrev om „Natzhold mellem Nykøbing oc Kopenhaffn til herredagen“, hvori Herredsfoged Mogens Stolle i Ramsø Herred befales til at skaffe 49 Vogne i Herredet „fran Køge oc til Køpnehaffn“.

Saa faldt der i de følgende Aar store Kørsler af for Kristian den Tredjes Krigshær, da den 1534 laa i Lejr for Køge, og samtidig fouragerede de halvville tyske Krigsknægte livligt i Omegnen. Medens Grev Kristoffer tidligere paa Aaret havde haft Køge inde, havde Bønderne arbejdet med paa at sætte Voldene i Stand, og han samlede dem den 26. Juni til et Møde paa Ulvemosen for at knytte dem til sig. Han var paa Vejen fra Roskilde til Køge første Gang med sine Lejetropper passeret Højelse St. Hansdag. —

Bønderne herfra maatte ogsaa rense Kanalerne om Københavns Slot for de Uhumskheder, der blev kastet ud i Slotsgraven. Da Ramsø Herreds Bønder sammen med Stevns, Bjeverskov, Thune, Smørum og Sokkelunds Herreders Folk ved Kongebrev af 30. Marts 1553 fik Ordre til at begynde paa Arbejdet, er dette vel blevet fuldført i den følgende Tid.

Hver Mand, undtagen Adelens egne Arvetjenere, skulde begive sig til Kiøpnehafns Slot og arbejde dér i Graven med Heste, Vogne, Skovle og Spader i 2 Dage, naar Peder Godske, Lensmanden i København, tilsiger dem. Denne fik tillige Brev om, at Slotsgraven skulde være rensed, før Sommerens Varme indtraf. Det meddeltes samtidig, at Vandet var pumpet af Graven, saa Arbejdet kunde begynde. —

For at modvirke Mangel paa Levnedsmidler i Hovedstaden kom der nu og da Befaling til at føre Korn og andre Fødevarer derind og sælge det til en fastsat, bestemt Pris. —

3. Juledag 1554 fik Bønderne i Ramsø, Bjevskov og Voldborg Herreder Befaling til hver at bage et halvt „Pund“ Rug til Tvebakker (til Brug paa Flaaden) og med det første sende dem til „Kiøpnehafns Slot“. Lensmanden paa Roskildegård, Hans Barnekou, fik Befaling til at levere hver af Bønderne i de nævnte Herreder et halvt „Pund“ af den gamle Rug, han havde liggende. Den Slags Hjælp til Staten gik hyppigt paa, men var jo forøvrigt ikke saa tung at bære. Man nøjedes dog heller ikke altid med det. Et lille Hundrede Aar siden, 1644, befalede f. Eks. Christian den Fjerde, at hver Helgaard til Armeens Underhold skulde yde 1 Td. Byg, 1 Td. Rug, 1 Td. Havre. Vinteren derpaa blev der af hver Helgaard udskrevet 1½ Lispund Flæsk, 2 Lispund Kød og 3 Skaalpund Sennop til Flaaden. Halvgaardene skulde svare det halve. Til andre Tider gav Kronen ogsaa bort af sit til Hjælp for Bønderne.

Fordi Løbedegne fra Latinskolen i Køge læste Katekismus med Børnene i Højelse og sang ved Gudstjenesten, blev Latinskolen betænkt ved et Kongebrev af 1555:

„Scholemesteren udi Kiøge skall haffve af vor och Kronens Part aff Tienden af Høie Ølsie Sogenn en halff Lest Kornn“. (En Læst var lig 30 Td.) —

1578 fik Folkene i Højelse sig en alvorlig Forskrækkelse, idet en meget stor Flok Zigøjnere eller, som de kaldtes, Tatere pludselig viste sig paa Eggen. De huserede navn-

lig omkring Tureby, brændte en Gaard i Dalby af og drog saa Nord paa i nordvestlig Retning. De var dengang kun lidet kendte. De første var set her i Landet 1510 og kaldte sig for „ægyptiske Pilgrimme“, der var paa Bods-vandring, hvorfor de fik kongeligt Lejdebrev. 1536 blev de landsforvist; de blev derpaa erklæret fredløse og skulde jages som vilde Dyr i alle Kongens Riger og Lande; men de forsvandt altid sporløst, naar de skulde gribes, selv om de var i Flokke paa Hundreder, for kort efter at dukke op andet Steds. Man fik aldrig Bugt med dem, før de selv fortrak eller blandede sig med Folket, hvilket var sjældent. 1578 forsvandt de ogsaa sporløst, da de kom op ad Holbæk til. De er derfra i Smaaflokke draget over Mark og gennem Skov til andre Provinser.

Paa Christian den Fjerdes Tid maatte Bønderne under Roskildegaaards Len næsten uafsladelig age med Kalk fra Faxe til Kongens Byggearbejder bl. a. paa Frederiksborg, og til Roskilde Domkirkespir blev der slæbt Tømmer op fra Køge. Naar det erindres, at Vejene var næsten ufremkommelige i ondt Vejr, forstaar man, hvilke Byrder al denne Ægtkørsel var. De knirkende og knagende Trævogne og smaa pjuskede Heste kom kun langsomt frem ad de ujævne Jordveje, der i det højeste var paafyldt Pillesten, kun, hvor der var bundløst, var der lagt Risbundter og Stager. En Mængde Egeris har saaledes været paafyldt Vejen fra Højelse til Skensved, hvor den et Hundrede Alen Øst for den nuværende Vej gik over den da moradsagtige „Langeng“ tæt ved Skensved Skel. Magister Bang oplyser i Københavns Amts historiske Selskabs Aarbog 1917, at der 1586 over Ulvemosen var anlagt en Bro af Fyrrebjælker.

Fra disse Tider stammer Beretningen om, hvorledes selve Kongen en mørk Efteraarsaften kørte fast i Vadestedet paa Kongevejen paa Ølsemagle Lyng, saa der maatte Bud til Køge for at hente Heste til at trække Køretøjet op. Kongen lod Stedet bære Navn efter Begivenheden. Derfor hedder Broen over Snogebæk „Onde Aftens Bro“, og den Køge-Karl, der kørte Vognen op, tildeltes af

Kongen Øgenavnet „Køge Tyrk“, fordi han havde været saa ond ved sine Heste. Majestæten har aabenbart været i daarligt Lune den Aften. — Snart efter blev der bygget en Træbro paa Stedet. 1735 fremkom Amtmændene i Tryggelvælde og Roskilde Amter med Forslag til Istandsættelse af Onde Aftens Bro. 1741 omtales Vejen over „Onde Aftens Bække“ igen. 1744 nævnes der tre Træbroer over „Onde Aftens Bæk“. Den nuværende Bro bærer Indskriften „17 — CVII — 85. ONDE AFTEN“. Snogebæk har sit Udspring paa den nordlige Del af Højelse Mark.

Af „Kancelliets Brevbøger“ (Rigsarkivet) ses, at der den 29. Januar 1603 udgik Brev om Ægtkørsel vedrørende Højelse og Ølsemagle. Det var til Borgemestre og Raad i Køge. De havde tilforn indberettet, at kun saare faa af deres Medborgere havde Heste og Vogn, hvormed de kunde fremføre dem, der havde Pas af Kongen eller Kongens Moder, da de hverken havde Ager eller Eng til Byen, hvorfor de tit blev nødt til at sende Bud ud til Landsbyerne efter Vogne og leje disse; men de kunde ikke altid faa Vogne for Penge, og derfor maatte de, der skulde befordres, ofte vente 2—3 Dage. — De havde nu begæret, at Bønderne i Høvelse og Ølsiemagle Sogne maatte blive tilsagt til at køre, naar der kommer nogle, som have saadant Pas, „da disse Bønder godvillig have tilbudt at ville fremføre alle dem, der komme med Pas fra Kongen eller Kongens Moder, naar de til Gengæld maa blive fri for at fremføre Kongens Fadebur, naar dette kommer til Roskildegaard“.

Kongen bevilger dette og befaler Borgemestre og Raad at tilsige Bønderne i de to Sogne, naar der ikke er Vogne nok at faa i Køge. Bønderne har faaet Besked derom, og Lensmanden Peder Basse paa Roskildegaard fik Ordre til indtil videre at lade Bønderne være fri for at befordre Kongens Fadebur til Roskildegaard.

I et Budskab til Kronens Bønder i Højelse og Ølsemagle Sogne befales, at de skal lade sig bruge i Kronens Ægt med Heste og Vogn, naar de bliver tilsagt af Borgemestre og Raad i Køge, og Kongens Pas tilstilles dem. „Vise de sig ulydige, ville de blive straffede“.

I de følgende Aaringer lyste Heksebaalene over Egnen i Anledning af „Køge Huskors“ og den dermed i Forbindelse staaende Hekseforfølgelse. I Købmand Hans Bartschers Hus i Køge, hvor nu Hotel „Prinsen“ ligger, havde Fanden huseret, snart med en Lyd, som var det en Hugorm, snart klukkende som en Høne, saa var han set som en mandshøj Skruptudse, som en gloende Ildstang osv., ja, han havde endog spyttet Sognepræsten, Mester Niels, i Køge i Ansigtet, da denne vilde fordrive ham ved at tale Latin, og navnlig havde han plaget Hans Bartschers Søn. I Kirkerne paa Egnen raabte Præsterne om Naade for det stakkels Hus. Sandheden var vel den, at Hans Bartschers Søn led af den faldende Syge, at Folkene i Huset var hysteriske, og at en vis Simon Freyndt i Køge foretog sig nogle lyssky, natlige Udflugter til Huset. Men Datiden søgte efter Aarsagen hos de gamle Kvindfolk, der kunde se ud som Hekse; nogle af disse var taabelige nok til at tro, at de ejede en magisk Kraft, og i Aarene omkring 1612 maatte 15 eller 16 bestige Baalet, deriblandt Oluff Anderssons Hustru i Skiendzit (Skensved), der i Følge Køge Raadstueakter „blev rettet her for Byen“, og dog vidnede hendes Mand siden for Dommeren, at han aldrig havde fornummet, at hans Hustru var hverken afsindig eller gal.

Heksetroen var en af Tidens værste Svøber og holdt sig længe. Endnu i 1840erne sad en Fattighuskvinde i Højelse i en af Byens Stakhaver paa en Gryde, hvori der var Ildgløder, Skruptudseben og andre mystiske Sager. Gaardmanden, der opdagede det og mente, at hun havde ondt i Sinde, greb en Spade og raabte: „Hvis ikke du flytter dig, din gamle Mær, flækker jeg Hovedet paa dig“, og, fortalte han, Pokker tog ved „Heksen“ med samt hendes Sager. Lige til dette Aarhundredes Begyndelse var der enkelte gamle Koner, der „læste over Vorter“, og som i det skjulte drev andre mystiske Kunster af samme Art.

DET ADELIGE JORDEGODS I DET 17. AARHUNDREDE

Havde Gaardene i Højelse, hvad Ejendomsforholdet angik, været spredt for alle Vinde i Middelalderen, blev det endnu værre efter Reformationen, og Bøndergodset skiftede Ejer hvert Øjeblik. Foruden de Gaarde, der som nævnt kom under Kronen ved Sorø Klosters Inddragelse, havde den Raadighed over de fleste af Byens andre Gaarde, 1610—17 ejede Roskildegaaards Len i alt Fald i Høffwelszie By en Gaard, der var bortfæstet til Olluf Niellsenn. Under Lenet hørte yderligere i „Gammel Salby“ en Gaard, i Salbythorp 2 og i Vilgistrup 2. Mellem disse sidste var der engang opstaaet Kiv. Den 16. Juli 1605 udgik fra København (Kanc. Brevb.) Brev til Holger Gagge til Frøsløv og til Frandts Brockenhuus om denne Trætte mellem de to „Kronbønder Arrild Simonsen og Hans Lauritsen i Vilgelstrup, i Roskildegaaards Len, om den til deres Gaarde liggende Jord, Ager og Eng“. 8 Synsmænd var opkrævede til efter en mellem Bønderne sluttet Kontrakt „at gøre Ejendommene lige gode“. Lauge Beck, Landsdommer i Sjælland, sendte nu Sagen til Afgørelse af „Riddersmændsmænd“, og Holger Gagge og Frandts Brockenhuus tilsiges til at begive sig til „Vilgilstrup“ og undersøge, om de 8 Mænds „Afsigt“ er retfærdig afsagt, hvis ikke, skal de „ligne og lægge Jord, Ager og Eng mellem Bønderne, som det kan være tilbørligt og liderligt“. De 8 Mænd faar Befaling til at møde for „de to gode Mænd“ og „lide og undgælde, hvad Lov og Ret er“.

I Frederik den Andens Tid havde Kronen rundhaandet uddelt til Adelen en stor Del af det ved Reformationen beslaglagte Kirkegods.

Den 5. Juli 1567 fik Peder Oxe til Gissøfeld af Kronen i Høge Ølsie 2 Bøndergaarde. — Den 13. August 1610 faar Christoffer Krausse til Egholm i Høfvælsie By Herligheden af 1 Gaard, hvis Ejendom og Hovedlandgilde tilhører Peder Jul til Totterupholm, og den 28. Maj 1618

faar Peder Basse til Siørup i Høfvelse By Kronens Part i en Gaard. — Et halvt Hundrede Aar senere, da Svenskekrigen havde ruineret Landet, gik det igen livligt med Tildelingen af Gaarde. Den 30. December 1671 fik Tredie Lektiehører ved Roskilde Domkirkeskole den af Anders Larsen beboede Gaard i Højelse med $7\frac{1}{2}$ Td. 1 Fjk. Hartkorn, da Skolens Indtægter var blevet beskaaret ved Ryttergodsets Oprettelse. — Medens Korfitz Ulfeld var Herre til Gl. Lellingegaard, havde han en Gaard i Højelse; den kom ved hans Gaardes Inddragelse til Kronen og blev af denne ved „Lellinge Hoffuitgaard“s Overdragelse til Køkkenskriver Hanns Ollufssøn overleveret ham. Denne Bondegaard i Højelse blev i F. „Kronens Skøder“ 1667 overdraget til Holger Vind til Gundersdahl og kaldes da „Kongens og Roskilde Kapitels Gods“. 1687 fritoges Margrete Giede, sl. Holger Winds, for at betale Skat bl. a. af denne Gaard. Den 27. Juni 1666 fik Pofvel Cornelissen, Proviantforvalter i Nyborg, en Bondegaard i Højelse, da beboet af Truels Pouelsen. Gaarden havde 9 Tdr. $4\frac{1}{2}$ Skp. Hartkorn. I 1680erne opførtes denne Gaard som Roskilde Domkirkes Ejendom. Saaledes skiftede Gaardene Ejer i en Uendelighed i Tiderne før og efter Svenskekrigen.

I Følge Universitetets Jordebog ejede dette i alt Fald 1662 de to Gaarde i Højelse, som det siden har haft.

Kommunitetet, der har været Indehaver af Højelse Sogns Kongetiende (Middelalderens Bispetiende) til vor Tid, har haft den ogsaa paa Kristian den Fjerdes Tid.

Efter „Studiigaards Jordbog“ var lagt „til 100 Studenter Underholdning efter gl. Jordebogsafgift 1602 Kongl. Mayts Tiender af Høvelse“. Den var sæstet af Velb. Christian Bernikov, der gav 16 Td. Rug, 20 Td. Byg og 6 Td. Havre. Det var denne Chr. Bernikov, der paa Skellinge Hede „gav Kongen sin Hest, Fjenden sit Liv og Gud sin Sjæl“ for at redde Kong Kristian den Fjerde under Kampen.

Fra den 4. Maj 1604 foreligger et Kongebrev, udstedt paa Frederiksborg, hvorved det kundgøres, at Anders Perssen, født i Skendtselille i Høvelse Sogn i „Trøggevælde“ Len, maa være fri for sit Fødested, da Fru Lise-

beth Sehested, Niels Parsbergs Enke, har tilbudt til Gengæld at ville frigive og unde Kongen een af hendes Bønder sønner ved Navn Peder Hansen, der er født i Borre Mølle ved hendes Gaard Harrested i Flakkebjerg Herred og nu bor paa Kronens Stavn i Kongens Liungby i Københavns Len.

Kristian IV var gennemgaaende sine Bønder en god Konge, naar fratages, at hans Byggearbejder lagde meget stærkt Beslag paa deres Heste og Vogne. Derimod var han ikke god mod de smaa Selvejerbønder. 1623—25 søgte han paa Krongodserne at faa Hoveriet afløst med Pengeydelse, og de sjællandske Fæstebønder fik Ret til at købe deres Bygninger. Paa Herredagen i København foreslog Kongen 1634 at afskaffe Vornedskabet; men hele Adelen paa 2 Mand nær gik imod Forslaget.

Naar Herremændene byttede Gaarde, gav de Fæsterne en Seddel paa, at de nu tilhørte en anden. I Gl. Køgegaards Arkiv ligger der en saadan, der er udstedt i Anledning af, at Christen Skeel til Gl. Køge m. fl. Godser havde faaet en Gaard fra Søholm Gods.

Den melder: „Hilsen med Gud, vide maa I Zire Hemmingsen udi Ølby, at I efter denne Dag skal svare ærlig og velbyrdig Mand Christen Skeel til Fusing, gørende og givende ham al den Rettighed, som I mig hertildags gjort og givet haver. Hvorefter I kan vide Eder at rette. Gud befalet. Sophie Rantzou, Søholm, Morthens Dag 1641“.

Samme Christen Skeel, efter hvem Vejen ved Køge hedder „Skeels Stræde“, havde ogsaa en Fæstegaard i Højelse, den eneste, Gl. Køge har haft her, og som hørte til Godset, til den blev købt til Selvejendom midt i forrige Aarhundrede.

Det er rimeligvis den Gaard, der i Aaret 1500 allerede er knyttet til Gl. Køge, og som Bent Bille nævnte Aar overtog. I Francisca Carlsens Gl. Køgegaards Historie hedder det ganske vist, at Gaarden ligger i Ølbylille; men det skal sandsynligvis være Ølsylille (=: Højelse). Ølby har aldrig haft Tillægsnavnet „-lille“. Bent Bille fik Gaarden paa sin Hustru, Fru Magdalenes Vegne efter Stig Olsen Krognos's Død.

THURE DEGNS SELVEJERGAARD OG DENS SKÆBNE

I Højelse laa der en Gaard, der indtil 1704 som Selvejendom gik fra Bruger til Bruger. Nogle Oplysninger, som vi har modtaget fra en Række Pergamentsskøder i Svenstrup Godsarkiv, kaster Lys over en lang Periode af denne Gaards Historie.

Den nævnes første Gang den 1. Juli 1475, da „Per Tuesz j Ølsylille“ pantsætter „en fjerdingh jordh po Ølsy-mark“ til „Mettæ Pædhers i Ølsy, Per Oxis efterleverske“. Pantebrevet indløses med rede Penge i Følge Skøde af 2. Juli 1482 for Mettæ Pædhers til „Thuræ Dieghen i Ølsiæ“. Denne Fjerding knyttes nu sammen med en halv Bol Jord, hvilket ses af et Skøde af 31. Januar 1488, ved hvilket „Benth Niels aff Ølsimagle“ overdrager „en halff bool jordh met sin byggestet“, som ligger i „Høwæ Ølsie“ paa „then wester gadhe imellom the garæ (o: Gaarde); ther som Poul Persz oc Jes Persz nw (nu) vdhibo“ (ud i bo) til „Thuræ Diegn“.

Thure Degns Slægt var vistnok gammel paa Egnen; thi i Folmer Jepsen Lunges Breve (1385—1411) hedder det bl. a.:

„.... Ligervis Broder Arnold, Guardian ud i Graabrødre i Roskilde, velvillig oplader Hr. Folmer Ipsszen 2 Gaarde udi Ølby, som samme Guardian i Pant havde for 40 Mark Sølf, ham givet var udi Testamente med Thwre Turesszen“.

Thure Degn i Højelse var iøvrigt Medlem af det Kalente, som Præster og fromme Lægfolk paa Køgeegnen stiftede en Menneskealder før Reformationen i en Tid, da, som det hedder, „Ondskaben daglig bliver større“, for at fuldkommengøre Sjælene. Præster, Degne, Bønder, Borgere og Adelsmænd med Fruer var Medlemmer, saaledes af disse sidste „Hr. Beynd Bille af Søholm med sin Hustru Fru Ermegard“. Tre Gange om Aaret samledes de til Kalentets Sjælemesser i Køge. Vigilibønnen skulde, hvis andet ikke kunde naas, bedes paa Vejen til Køge.

Efter Gudstjenesten samledes Kalentets Medlemmer til broderligt Samvær i Gildehuset, hvor de spiste Flæsk, salt Kød og endnu et Par Retter, hvortil der blev drukket „dansk Øl“. Foruden „Twræ Deghn aff Høveølsighæ“ var fra denne By ogsaa Præsten Medlem. Et af Gildets først indtegnede var en „Petrus Diegn af ølsielille“, muligt den Per Tuesz, der omtales i Pantebrevet 1475, og som vistnok var Thure Degns Fader.

Thure Degn maa være død først paa Aaret 1506; thi nævnte Aar, den 9. Juli, er der Arveafkald paa Gaarden efter „Thuræ Diegn“. Den ligger, hedder det, i „Høffueølsyæ“ paa den vestre Gade (∴ den vestlige Side af Gaden) mellem de Gaarde, som „Powil Persz oc Niels Olsz“ nu bor i. Arveafkaldet sker fra „Jep Twræsz“, Sognedegn i „Sywff“, til Fordel for Halvbroderen „Mattis Twræsz aff Høffueølsiæ“.

Denne Mattis eller Matz sad her nu som Selvejrbonde i Resten af Kong Hans's Tid og derefter under Kongerne Kristian II, Frederik I og i det meste af Kristian III's Tid. Grevens Fejde og alle Tidens andre voldsomme Begivenheder har han været Øjenvidne til.

Matz Thuresen gik til sine Fædre 1554.

Samme Aar, den 1. Juli, blev der givet Arveafkald paa Gaarden efter „Matz Turriisønn“ fra en Søn Niels Mat-sønn i Skiennndtzuittmagle (∴ Kr. Skensved), Jenns Olsønn i Spannagere*), gift med en Datter, Annders Nielsønn i Ørninge, gift med en anden Datter, til Fordel for disse Søkendes Broder Peder Matsønn i „Høieølsiig“. Skødet til denne blev udstedt den 5. December 1558.

Peder Madsen blev gammel af Dage; thi først 1622, den 28. Oktober, giver paa Ramsø Herredsting Rasmus Pedersen i Jersie Arveafkald paa Gaarden til Fordel for sin Broder Mads Pedersen i „Høffuelsze“. Det sker efter Forældrene „Peder Madsen och Sidszel Knudsdaatter“ samt de salige Søstre „Boeld Pedersdaatter och Karin Pedersdaatter“.

*) Landsbyen Spanager, der blev afbrændt af Fjendens Tropper 1659, og som derefter aldrig genopstod som Landsby.

For Selvejerbønderne var det haarde Tider. Naar de som her havde deres Mark liggende Ager om Ager med Byens andre Gaarde, der tilhørte de stormægtige Herremænd, og tilmed havde deres Tilliggende spredt over 70—80 Steder paa Bymarken, opstod der let Stridigheder om Agerskellene. Hyppigst var det Herremænd, der skulde afsige, hvad Lov og Ret var; men over for den Slags Dommere stod en enlig Bonde jo værgeløs. De maatte saa mod en vis aarlig Ydelse, Gaardens „Herlighed“, sikre sig en Herremands Værn. I en eller anden vanskelig Tid tog Thure Degns Slægt Herren til Gisselfeld til deres Beskytter, og dermed trak den første Ufrihedens Skygge ind over gammel Frimands Gaard. Gisselfelds Ejer fik aarlig 3 Mark 4 Sk. Penge og 6 Td. Havre; men i Gisselfelds Skøder saas der inden længe Tilløb til at rangere Gaarden ind i Rækken af Godssets Fæstegaarde.

I Mads Pedersens Tid skete dog intet Indgreb. Han sad paa Gaarden i Svenskekrigens Tid; men den 10. Januar 1662 udbyder „Madtz Pederszøn i Høffuelsze“ paa Ramsø Herredsting med Kaldsmænd Matz Jenszøn i Høffuelsze og sin Ejendomsgaard til Salg.

Sognepræsten i Højelse, Magister Claus Hansen, som fra Tid til anden var Fæster eller Medfæster af flere Gaarde i Byen, meldte sig som Køber.

Paa Ramsø Herredsting bortskøder og afhænder — den 13. November 1663 — „Madtz Pederszen i Høyølsie“ sin Gaard samme Steds, beliggende imellem de Gaarde, som Niels Mogensen og Ove Nielsen bor i, til „Mester Clausz Hanszen, Sogneprest udj Høyølsie Sogn“. Det bevidnes, at „denne Gaard har Madtz Pederszen og hans Forfædre haft i over Hundrede Aar til Arv og Ejendom“.

Det varede ikke længe, før Gaardens Forhold til Gisselfeld gav Anledning til en Fordring fra Gisselfelds Ejer om, at den skulde være en almindelig Fæstegaard under Godset.

Gisselfelds Historiker, afdøde Godsforvalter Rasmussen, har givet en ypperlig, objektiv Skildring af disse Forhold paa Grundlag af Gisselfeld Arkivalier, saa enhver kan se, at det var et Overgreb, der blev paaført Claus Hansen.

Herren til Gisselfeld var paa den Tid, Sagen opstaar, en Overkammerjunker Knuth, der i en Alder af 16 Aar var indvandret fra Mecklenborg. Man faar Indtryk af, at han var magtsyg, samvittighedsløs og en fuldendt Egoist. Han snød saaledes Sognepræsten i Vesteregede for en Eng, og uagtet Landets Pengevæsen var slet, undsaa han sig ikke for at trygle sig fri for Told, Indkvartering o. lign. Denne Herre samlede Jordegods i Omegnen af Ølsemagle, hvor han paatænkte at oprette en Avlsgaard, til hvilken han skal have sikret sig Bevilling. Det var vel med dette for Øje, at han vilde have Gaarden i Højelse fuldtud i sin Besiddelse.

Foruden de egentlige Skatter svarede Landets Selvejrbønder en fast aarlig Afgift til Kronen, men denne overdrog ofte en eller anden Herremand Indtægten, som vel skrev sig fra Kongens Ret til Gæsteri paa sine Rejser. Ramsø Herred skulde f. Ex. paa Valdemar Sejrs Tid yde Kongen og hans Følge 4 Nathold, d. e. 4 Døgns Underhold. Det maa være denne Kronens Rettighed og absolut ikke Selvejergaarden, der den 7. Januar 1671 tildeles Oberstløjtnant Ruhmor til Røst og Gisselfeld; med mindre dette vedrører en Gaard, der kun for kortere Tid har hørt til Gisselfeld og igen er mageskiftet bort.

1689 er der stærkt Røre om Gaarden i Højelse. Overkammerjunker Knuth paaberaabte sig under sit Krav bl. a., at Gaarden paa Skifteakten efter Frands Lykke var opført som een til Gisselfeld hørende Gaard; men den 20. Februar s. A. tilskriver Claus Hansen ham, at Gaarden har været Selvejergaard og er solgt med lovlig Adkomst fra Bruger til Bruger i Tidsrummet fra 1554 til 1664, da han købte den; men han erkender, at Gisselfeld har Ret til dens Herlighed; men ogsaa kun til denne, og afgiver herom følgende Forklaring:

„At Gisselfelds Øvrighed haver holdt sig til vor Ejendomsgaards Herlighed at nyde, er kommen deraf, som den gamle Bonde Mads Pedersen, af hvilken vi købte Gaarden, os beretter, at samme Ejendomsgaards

Besiddere og Ejere før os haver udvalgt og antaget dem (næst Gud og Kongen) til deres gunstige Forsvar imod dennem, som i nogen Maade ville forurette dem eller gøre dem Skade, og det have de frivillig gjort, unødt og utvungen, og derfor af en ærbødig Taknemmelighed for saadan gunstig Forsvaring have tilsagt og udlovet at give dennem aarlig 2 Mark i Penge, 1 Mark 4 Skilling Stød*) alt udi Rigmønt, 2 Td. Havre udi Hartkorn anslaget og 4 Tdr. Havre Gæsteri“.

Ved Matrikullen af 31. December 1685 var Gaarden blevet ansat til 8 Td. 1 Skp. 1 Fjk. 2 Alb. Hartkorn mod forhen 2 Td. 3 Skp. 3 Fjk. Den dermed forbundne Skatteforhøjelse fandt Præsten lovlig stor, og han søgte om at blive fri derfor, men fik Afslag. Den 7. November 1689 fornyede han sit Andragende, idet han erklærede, at naar han kunde faa sit Ønske opfyldt for sin og sin Hustrus Levetid, vilde han til Grev Knuth afstaa al sin Ret til Gaarden. Herren til Gisselfeld havde faaet sin Vilje, den for Rettens Vej frygtende Landsbypræst havde maattet bøje sig. Godsforvalter Rasmussen skriver i sin Bog om Resultatet: „Dette (Præstens Andragende) blev rigtignok indrømmet; men da Klaus Hansen i sit første Brev paaberaaber sig Tingsvidner og Købebreve til Begrundelse for sin Paastand, at Gaarden var en Selvejergaard, og at Gisselfelds Ejer alene havde Ret til det fra tidligere Tid bestemte Vederlag for Herligheden, saa at han ikke kunde forøge dette, levnes her ingen Tvivl om, at den rige Godsejer har benyttet sig af Klaus Hansens Uformuenhed og Frygt for en Retstrætte til at skaffe sig en Fordel paa hans Bekostning“.

Gaarden, der i en Jordebog af 1663 udtrykkelig kaldes Selvejergaard, og som i Matrikullen af 1685 kaldes „Mag. Claus Hansens Ejendomb“, blev nu formelig indlemmet under Gisselfeld og behandledes senere som en almindelig Fæstegaard.

*) De kongelige Ombudsmænds af Bønderne afgivne Ydelser til Kongens Underhold paa Rejser.

Ved et Dokument af 8. Juni 1690 giver Adam Levin Knuth til Gisselfeld og Assendrup til Kende, at Sognepræsten i Højelsie, Claus Hansen, paa Begæring (!) maa beholde den Gaard i Højelse, som bl. a. Jordegods er tilkommet (!) Gisselfeld fra Sophie Dorethe Marschalck, Grevinde til Schackenborg, i Følge Skøde af 13. Marts 1689, paa de sædvanlige Vilkaar, dels paa Grund af hans Stand og høje Alder, dels fordi det er en Ejendomsgaard, til hvilken Retten grunder sig paa gamle Dokumenter, skønt Grevindens Skøde ikke hjemler ham større Ret end de andre Fæstebønder. De hidtil gældende Afgifter er følgende: 2 Td. Landgilde Havre, 4 Td. Giestrij Havre, 1 Mark Stød og 2 Mark Landgildepeng.

Grev Knuth hævder altsaa her, at de gamle Adkomst-dokumenter i Gaardens hidtidige Ejers Favør skal have mindre Værd end den Bemærkning, der maatte være indført om Gaarden, sandsynligvis ved en ren Fejltagelse, i Grevindens Skøde. Saadan kunde Lov og Ret se ud i den Tid.

Dokumentet betoner yderligere, at „denne Begunstigelse“ kun finder Sted i Fald de kongelige Skatter bliver klareret. Men ved Mag. Claus Hansens og Hustrus Død overtager Greven Gaarden som almindelig Fæstegaard.

Claus Hansen døde 1695 og hans Hustru Dorothe Pedersdaatter Gad 1704. Fra sidstnævnte Aar blev Gisselfelds Ejer følgende uindskrænket Herre over Gaarden.

IX

KRONENS RYTTERGODS I HØJELSE

De af Assessor Muhle fra Kronen overtagne Gaarde, var kun faa Aar i hans Besiddelse; thi allerede i 1680erne træffer vi de tre af dem mellem det kongelige Ryttergods, medens den ene lagdes under et af Kronens Skovriderembeder.

Efter den skaanske Krig, da man saa, at en fjendtlig Landgang ikke laa uden for Mulighedens Grænse, blev Kysterne sikrede ved, at der lagdes store Rytterstyrker ud paa Krongodserne. Rytterne boede enten i en Lejlighed paa Bøndergaardene eller i et Hus, bygget med det Formaal for Øje, ved Gaardene. De fleste af Rytterne var gifte, og Familiebegivenhederne, der er indført i Kirkebøgerne, fortæller os lidt om Rytterne, hvem de kom sammen med osv.

Første Gang, vi i Højelse hører om dem, er 1679, da „Peder Trolsen, Soldat i dend gaard bag Kirken udi Højelse“, havde en Søn, kaldet Trols, til Daaben. Blandt Fadderne træffer vi Jens Troelsøn, Fæsteren paa Domkirkens Gaard og vistnok Broder til Soldaten, der i saa Fald var en Søn af den tidligere omtalte Troels Poulsen, som havde Domkirkens Gaard, da Kronen overdrog den til Cornelissen i Nyborg. Jens Troelsøns Søstre Karen og Birgitte samt Offve Nielsøn (Fæsteren paa Gaarden XIII) og hans Søn Peder Offvesøn var ogsaa Daabsvidner. Præstens Datter, den blide og af alle Byens Folk afholdte Dorothe Clausdatter, gift med Præstens Kapellan, Wolfgang Rhumand, var Gudmoder. Peder Trolsøn nævnes igen 1680 og 84.

I Aarene omkring 1678 laa „Ritmester Schmidts Compagnie“ af Oberst Münchhausens Regiment paa denne Egn. I Krigens Aar inddrev Rytterne af Bøndergodset, hvad de kunde faa. Man hører f. Ex. af Regnskaberne vedrørende Besigtigelsesforretninger i Ølby og Ølseagle, at Fæsteren Jens Jensens Gaard i Ølby til en Rytter ved Navn Christen Larsen „hafver betalt de 16 Rdl. recruit Penge sampt Rytterens Kleder og Maanedes Penge. Med bunden er det noget slet, hafuer noget Korn iforvared; bester til Plougen oc foeder for Hesten, mener vel med Rytter at udkomme.“ I „Ølseagle Besigt“ havde Jep Jensøns Gaard, tilforn Christen Andersen, „Bester til sin Ploug oc 2de Køer, saa hand nogenledis kand hielpe sig, endog det er ickun slet med hannem af formuhe, Biugninger ickun slet“.

1688 hører vi i Højelse Kirkebog om en „Isaach Olufsen, Rytter udi Højelse“, 1686 „Knud Pedersen, Rytter“, 1687 Hans Smidt, Rytter, og Christoffer Rytters Kone, Højelsie, samt „Bastian Corporal udi Ølsigemagle“. 1688 faar en Løjtnant Nicolaus Gude døbt en Datter, som fik Navn efter Præstens Hustru. De gamle Præstefolk, Magister Claus's, var Faddere. Saa nævnes 1689 og 92 „Anders Nielsøn, Rytter til Mads Nielsøns udi Højelsie“, 1691 vies Rytter Hans Christian Hansen og Mette Nielsdatter, 1695 „Peder Søffrensøn, Rytter, og Maren Hansdatter“, 1697 „Johan Nielsøn, Rytter, og Karen Christoffersdatter“. Dette Ægtepar nævnes flere Gange, sidst 1706. 1698 hører vi om Jens Thygesøn, Rytter, 1695 Christen Pedersen, Soldat, samme Aar omtales Jens Rytter og 1698 en Hans Jacobsen, Rytter, alle sammen med danske Navne. 1701 omtales en Hans-Diderich; men en Datter døbes med Navnet Maren. 1705 begravedes „en gammel afdanchet Rytter fra Brabandt Jesper Simonsøn“, der døde i Højelse. 1714 omtales en Laurs Peder, „Rytter til Thue Ipsøn“, og 1715 Knud Kristian, Rytter, og Laurs Pedersen, Rytter. Sidste Gang, Rytterne nævnes i Kirkebogen, er 1718, da en Mathis Rytter faar døbt en Søn.

Ryttergaardene i Højelse var Gaarden I, der ved Matrikullen af 1685 var fæstet af Jens Jensen, tilforn Søren Andersen, Gaarden II, Jørgen Hansen, tilforn Mag. Klaus og Niels Mogensen, og Gaarden X „Rytterbonde Hans Ibsen og Søren Jensen“, tilforn Mogens Mogensen.

I Begyndelsen af det 18de Aarhundrede lærede den store nordiske Krig paa Rigets Finanser, og for at skaffe Pengene greb Staten til at sælge Lodsedler paa en Del af Kronens Ryttergods, deriblandt de tre Gaarde i Højelse. De blev bortspillet ved et i Følge kongelig Forordning af 10. April 1719 oprettet Lotteri.

En Jørgen Wilhelm Plenge vandt paa Nr. 503 Gaarden II, og den 21. April 1721 udstedte Kong Frederik den Fjerde paa Frederiksberg Slot Skødet til Vinderen paa Gaarden, som da beboddes af Thue Ibsen. Den havde 7 Td. 7 Skp. Hartkorn, og Værdien var til „630 Rbdl. authoriserede Sedler anslagen“. Gaarden skyldte i aarlig Landgilde 2 Pd. Byg, 2 Td. Hafre Giesterie, 1 Lam, 1 Gaas, 4 Høns og 1 Sk. grot. Hartkornet havde under den gl. Matrikul været 8½ Td. 3 Fjk.

Ved kongelig aabent Brev af 30. July 1721, „givet paa vort Slot Coldinghuus“, udstedte Kongen Skøde til Ju-

stitsraad Stephan Kenckel paa den i Højelse By beliggende Gaard Nr. 1, som var anslaaet til en Værdi af 495 Rbdl. 80 Sk. „authoriserede Sedler“. I aarlig Landgilde skylder den „1½ Pund Byg, 1½ Td. haur. Giesterij, 1 Lam, 1 Gaas, 4 Høns og 1 Skill. grot“. Gl. Hartkorn 6 Td. 4 Skp. 3 Fjk. Nyt Hartkorn 6 Td. 1 Skp. 2 Fjk. 1 Album. Den afstaas af Kronen som de andre med „ald Eyendom, Bygninger, Landgilde, Stedsmaal, Sigt og Sagefald, Egt, Arbejde etc.“

Samme Dag og Sted tilskødedes Lieutenant Peder Foss den til 665 Rixdalers Værdi anslaaede Gaard Nr. 10 i Højelse By, der beboes af Peder Larsen, og som i aarlig Landgilde skylder 2 Pd. Byg, 2 Pd. Havre giesterie, 1 Lam, 1 Gaas, 4 Høns, 1 Sk. grot. Gl. Hartkorn 8½ Td. 3 Fjk. Nyt Hartkorn Ager og Eng 8 Td. 2 Skp. 2 Fjk.

Herregaarden „Benzonseje“, der 1718 var blevet oprettet af nedlagte Bøndergaarde, og som i Forvejen havde opkøbt forskelligt Krongods, kom nu ogsaa ved Køb i Besiddelse af de tre gamle Ryttergaarde i Højelse, og dertil hørte de, til de ca. 70 Aar senere kom ind under Vallø.

X

GL. LELLINGEGAARDS FORHOLD TIL HØJELSE

I Middelalderen laa Gaarden Borring Nord for Lellinge Aa omgivet af Volde og Grave. Ogsaa fra den Gaard har der rimeligvis været sejlet Sæd ned ad Aaen til Køge. Muligt har den været Ladegaard for et af de store gejstlige Godser, der har haft Jordegods paa Egnen, vel i saa Fald Bispen i Roskilde.

Den forsvinder i alt Fald paa Reformationstiden. Et Sagn vil vide, at den sank i Aaen, da den rene Lære kom til Landet, fordi en ugudelig Herremand i den Anledning svor og bandede, og kun en Tjener, der, da Borgen be-

gyndte at synke, raabte: „Saa i Jesu Navn!“, blev reddet. Er Borring monstro afbrændt under Grevens Fejde, saa Sagnet deri har en virkelig Baggrund?

Med dens Tilliggende opstaar Vest for den gamle Borgplads en ny Gaard, der efter den nærliggende Landsby kaldtes Lellinge. Den nævnes under Kristian III som et kongeligt Len, der før 1547 var bortforlenet til en Jesper Skenk, vel en Slægtning af den tyske Landsknægtsførerfamilie af samme Navn. Fra 1547—73 havde en Landsknægtshovedsmand Jakob Vindtz Gaarden som Len. Slægten Bille residerede saa dernede og efter den Ellen Marsvin, hendes Datter Fru Kirsten Munk, der jo var Kristian IV's Ægtemage til venstre Haand, og derpaa Kongedatteren Leonora Christina med hendes Gemal Korfitz Ulfeld i skiftende Rækkefølge.

Da Landsforræderen 1661 maatte afstaa sit Gods, overdrog Kronen Lellingegaard til den omtalte Hofkøkkenskriver Hans Olufsen. Siden hen kom Gaarden i den for sin Andel i Kristian V's Lovgivning bekendte Caspar Schøllers Eje. Han havde den 1680. For Udgifter bl. a. ved danske Lovs Trykning fik han 1684 Højelse Kirke-tiende, Kirkens Jordegods, det var ca. 10 Td. Land, samt Kirkens Landgilde i Højelse By af en Gaard og et Hus paa samme Grund. „Sognepræsten svarer af Kirkejorden, og Brugeren har desuden et Smedehus paa Kirkens Grund“.

Schøller fik ogsaa Gaarden VIII, bl. a. Gods fik han 1686 i Kr. Skensved en Gaard, der svarede Afgift til Højelse Kirke, og 1688 fik han i Højelse By 2 Gaarde, hvoraf den ene, der havde ligget „til 4. øverste Hører ved Roskilde Skole“, var øde. Caspar Schøller ejede ialt i Højelse Gaardene III, VI, VIII og XI samt 1 Hus, Smedien og Kirkejorden.

Schøller ejede iøvrigt meget Gods i og ved Bjeverskov, hvortil han førte ikke saa faa jyske Karle, som fik Gaarde i Fæste paa hans Gods.

Et halvt Aar før sin Død — den indtraf sidst i 1719 — gav han efter Lovens Bud sine Fæstere Brev paa Fæstetretten til deres Gaarde.

Den 27. Maj udstedtes saaledes Fæstebrev til „min vornede Hans Nielsøn paa en Gaard i Højelse, som han forhen har beboed i 30 Aar“, Brev til „min vornede Laurids Mortensøn“ paa den Gaard, „som han har beboed i 6 Aar“. Et til „min vornede Hans Christensøn“ paa den Gaard, som „han har beboed i 10 Aar“, og endelig Fæstebrev til Olluf Clemmensen paa sin „faders, Clemmen Ollufsøns Gaard i Højelse, som faderen for alderdom og Svaghed oplat haver“. Clemmen Ollufsøn eller Olsen levede dog til 1734 og blev 85 Aar gammel.

Den 16. Maj 1719 var det Hus, Caspar Schøller ejede i Højelse, blevet bortfæstet til Jørgen Pedersen, som havde boet der i fem Aar.

Da Caspar Schøller var død — han og hans Slægt ligger begravet i Lellinge Kirke — tog Enken, Fru Johanne Thune, til Laugværges Sølten Peter Tordenskjold, der paa mødrene Side var lidt i Slægt med Huset. I et Skøde til Kronen paa 2 Gaarde i Maaløv skriver hun den 17. Juni 1720 saaledes, at hun har „venligen ombedet min Laugværges Vel Edle og Velbiurdige Petter Tordenskiold, Hans kgl. May^{ts} velbestaltede Vice Admiral“ til sammen med hendes „kiere Svogers Søn“ Schoutbynacht Poulsen at være Vitterlighedsvidne, og blandt Underskrifterne finder man „Tordenskiold“s lidt grovt tegnede Navnetræk.

Den 23. December s. A. solgte Fru Schøller bl. a. Lellingegaard til Frederik IV's Dronning, Anna Sophie Reventlov, der lagde Godset til Vallø Grevskab. Kristian VI's Dronning flyttede 1738 et af hende fem Aar tidligere paa Lellingegaard grundet Kloster for adelige Damer til Vallø, og fra den Tid blev Lellingegaards Gods styret derinde fra.

SVENSKEKRIGEN OG DENS FØLGER

Ingen Begivenhed ramte i det 17. Aarhundrede Egnen saa haardt som Svenskekrigen 1658—59, om end det ser ud til, at Højelse har faaet en naadig Behandling.

Den 13. og 14. Februar 1658 saas de første af Karl Gustafs Ryttere i Højelse; men den hurtigt derefter sluttede Fred hindrede, at der ved den Lejlighed skete større Udskejelser. Her paa Sommeren saas paany de svenske Ryttere heroppe. Nu begyndte Snaphaneangrebene paa Fjenden, som svarede med Repressalier. Vi har før hørt, at Spanager By gik op i Luer. I Bøndernes Gaarde spillede Karl Gustafs tyske Lejesvende Herre, og Bonden med Hustru og Børn maatte bo i Jordbuler. Fjenden inddrev Føde og Hestefoder, hvor det var til at faa. Karlstrup Kirkebog viser, hvorledes flere af den Bys Gaardmænd blev bortført af Svensken, og nogle hørte man ikke mere til; men dér som andet Steds var Voldtægt og lignende Forbrydelser mod de tilbageblevne en kun alt for hyppig Begivenhed.

Fra Egnens Kirker ranede Fjenden Alterkalke (ligesom vore Tropper, naar de var paa Togt i Sverige), og overalt slog de sønder, hvad de fandt for godt.

Da Fjenden atter drog bort, var der knap Fugls Føde til Mennesker og Dyr. I Aarevis maatte Bønderne lempe sig frem for at faa det nødvendige Sæde- og Fødekorn.

I Indberetningerne til Lensmændene efter Krigen ses, hvor frygteligt det hele stod til. Hos Morten Hansen, Gaardmand, Ølby, var der kun saaet 5 Skp. Rug og 3 Skp. Byg. Anders Jensen i Store Salby havde saaet 5 Skp. af hver Slags, Søffren Pedersen, Lille Salby, 4 Skp. af hver Slags, Anders Laurs, s. St., 4 Skp. Rug, 3 Skp. Byg, Christen Nielsen, „Vilgestrup“, 11 Skp. Rug, 12 Skp. Byg og Jørgen Hansen, s. St., 12 og 16 Skp.

Naar der af dette skulde skaffes Brødkorn til næste Høst, skaffes Sædekorn og svares Landgilde, som ganske vist var nedsat til det halve, forstaas Situationens Alvor.

Fra en Gaard under Københavns Len i „Ølsøemagle“ hedder det: „Jep Jensøn bleff aff fienden fordreffuit fra gaarden. Stuelengden ... i gaarden saa oc noget aff gadelengden staar; er dog nu kommen til gaarden igen oc hafver saait — 1 pund ... biug. Hafveer iche mere. 4 smaa bester, ingen Qveghøffver, kand intet gifve for Aar 60 (i Landgilde), men ad Aare, efftersom hand faar saait till“.

Det var denne Jep Jensen, der var omtalt under Ryttergodset.

Ølseemagle Kirke manglede Tagsten. Substituten dernede faar for sin Armod det Aar af Kirkens Midler 2 Rdl. Af Ølseemagle Kirke var af Kirkeejeren for 1661 endnu „intet at bekomme“. I Ølseemagle Kirkeregnskab hedder det for 1660—61, at „Landgilden af dend øde Gaard i Ølseemagle, Jens Ollufsen den yngre haffuer sæstet, er iche at bekomme, efftersom Manden er døed, og Gaarden staar øde“. Kapellanen, Hr. Hans, havde af Tiendekornet faaet lidet mod at holde Kirken med Brød og Vin.

Men om Højelse By høres der intet, hvilket maa tjene til et Bevis for, at der ikke vederfaredes den meget ondt, hvad saa Grunden end har været. Værst er det, som man ser, gaaet ud over Byerne ude langs Køge-Københavns Landevej.

XII

MATRIKULEN AF 1685

Da Regeringen efter Krigen søgte at faa nye Skatte-kilder, opdagedes det snart, at de gamle Skatteforhold var i høj Grad forældede. Gaarde af samme Værdi svarede højst ulige Skatter. Regeringen indkaldte Godsernes Jordebøger og paalagde paa Grundlag af disse Gaardene en Matrikulskat; samtidig skred man til en Ommatrikulering af Kronens Gods, og inden længe var Forberedelserne til en Matrikulering af al Landets Jord i Gang.

Jorden blev inddelt i Tønder Land paa 14000 □ Alen, og dens Værdi blev udtrykt i det Antal Tønder „hart (haardt) Korn“ (∴ Rug og Byg), som kunde svares i Afgift af en Gaards Tilliggende. Resultatet foreligger for denne Egn i Matrikullen af 1685, og det blev følgende for

„Høyelse Bye:

Ryttergaarde	}	Nr. 1 Jens Jensen, tilforn Søren Andersen.
		Gl. Hartkorn 6 Td. 4 Skp. 3 Fjk. 1 Album. Nyt 6, 1, 2, 1.
		Nr. 2 Jørgen Hansen, tilforn Mag. Claus og Niels Mogensen.
		Gl. Hartk. 8, 4, 3, 0. Nyt 7, 7, 0, 0.
Høyelse Kirke		Nr. 3 Noch Jørgen Hansen.
Etats Raad Schøler,
jus patron		Gl. Hartk. 4, 0, 0, 0. Nyt 4, 7, 2, 1.
Universitets:	Nr. 4 Olluf Ibsen, tilforn Mads Pedersen og Søren Andersen.	
		Gl. Hartk. 8, 4, 2, 0. Nyt 6, 6, 0, 0.
Gl. Kiøge Gaard:	Nr. 5 Knud Jensen, tilforn Mads Jørgensen.	
		Gl. Hartk. 10, 2, 0, 2¼. Nyt 8, 0, 2, 0.
Roskilde Dombkirkes:	Nr. 6 Jens Troelsen, tilforn Troels Poulsen.	
		Gl. Hartk. 8, 4, 2, 0. Nyt 7, 7, 0, 1.
Universitets:	Nr. 7 Lars Mickelsen og Jens Schomager.	
		Gl. Hartk. 12, 0, 0, 0. Nyt 9, 7, 3, 2.
Roskilde Skole:	Nr. 8 Jørgen Mickelsen, tilforn Morten Hansen.	
		Gl. Hartk. 6, 4, 3, 0. Nyt 5, 5, 3, 1.
Præstegaarden:	Nr. 9 Hr. Wulfgang Ruehmand, Sogne Præst.	
		Gl. Hartk. 0, 0, 0, 0. Nyt 8, 5, 3, 0.
Rytterbonde:	Nr. 10 Hans Ibsen og Søren Jensen, tilforn Mogens Mogensen.	
		Gl. Hartk. 8, 4, 3, 0. Nyt 8, 2, 2, 0.
Skov Rideren pro officio:	Nr. 11 Jens Nielsen, tilforn Niels Mogensen.	
		Gl. Hartk. 8, 4, 3, 0. Nyt 8, 1, 3, 0.

Mag. Claus Hansens

Ejendomb: Nr. 12 Mag. Claus Hansen, tilforn
Mads Pedersen.

Gl. Hartk. 2, 3, 3, 0. Nyt 8, 1, 1, 2.

Canzler Holger Wind

til Gundersdahl: Nr. 13 Ofve Nielsen.

Gl. Hartk. 11, 0, 0, 0. Nyt 8, 7, 3, 2.

Deigne Boligen: Deignen ibin.

Nyt Hartk. 0, 1, 2, 2.

Højelse Kirke. Etatsr.

Schøler, jus Patronat: Højelse Kirkes Jord, bruges af
Mag. Claus og Hr. Wolfgang.

Gl. Hartk. 4, 0, 0, 0. Nyt 2, 3, 3, 2.“

Præstegaarden og Degnens Lod blev ved denne Lejlighed for første Gang sol i Hartkorn. Gaarden Nr. 12 fik i sit Hartkorn den Forøgelse, der gav Anledning til, at Magister Claus maatte give tabt overfor Gisselfelds Krav. Naar der ved flere af Gaardene nævnes to Fæstere, er det at forstaa saaledes, at Fæsterne paa Grund af Alder eller Svagelighed havde en Medfæster til at forrette Arbejdet.

Ølsemagle Kirke har haft et Par Lodder paa Højelse Mark, vel en eller anden Sjølegave fra den katholske Tid. 1617 hedder det i Ølsemagle Kirkes Regnskaber, at den foruden Powell Ibssens Gaard i Ølsemagle har „1 Jordt paa Høffwelssemark, presten bruger, skylder til Kierken 1 sk. grot“. 1657—61 havde Kirken en aarlig Indkomst af 1 Mark 3 Sk. „aff en Kiercke Jord, som Olle Nielsøn i Høffuelsie haffver i feste“. Han kunde endog i Krigsaarene betale Afgiften.

UNDER STAVNSBAANDETS AAG

Det 18de Aarhundrede oprandt med Vornedskabets Op-
hævelse; men den Velsignelse, denne Handling skulde
have bragt Bondestanden, blev i Løbet af de næste Aar-
tier forvandlet til Stavnsbaandets tunge Byrde.

Det, der i det 18de Aarhundrede prægede Egnens
Bonde, var Fattigdom, Livet i Militsten, der om Søndagen
efter Kirketid eksercerede ved Kirken, i hvis Vaabenhus
dens Armaturer opbevaredes, samt det uendelige Slid
paa Hovmarkerne med Ridefogdens og Ladefogdens Pisk
over Nakken og den stadige Trusel om en Tur paa Træ-
hesten oppe paa Gaarden.

I Aarene 1710—29 huserede Bondeplageren Knud
Ahasverus Becker som Ridefoged, Inspektør o. lign. paa
Vallø, og som Herren er, følge hans Svende. Hans Lade-
foged fik Prygl af Valløby 17 Gaardmandskoner d. 11.
Juni 1725, saa han nær havde mistet Livet, og Becker
selv blev nogle Aar senere, da han havde købt Herre-
gaarden Bækkeskov, dræbt af Hoveribønderne med Hø-
tyve, River og Svøbeskafter, efter at Herremanden i For-
vejen havde slaaet den ene Bonde med sin Ridepisk og
truet med Pistol.

Becker boede en lang Tid paa Lellingegaard, saa
Godsets Fæstebønder i Højelse har ogsaa haft Kendskab
til ham. I A. Petersens „Vallø og Omegn“ fortælles, at
medens Becker boede paa Lellingegaard, skulde en af
Bønderne køre ham til Ringsted, B. var nemlig Lands-
dommer ved Sjællandsfar Landsting dernede; men den
Ægtrejsse var Bonden ikke glad for; Vejene var opkørte,
og Becker skældte ham ud i det uendelige, fordi det gik
for langsomt. Til sidst kørte Manden fast i et Uføre. B.
truede ham med al Landsens Ulykker, hvis han ikke
snart fik Vognen i Gang igen. Bonden steg nu ganske
roligt ned fra Sædet, spændte sine Heste fra, red hjem
og lod sin kære Landsdommer sidde paa Vognen i Mo-

radset, indtil endelig andre Vejfarende kom til og hjalp Becker ud af Forlegenheden. Hvad der siden vederfaredes Bonden, kendes ikke.

Det, en Fæster i første Halvdel af det syttende Aarhundrede gik ind til, ses af følgende Fæstebrev fra 1745:

„Paa Høy-Velbaarne Frue, Grevinde Reuss, som Dechanisinde for det Kongl. Stift Walløe, Hendes Høy-grevelige Naades Veigne udi Abtisse vacansen, stædes og fæstes, saasom jeg og hermed henstæder og bortfæster til Peder Christensen, ung Karl, dend Gaard N° 3 under det Kongel. Stift Walløe i Høyelse Sogn og Bye, som Lars Larsen sidst beboede og ved Dom blev frasadt, hvilken Gaard, som staar for nye Matriculs Hartkorn Ager og Eng = 6 tdr., 5 skp. 2 Fjk. $\frac{3}{4}$ Alb. fornt^e Peder Christensen med ald dends rette tilliggende i Mark og Bye, som nu tilligger og af arrilds tiid med rette tilligged haver, sin Lifs Tid maa have, nyde, bruge og beholde med de Vilkaar:

At han deraf aarlig og i rette tider svarer og udreeder dend deraf gaaende Tyngte saavel de Kongel. Skatter, som nu ere, eller herefter vorde allernaadigst paabuden, som landgilden efter Jordebogen og derforuden forretter den ægt og arbeyde samt Hoverie, som hannem kand tilfalde, og han vorder tilsagt om, item holder Gaarden og dens Bygning stedse i forsvarlig stand og Hævd, og dend aarligen forbedrer, saaledes at den alle tiider kand udstaae uvildige Mænds Syyn; Selv Saaer, Rygter og dyrker Jorderne og dennem forsvarligen giødsker og handler intet deraf, eller Gaardens øvrige tilliggende Eyendomme til u-pligt bruges eller til andre overlader, være sig ager, Eng, Skov, Gierselhugst, Tørveskier eller deslige, Sætter og opretter til markernes fornødne og lovlige Indhegning dygtige steengierder eller kaster forsvarlige Grøfter; Poeder og Planter Frugt-Træer og Piile, lægger Humle-Kuuler, holder Bye- og Marke-Fred med sine Naboer; ingen Inderster uden Tilladelse indtager. — Endelig er sin foresatte Øvrighed hørig og lydig og ellers i alt rettende og forholdende sig efter Hans Kongel. May^{ts} allernaadigste lov og Forordninger, som en retskaffen Bondes Pligt udkræver, alt under dette Fæstes Fortabelse og anden vilkaarlig Straf. — Til Bekræftelse under min Haand og hostrykte Zignete.

Datum Billesborg dend 30te July A^o 1745.

J. Rosted“.

Peder Christensen beholdt sin Gaard til 1759, da han blev frasat ved Dom. Han blev siden Fæster paa en af Stiftets Gaarde i Lellinge, hvor han døde i 1790erne. Han var endda een af de Fæstere, der i den Tid i Højelse holdt sig længst paa Gaarden. Paa Gaarden VIII blev der fra 1735—46 afsat fire Fæstere efter hinanden, og lignende Forhold fandtes der paa flere af de andre Gaarde, medens Rosted førte Styret over Fæstegodset under Vallø. Han forsvandt fra denne Stilling ved Statsomvæltningen 1772. I den følgende Tid, navnlig da Greverne af Moltke fik Indflydelsen paa Stiftets Forhold, oprandt der med dygtige og humane Embedsmænd lysere og bedre Tider.

Om de moralske Forhold paa Egnen er der ingen bestemte og tilforladelige Efterretninger. De, der begik Brøde af saadan Art, at Offentligheden fik Nys derom, maatte i Kirken staa til aabenbar Skrifte og dér love ikke at begaa Forseelsen mere, hvorefter Præsten absolverede dem — og alle Mennesker i Byen drøftede naturligvis saa Begivenheden.

I Højelse Kirkebog findes bl. a. følgende under Rubriken „Offentlig absolverede“:

„17. Søndag efter Trin. 1676. Niels Christensøn, Skomager, og hans Hustru udi Højelse, fordi de hafde ikke gaaet til det Høyværdige alterens sakramente i 2 Aar“.

„1678, 15. e. Trin. Barbara Christoffersdtr. for Leiermaal, som hun hafde begaaet udi Præstegaarden med Peder Pedersøn. Denne absolveredes 17. e. Trin.“

Barbara var Tjenestepige og Peder Karl i Præstegaarden.

1680, 1696, 1701, 1723 og 1732 var der lignende Tilfælde, deraf en Voldtægtsforbrydelse fra en Soldats Side. 1725, 15. Marts, blev Ole Vesten og Kirsten Hansdtr., Højelse, Ægtefolk, „for sacramenti foragt“ absolverede. De havde for længe ladet deres Barn henligge „uden daab og Christendom“. Forholdene i Resten af det 18. Aarhundrede har været noget lignende, saavidt det kan ses. Den sidste af den Slags Optegnelser er foretaget af Provst Kraglund, det første Aar, han var Præst her, og lyder saaledes: „Anno 1770. Dom. III Adventus (3. Søndag i

Advent) udstod Hans Andersen, ung Karl, da tienende i Assendrup hos Kristoffer Jensen, Kirkens Disciplin, fordi han over to Aar havde holdt sig fra Alterens Sacramente. Gud give, at dette maa være den sidste af det Slags Forretninger i mit Embedstiid!“

I en Betragtning over Forholdene paa Sjælland 1757 klages der over, at Bonden paa Kroerne tager Forskud, der betales ved Høst. For nydte Drikkevarer kører de Gødning ud paa Kromandens Mark eller kører hans Brænde hjem, og efter Mikkelsdag bærer Karlene deres Kornløn til Kros af samme Grund.

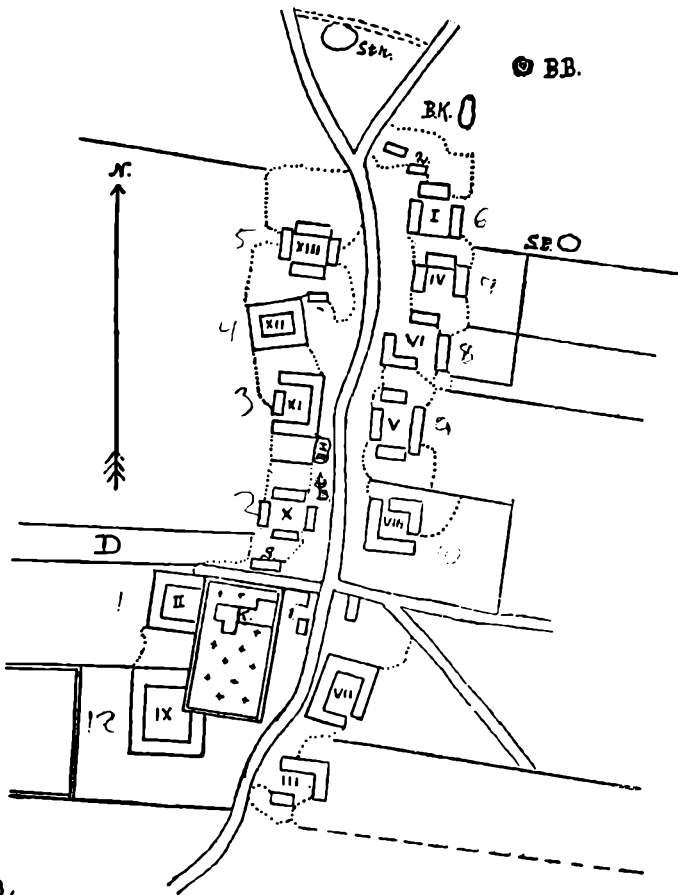
1677 omtales en „Margrethe Krokvinde“ i Højelse By; men ellers høres intet om Kroer dér. Derimod var der een i Lille Skensved. Den fik en Bevilling 23. September 1735 og 2. Februar 1741. 1792 resolverede Grev Moltke paa et Andragende fra Kromanden, at denne maatte brygge det til Kroen nødvendige Øl hjemme; men „Brændevin og andre Drikkevarer maa tages i Kiøbstæderne“. Kroen er nedlagt i forrige Aarhundrede.

XIV

DE GAMLE GAARDE, OLDERMANDSLAUGET, GILDER OG FOLKEFESTER

Medens der i Assendrup By var et Par Tvillinggaarde, Gaarde, der med hver tre Længer havde den fjerde fælles, var en saadan Byggemaade ikke kendt i Højelse, hvor der til sent i Tiden ikke laa to Gaarde under samme Gods op til hinanden. Vi har hørt om en „øde Gaard“ i Byen. Det var dog en Sjældenhed her, men ingenlunde et Særsyn Landet over; thi Bygningernes spinkle Tømmerværk og lerklinede Vægge ydede ikke megen Modstand mod en Efteraarsstorm, naar Regnen i stride Strømme piskede mod Klineværket.

Højelse By før Udskiftningen.

O. S.

Romertallene angiver Gaardenes Nummer efter Matrikullen 1685. Anvendt som Betegnelse her i Bogen. 1 Smedien. 2 Rytterhuset ved Gaarden I. Str. Strædepark. B. B. Bavnehjerg. B. K. Booskær. S. P. Smedepark. B. H. Bornholm (s: Borreholm). B. Bystævnet. S. Skole. D. Degnens Lod. K. Kirke. Ø. S. „Østersøen“.

(Kopieret af E. Dyre)

Den sammenbyggede, firlængede Gaard, der blev almindelig efter 1800, var i det forudgaaende Aarhundrede ikke den gængse Gaardtype i Højelse. Der fandtes kun een af den Slags ved Aarhundredets Midte, nemlig Gaarden XII. Nabogaarden XIII havde ganske vist fire hele Længer; men den ene laa lidt ude, saa den kun med Hjørnerne af Væggene stødte op til de tilstødende to Længers Hjørnestolper. De øvrige Gaarde havde halvfjerde, tre eller endog kun to Længer og en Fjælle- eller risbundet Bod. Alle Gaardes Stuehuse laa mod Nord ud mod Haverne. Et Par Gaarde I og IV savnede den søndre Længe, saa Gaardspladsen stødte op mod Naboens Have-dige. For Hundrede Aar siden laa der endnu ved Gaarden I's Sydgrænse et Tjørnegærde i Stedet for Bygning.

Nord for Gaarden I's Stuelænge, hvor der for 50 Aar siden laa en Bageovn, er der en Alen i Jorden opgravet 4 Skifter forvitrede Munkesten, Rester af glasserede Tegl, en halv Alen lang, lige saa bred og 9 Tommer høj Kridtsten. Ved Gaarden VII er ligeledes i sin Tid fundet Munkestensmurværk.

Gaardenes Vægge var i det 18. Aarhundrede overalt i Byen lerklinede med Støjleværk. Stolperne i Udhusene hvilede altid paa Syldstene; men Stuehusenes Egestolper stod paa dette Tidspunkt i Egefod. Til Overtømmer brugtes Fyrretræ. Gavlene var „duggede“ (d: de bestod af „Halmdukker“, der var presset ind over hinanden mellem Spær og Pindeværk). Disse Gavle holdt sig i enkelte af Byens Huse til omkring Aar 1900. Der var overalt tækket med Halm, som i det 18. Aarhundrede var bundet fast med Halmbaand og Hasselkæppe. Foruden „Halmmønning“ med Kragetræer er der ogsaa anvendt „Taghustørv“, hvilket ses af Kontrakten mellem Sogndegnen i Lellinge og hans Stedfortræder i Højelse 1738. Vinduerne var smaa og fastspigrede. Endnu ind i det 19. Aarhundrede hedder det, at de er „ey beslaaede og ey til at oplukke“. Ja, det er endog Tilfældet med 7 Fag Vinduer i en af de ved Udflytningen 1805 nyopførte Gaarde. Ruderne var af det buklede, grønne Glas.

Naar Fæsterne overtog Gaardene, blev Bygningerne ofte reparerede, navnlig naar Formanden var ekspederet ud ved Dom paa Grund af Forsømmelser. Da Jens Pedersen 1734 overtog Universitetsgaarden Øst for Kirken, hed det: „Gadelængden som er 15 Fag Hus er ganske nedfalden;“ — „men det bliver paa Herskabs Bekostning opført før Foraar 1735“. Da en anden Jens Pedersen, Søn af førnævnte Peder Christensen, „efter at have været land Soldat i 2de aar“ og „formedelst u-dygtighed vorden Casseret“ den 24. August 1778 fik Fæstebrev paa den Gaard, som siden er gaaet i Arv i hans Slægt til hans Søns Dattersøn Lars Jensen, der nu ejer den, betones det i en Tilføjelse: „Af Udhuus er for Hannem paa Walløe Stifts Regning opbygget 18 Fag af ny og lovet Hielp til Gadelængden, naar dend skulde ombygges, for Resten er Stue Længden saa got som ny, for faae Aar siden paa Stiftets Regning opbygget“.

Af Synsforretningen, da Peder Jensen 2. Nytaarsdag 1811 overtog Gaarden I efter sin Svigerfader Jens Larsen, ses, hvorledes det 18. Aarhundredes Gaard var indrettet; thi Bygningerne i Gaarden, der her er Tale om, var dengang meget gamle, fra første Halvdel af nævnte Aarhundrede. Stuelængen i Nord laa Vest-Øst. Adskilt fra den laa en østlig og vestlig Længe ved hver Side af Gaardspladsen.

Stuelængen var 40 Alen lang, 7 Alen bred og var delt i 16 Fag. Den var opført dels af Ege-, dels af Fyrrevedtømmer med klinede Vægge.

Den var indrettet saaledes: Østligst var 1 Fag Kælder, saa fulgte to Fag Kammer, 3 Fag Stue, 1 Fag Skorsten, Bageovn og tilhørende Skur, derefter 2 Fag Køkken, 1 Fag Karlekammer, 3 Fag „Skiaerelo“ og 3 Fag Stald. Der var 9 hele og halve Døre og $4\frac{1}{2}$ Fag Vinduer. Over de 9 Fag var der Loft af Fyrrebrædder.

Den østlige Længe var 26 Alen lang og $7\frac{1}{2}$ Alen bred, den vestlige 24 Alen lang.

Paa Loerne tærskedes der med Plejl paa Ugens 6 Dage, og om Søndag Formiddagen blev den aflærskede Sæd rensset paa Rystesold.

Gaarden havde Kølle fælles med et Par andre. Den stod Nordvest for Byen ved den saakaldte „Stente“. Naar der var Malt paa Køllen, vaagede Gaardens Ungdom over

Ilden om Natten. De Unge fra Nabogaardene kom saa paa Køllevist, og medens Vinden udenfor tudede, gik Snakken løs om Troldtøj og Gengangere, om Varulve og Jagtlog med ildprustende Heste, Hunde med gloende Tunger og Hornklang i Luften.

Nede langs Skensved Aa drev det hvileløse Jagtlog sit Spil; det kom farende op gennem Højelse By, og man vil vide, at det ved Kirken drejede af mod Ølby, men ikke straks ved Korsvejen, først ind gennem Gaarden VII og saa videre ned ad Vejen. —

Man hørte om den Højelse Karl, der havde besøgt sin Hjertenskær i Jersie, men paa Vejen hjem fik at se, at Naurbjerg højen havde rejst sig paa fire gloende Pæle, medens Troldfolk og Elverpiger holdt Fest derinde. Mosekonens sidste Kogledrik maatte holde for i brede Strømme. En ond Troldkælling kom ud, rakte Karlen, der var til Ilest, en Drik i et Sølvbæger. Han kastede Bægerets Indhold bag ud, en Draabe faldt paa Hestens Lænd, hvor Haarene blev svedet af, og saa red Karlen i Firspring mod Højelse med Bægeret, medens Troldkællingen so'r efter ham med en Grødslev. En anden Troldkvinde, der var fortørnet over ikke at være budt til Fest, raabte til Karlen, at han skulde ride paa tværs af Plovfurerne; thi saa skulde Troldkællingen træde paa hver Fure for ikke at gøre Korstegn, og derved naaede Karlen tidsnok op til Højelse og fik kastet Bægeret ind paa Kirkegaarden i indviet Jord. Dermed var han frelst, og Bægeret blev saa Alterbæger. — Eller man hørte om, hvorledes Dragen i Ejby efter syv Aars Forberedelser blev dræbt, og om dens endnu levende Mage, der ligger paa Ølby Aas og ruger over gyldne Skatte, om Helhesten, der paa tre Ben farer Præstegaarden rundt, og som Provst Kruuse havde manet ned, eller om Helharen, som den stærke Per Johansen havde jaget en Maaneskinsnat, indtil den, efter at være sønderskudt tre Gange, paa Kirketaarnets Trappe vendte sig om mod ham og lo ad ham med Menneskestemme. Det skulde være den eneste Overmand, Per Johansen havde mødt. I Engelskkrigens Tid tog han engang en uvan Tyr ved Hornene, lagde den paa sin Ryg og gik hjem med den!

Saadan gik Snakken videre om løst og fast; mens Haarene rejste sig paa de mørkeræddes Hoveder. Jo, den lille Kølle havde ogsaa sin Saga at fortælle; den var med at vække Interesse for svundne Tider og bidrog derved til at holde en egen romantisk Stemning oppe i et for Historien begejstret Landsbyfolk.

Ved Gaardene var der som Regel Brønde, dog kun med ringe Dybde. Iøvrigt brugte man Vandet fra Byens to Gadekær, Strædeparken Nord for Byen, opkaldt efter Strædet, som før Udskiftningen forbandt Skensved- og Kratvejen, og „Bornholm“ midt i Byen, oprindelig „Borreholm“, det Sted, hvor der gror en Holm af Borreplanter. Tæt Nord for Byen laa Boeskær, Nordøst for den Smedeparken og Sydøst for Præstegaarden „Østersøen“, kaldet saaledes i Forhold til „Søen“, som laa Sydvest for den ved Salby Skel, den senere „Ellemose“ mellem Bassekærhuset og Harrekær. En gammel, aaben, stensat Bybrønd findes endnu Øst for, men tæt op til Kirkegaarden. Sydøst for den nærliggende Gaard er man 6—7 Alen i Jorden stødt paa en gammel, ret dyb Brønd paa Bunden af en voldgravlignende Udgravning. I Brøndhullet laa et hult Egetræ, i hvis Hulning der var nedstyrtet en stor Kampesten.

Bystævnet laa Syd for Gadekæret midt i Byen. Flere af Stenene, der som Sæder stod rundt om Træet, blev anvendt i Stensætningen ved det nærliggende Gadekær.

Før Udskiftningen og den dermed i Forbindelse staaende Udflytning af Gaardene laa der ialt 13 Gaarde og 5—6 jordløse Huse i Byen. Der herskede i hin Tid Fællesskab paa næsten alle Omraader. Naar Oldermændene tudede i Byhornet, kom Bylauget sammen paa Bystævnet under den gamle Ask og raadslog om Byens Anliggender. Undertiden gik der skriftlig Besked rundt, men saa fulgte Budstikken, „Bykæppen“, med. Den sidste „Bykæp“ fra 1840erne opbevares nu ligesom Byhornet og Oldermændens Krakflaske paa Køge Musæum. Truede Fjenden Landegrænsen, og Landeværnet skulde opbydes, saa lyste Bavernerne herfra vider om, og „Bavnefogden“, der paa Christian den Femtes Tid boede paa Gaarden I, Gaarden nærmest Bavnen, skulde, naar Signal blev givet, antænde den indhegnede Brændestabel ude paa Bakkedraget Nordøst for Byen, og naar dette Blus blev set, skulde de om-liggende Sognes Bavner ligeledes tændes, til Underretning for det vaabenføre Mandskab længere borte.

Oldermændsværdigheden gjaldt for et Aar ad Gangen fra Pinse til Pinse. 1. Pinsedag blev der taget Afsked

med den gamle Oldermænd, og 2. Pinsedag gik Lauget under Trutten i Byhornet med alle Laugssagerne over til den nye. Der var hyppigt Gilder i Oldermændsgaarden. Om Sommeren var der pyntet i Storstuen med Blomster og Grønt, medens Byens Folk traadte Dansen paa det ujævne Lergulv. Oldermændslauget opløstes først 1911.

St. Hansnat dansede man ude paa de grønne Enge, stævnedes ned til Helligkilden paa Ølby Mark, hvor der den Nat var stor Folkefest, eller, som det endnu skete i 1840erne, flere Familier med gigtsvage Folk slog sig sammen og kørte den lange Vej op til St. Helene Kilde ved Kattegat for ved dens helsebringende Vand at søge Sundhed.

Skuespillerinde Frk. Inger Bolvig, der har lagt stor Interesse for de gamle Hedeboerinder for Dagen, har til denne Bog gengivet sin Opfattelse af Hedeboernes Karakter, gamle Folkefester og andre Særegenheder saaledes:

„Hedeboens Naturel er en Blanding af dyb Alvor og overgiven Skæmt; men hvor andre finder en Situation mistroelig, vil Hedeboen med sin medfødte Sans for Humor let finde det hele uhyre komisk. Han er for saa vidt ubestemmelig. Hans Blik er vant til de frie Vidder og stænges ikke inde af Hindringer.

Han kan vanskeligt tænke sig den Hindring, der ikke lader sig overskue og overvinde. Derfor er Hedeboer i Hundredvis gaaet paa Langfart, paa Eventyr til fjerne Lande. — Paa Englands Farme, i Grønlands Kryolithminer, i Kapstadens Grænsegendarmeri, paa Argentinas Sletter og i Jovas Skove lyder Hedeboens muntre Sang.

Og dog fornægter deres Ærbødighed for det fra Fædrene nedarvede sig aldrig. Ikke for intet var Peder Syv Hedebo af Fødsel. Ved Siden af det lette og lyse Sind er der hos dem en Hang til at lytte til Vindens Sus i Gravhøjens Tjørn, til de urgamle Eges Hvisken om Fortids Strid. Det er for Hedeboen, som den gamle Saga er skrevet ind i selve Egnens Natur.

Det gav Chr. Winther Udtryk for i sin Sjællandshymne:

I Hledres tætte Skove,
der vandrer end hvert Aar
Gudinden Herthas Vogn
i den spirende Vaar.
Forbavset Hyrdedrengen
med Hunden ser derpaa,
han hører sølsomme Sange
mod Skovens Hvælving slaa.

Denne Respekt for Naturens Aabenbaring af lønlig Oldtidskraft bevirker, at Hedeboen tager alt naturligt i Livet som en guddommelig Aabenbaring, og han har vanskeligt ved at forsones sig med Formaliteter og Regler, som strider mod det, han finder naturligt og lige til.

Længe holdt de gamle Folkedanse sig i disse Egne i Form af Børnelege; til henimod Midten af forrige Aarhundrede blev flere af de ældgamle Folkelege opfrisket hver Mikkelsaften, naar den voksne Ungdom „legede paa Gade“, som Skik og Brug var. Men ogsaa St. Hansaften gik Dansen til da lystigt paa Engene ved de ældgamle Kilder, hvis Vand den Nat ejede helbredende Kraft.

Stiftsdame i Vallø, Frk. Franziska Carlsen, Gl. Køgegaards Historiker, fortæller, hvorledes hun med sin Fader kørte til Helligkilden ved Ølby St. Hansaften i 1850'erne og saa paa, at Egnens Folk dansede og sang i den lune Sommernat. Ogsaa dér passede endnu paa den Tid Vossevangsidyllen:

Der gaar hver Ungkarl med blanke Sko
og med en sølvknappet Trøje;
der danser Piger med Baand i Haar,
de lange Fletninger til Jorden naar.“

Frk. Bolvig skildrer derefter Kvindernes Nationaldragt, der er omtalt andet Steds i Bogen, og skriver videre:

„Karlene havde blaa Frakker med to lange Rækker tætsiddende Sølvknapper, to andre Rækker prydede Vesten. Indtil 50 store, klare Sølvknapper kunde Frakke og Vest være udstyret med. Gule Skindbenklæder, hvide Strømper, Strømpebaand og Sko, begge Dele med Sølvspænder, fuldendte Udstyret. Mangen en Ungersvend søgte dog ej til Kildefesten, men vandrede ned til Limgravene ved Hedeboegnens Sydgrænse til den af Malere saa yndede Lellingeskov, hvor Bøgenes Kroner vugger over Aadalens bratte Skrænter, og dér, vel Hundrede Fod nede i Dybet, hvor Aaen snor sig frem gennem Limstenslaget, dér gror Bregner, og den, der St. Hansnat faar „Bregnefrø“ i sine Sko, evner at se skjulte Skatte i Høj og Mark. Derfor kunde hverken Troldtøjs Koglen eller Elverfolkets Lokken drage den mod de gyldne Skatte higende Ungersvend fra at friste sin Skæbne dernede i det hemmelighedsfulde Dyb, hvor Aavandet klukkende og leende risler frem mellem Stenene. Og herligt kunde der være dernede i Aadalen, hvor det passer, hvad der synges i Sangen:

Der staar en Seljepil i Dalen trang,
der bor en Huldre bag Stene,
der falder Tiden mig aldrig lang,
selv naar jeg sidder alene;

thi Engen dufter, og Droelen slaar,
og Huldren synger, mens Elven gaar,
ja, tro du mig, jeg siger dig,
der er det fagert at leve!

De gamle Folkefester paa Hedeboegnen har haft megen Lighed med Folkefesterne, der endnu holdes i Sverige. Midsommer (St. Hans Aften) f. Eks. fejres paa følgende Maade i Skaane: Ved Middagstid holder alt Arbejde op, og alle gaar i Skoven for at samle Løv eller plukke Blomster til deres „Majstang“. Denne ligner et meget stort Kors, der pyntes med Blomster, Baand, Sløjfer og Guirlander. Hver Gaard og hvert Hus har sin Majstang. Derefter pynter alle sig i Nationaldragter. Mandsdragterne ligner Hedeboernes en Del. Kvindernes Dragter er derimod meget forskellige. Man ser f. Eks. Dalkulla-, Blekinge- og Laplandsdragter og mange andre. Man bliver uvilkaarligt festligt stemt ved Synet af denne glade, brogede Folkmængde.

Efter at de har spist „kvällsmat“, samles alle omkring Majstangen, og Midsommerfesten begynder for Alvor. Spillemanden tager sit „Dragspel“ (Harmonika), tager Plads ved Siden af Majstangen og spiller op til Dans samtidig med, at han slaar Takt med sine Træsko. Saa bliver der danset og sunget alle de forskellige Folkedanse, „Ringdansar“ og „Polska'er“, som Svenskerne en Gang har, og det er ikke faa. „Gossen“ tager sin „Jänta“ og svinger hende, som han var betalt for det. Alle morer sig, og alle er glade; Gæstfriheden er denne Aften paa sit Højdepunkt; enhver Fremmed er hjertelig velkommen. Midsommerfesten varer til den lyse Morgenstund, ja hele næste Dag med.

Ja, der var en egen Idyl over de gamle Gilder paa Landet; nu er alt blevet anderledes; nu efterligner man Dansene i Byerne, lige til de moderne, men meget af det, der derved ellers var gaaet i Glemmebogen, er dog optegnet, saa Fremtidsslægter kan se, hvorledes Liv og Lystighed tog sig ud paa Landet i gamle Dage, da man endnu paa Hedeboegnen holdt Fastelavns-gilde 8 Dage i Træk.

Ungdommen i Højelse istemte, naar den „sang for Æg“, følgende muntre Sang, der karakteriserer Stemningen:

Det er jo en Skik i enhver Fastelavn, Hurra!
at Ungdommen morer sig rigtig til Gavn. Hurra!
Og naar Tiden med Sundhed og Arbejde gaar,
da maa man sig more i Ungdommens Vaar,
Musiken skal klinge, vi lystig skal svinge, Hurra!

Vi vilde blot bede om nogle faa Æg til vort Lav,
 og hvis Husbonden vilde besøge os der,
 da vilde det være os inderlig kært.
 Ja, Husbonden kære, han velkommen være,
 hos os!
 Vi beder Eders Piger, de ikke forsmaaer vort Lav,
 vi skal dem traktere saa godt, vi formaaer, og brav.
 Ja, kom store, kom smaa, kom alle, som vil;
 thi vi skal Jer mere med Dans og med Spil.
 Musikken skal klinge, vi lystig skal svinge! Hurra!

Naar Selskabet havde spist Æbleskiver og drukket
 Punch samt modtaget sin Snes Æg, sang det til Afsked:

Farvel vi byde,
 og Tak vi sige
 for hvert et Æg, vi i Kurven fik.
 Lad vores Komme
 Jer ej fortryde;
 thi det var blot efter gammel Skik!

Men ogsaa den Skik er i de sidste Aar blevet en „Saga
 blott“.

Hedebosyningen, der har hjemme paa denne Egn, er
 meget gammel, hvilket ses af et i Rigsarkivet opbevaret
 Brev fra det Herrens Aar 1529 fra Mette Ovesdatter til
 Fru Sophie Esge Bildes om den lille Karine Lykkesdatter,
 der nævnte Aar forlod Ring Klosterskole. Det hedder i
 Brevet:

„Jomfru Karine har ikke været her uden et Aar, og
 kan hun godt Linnedsøm og at gøre Halsklæde-Kraver
 med smaa „Heden-Søm“ i Render, og ved vel, hvor hun
 skal fly det, baade med aabne Gange og andre Render
 imellem. Og kan hun og vel gøre de Edderkoppe-Kraver
 baade smaa og grove, som hun kan vel selv sige Eder.
 Og kan hun og virke tre eller fire Sinde; dog kan hun
 ikke vel kruse eller drage paa Lærred, for hun har ikke
 draget uden to Kraver; hun har endnu ingen Under-
 standelse dertil, før hun fanger mere øvet sig derpaa og
 bliver lidt ældre.“

Det er jo den rigtige, gamle Hedebosyning, der omtales
 i dette Brev. Den ældste Hedebosyning udførtes i „Drag-
 værk“. To a tre Traade uddrages paa hver Led, og to a
 tre mellem dem bliver tilbage, saa de danner smaa,
 klare Firkanter. Over disse tilbageblevne Traade er det,
 der syes. Dragværket gik siden over til Maskesyning, som
 danner Overgangen til Baldyringen.

De store, svære Egekister, med tunge Beslag eller ud-
 skaarne Apostelfigurer fra Frederik den Andens Tid, fyldtes
 efter de travle Vinterdage og Aftener med Duge, Lagener,
 Linnedtøj osv.

Ved festlige Lejligheder blev Væggene og Himmelsengene „draget“ med de store Lærreder, og Hedebo pigerne syede paa deres Udstyr i hver en ledig Stund. Det var navnlig paa de store Chemisekraver, der blev baaret uden paa deres grønne Trøjer, at der anvendtes stor Flid; men ogsaa paa Ærmeliningerne, der kunde ses under Trøjen ved Haandledene, blev der syet Hedebo-syning. Jo mere Syarbejde, der var nedlagt i disse Sager, des mere anset mellem Byens Piger var Udøversken.“

 XV

 INVENTAR I HUS OG GAARD

Fra Gaardspladsen kom man i Datidens Bøndergaarde ind i Forstuen, hvis Døre mod Gaarden var Halvdøre. Dernæst kom Dagligstuen med sine Langborde og Foldebænk, der stod mellem Bordene, eller, hvis der kun var et Bord, mod Gulvet. Oppe ved den øverste Bordende stod Gaasebænken, Stuens Hædersplads. I den laa, ligesom det endnu er Skik i Hannover, Gæs og Høns, naar de skulde ruge de tidlige Kuld ud. Om Vinteren kunde det ogsaa hænde, at Gæssene fik Natteløgis deri. Bænkens Skydelemme var forsynede med Lufthuller, store nok til, at en onskabsfuld Gase kunde faa Hovedet derigennem og bide Husets intet anende Hædersgæst ganske eftertrykkeligt i Læggen. Paa Bænken mod Væggen stod Hjørneskabet med sin Postil, Salmebog og Klukflaske med Tilbehør. Et Par store Himmelsenge fyldte op ved Stuens anden Side, modsat Langbænkens Væg, og i det 18. Aarhundrede fik de fleste Gaarde en Bilæggerovn med Oldenborgerprofiler og anden fornem Pynt. Staalstik, der f. Ex. forevigede en Konges Ligbegængelse, klistrede man undertiden op indvendig paa Egekistelaaget i Storstuen.

Under Loftet hang den skaalformede, osende Tranlampe; hvis man ikke foretrak at nøjes med et Tællelys i Træstage. Malmlysestagerne kom kun paa Bordet paa

de højhellige Aftener i Julehelg eller ved meget store Familiefester.

Under Loftet langs Bjælkerne var der Hylder, paa hvilke „Stegfedtkovsen“, de hvidskurede eller grøntmalede Siebøtter med Mælken, der skulde trække Fløde, og andre af Husets Sager havde deres Plads. I en Ramme over Bordet hang Husstandens Skeer, der ikke altid blev vasket rene; men blot afslikkede efter hvert Maaltid! Den videre Rengøring besørgede de optrædende Myriader af Fluor. Paa Bordet stod Husets fælles Træølkande, der dog hyppigt kun bød paa Mælkevand.

Lergulv var almindeligt overalt. Først i 1850erne begynder Bræddegulve rigtigt at vinde Indpas.

Ved een i Lellingegaards Gods's Skiftebog indført Skifteforretning 1720 over Hans Niensens afdøde Hustru „Margarete Jens Daater udi Høyelse“ høres, at der i Stuen stod et langt „Fyrrebord med ofven Foed“, Bordbenene var sølgelig ikke som i Fattigmands Hytte blot nedrammede Pæle. Bordendes- og andre Bænke var af Fyrretræ. Foldebænk nævnes ikke, derimod et Par Stole med flettede Halm- og „Spond-Sæder“. Der var en gammel grøntmalet „Ege-Himmelseng“, i hvilken der laa en solid „hvid Hampedyne“, en „blaaestribet ulmers Duges Over-Dyne“, et Par „hvide Hampe Hoved Dyrer“, dækket af „en blaaestribet Ulmerdugs“ Dyne, og 2 „blaaestribet Ulmers Duges Hoved Puder med Hørlærrits Vaaer“. Boet havde yderligere et Par „Blaalærrits Lagen“ og et Par „Hørlærritz Lagen“ samt et „linnet blaa stribet Dynevaar half gammel“. Omkring Himmelsengen var „et trøgt omhæng, bestaaende af 3de Gardiner og een Cappe“. I „en sort Ege Jernbunden Kiste med Laas og Nøgle“ laa bl. a. en „Dreiels Dug“ og to „blaaarlærrits Haandklæder med trenner om“. Gangklæderne omtales ikke nærmere; thi dem „havde den salige Kone foræret til hændis Dætter Ingborrig, da hun laae i sit yderste“. Boet ejede iøvrigt 3 „Kaldskinds Hynder“, en Hornskee og 8 Træskeer samt en gl. Spinderok.

I Stegerset saas bl. a. en „Kaaberkedel“ med „græv“ (o: Haandgreb), 2 gl. „Brøgetønder“, Stampekærne, Sie-

bøtter o. s. v. En Stige, der førte op til Loftet, nævnes. Deroppe laa tre Høleer, tre „Rifver“ og en „Bøgebrage“ (Hørbrage af Bøgetræ), en „Skiettefoed“ og „-Haand“, samt endelig 7 „Hampesæche“. Ude paa Loen stod en „Hachelsekiste med Knif“, et gammelt „Skiere-Lad“ og 2 „Høetyver“.

I Porten staar en „Beridtz Vogen med sin til-Behör“, en gl. Vogn med „fieller“, en Plov med Jernaxel, Jern og „tilbehør“, en ny og en gammel Jernharve, en Tromle med Jernlappe samt en „Krog med vognsler“. Til Vognene hørte to Par „Høsthaver med Læssemeder“. Yderligere fandtes en Slæde, en „Bære Bør“, et „Slibetrug af Sten“ samt et „Hugejærn“ og af Staldrekvisiter „3 Grever og 3 Skoller“.

Da Boets Passiver, Skyld til Godset, var 301 Daler mod Aktivernes 108 Rdl., blev der intet til Børnene, af hvilke en Datter Sidse var gift med Boemand Jeppe Nielsen, L. Salby, medens Ingeborg, 24 Aar, og Claus, 17 Aar, var hjemme.

60 Aar senere, i Sommeren 1780, har vi en Skifteforretning, som Schumacker paa Benzonseje Gods holdt paa Jens Larsens Gaard i Højelse efter dennes afdøde Hustru „Charen Bærentz“, der var død den 26. Juni. I Stuen stod et „aske Bord paa Fod“, „2de Bencke“, et „førreskab“ (Fyrreskab), en „førre Kiste“ samt et „førre Sengested med ægstolpe“ (Egestolpe). Dette sidste, der takseredes til 1 Rdl. 4 M., var det værdifuldeste. Af Sengetøj var der en „Olmerdugs Overdyne, en gl. Dyne og 2 gl. Hoved Puder“, samt i et andet Sengested en „Olmerduges Overdyne, en gl. Underdyne, en gl. Hoved Pude og 2 Par „Blorgarns Lagen“. Til Sengen hørte „et blot lærretstrochet omhæng med Haspe og tæppe“. I Stuen stod tillige 2 gamle „Stoele“. Under Loftet var 2 Hylde med Siebøtte og 2 Ottingkar. Yderligere nævnes en Tinkande og en anden Kande samt en „Skamle“ og en „Paresol“.

„Koenens Kiste var saaldt til Begravelsen, og befandtes den afdødes tøj at være følgende: Et Forklæde, en blaa og en graa Trøje, en blaa Kastmir Hue, en graat werchens

klocke, 2de Serche, et blot forklæde og en gl. Kyse samt et Hovedæg“.

„Gaardens 34 Fag var brøstfældige“.

Jens Larsen havde faaet Fæstebrev paa den d 4. Marts 1779. Inventariet takseredes til 66 Rdl. 4 M. 10 Sk. Der blev intet til Deling mellem Enkemanden og hans lille Datter Kirsten, da Passiverne var 62 Rdl. større.

Ved et Skifte 1784 i Boet efter Lars Olsen paa Benzonseje Gods i Højelse var Boets Minus sat til 56 Rdl., saa heller ikke dér blev der noget til Arvingerne. Det lod til at være det sædvanlige Udfald af Skifteforretningerne i disse Egne i Stavnsbaandets Tid.

XVI

HUSDYRHOLDET

De tunge Arbejdsredskaber, det stadige Hoveriarbejde og de utallige Ægtkørsler nødvendiggjorte et stort Hestehold. Koholdet var paa Grund af Knaphed paa Foder ikke stort, og Kvægsyge vanskeliggjorde det i høj Grad.

Ved det omtalte Skifte efter Hans Nielsens Hustru 1720 fandtes paa den Gaard 9 Heste til Priser mellem 1 og 12 Rdl. Dette var en rødblisset 7-aarig Vognhest takseret til. Med Undtagelse af Vognhestene gik de smaa, pjuskede Dyr ude hele Aaret paa nær den allerværste Vinter. Før de kom hjem med Sne paa Ryggen, slap de ikke i Hus. De gik i Græsmarken ude ved Kirkeskoven, naar de da ikke var sat paa Græs paa de onliggende Byers store Enge, som f. Ex. i Lellinge Enghave og Kassemosen ved Solrød Strand. Det kunde hænde, at det halvvilde Stod af unge Heste fik Udlængsel, brød ud af Fælleden og stak af By mod de hjemlige Græsmarker. Der blev stor Opstandelse i Landsbyerne, naar man en Sommormorgen saa et Syn af Hundreder travende eller galopperende unge Heste, som fo'r henover Markerne, hvor det gik

udover Sæd og Græs. Vrinskende og pustende svingede de i lange Rækker ind ad Vejgabene, medens det gungrede i Jorden, raslede i Hegnene og knagede i de nedtrampede, halvraadne Vangeled. De gamle vidste at berette om et saadant Stod, der for Hundrede Aar siden kom farende ned ad Jersie Banke, over Skensved og Højelse Marker med en knejsende hvid Hingst i Spidsen. En Del blev jaget ind i Gaardene i Højelse, andre fortsatte i vild Fart ad Salby til.

Ved en Auktion paa Lellinge Mølle d. 12. November 1722 købte Pastor Bircherod i Højelse en „sortstiernet Vognhest, lidet snoppet, 12 Aar, og en do. uden Snop og lidet stiernet“ for ialt 16 Rdl. 1741 meddeler Generalløjtnant Numsen til Præsten i Højelse, at Maalet for en „Rytterhest“ skal være 9 Kvarter $2\frac{1}{2}$ Tm. og for en Dragonhest 8 Kvarter $1\frac{1}{2}$ Tm. Pastor Bircherod afleverede d. 6. September 1743 en seks Aar gammel, sortebrun Vallak til Rytteriet. Den takseredes til 46 Rdl. 1759 var den sjællandske Hests Gennemsnitshøjde 8,14 Kvarter.

Om Hesteholdet ved Aarhundredets Midte findes Oplysning i en Beretning i Gl. Køgegaards Arkiv, bl. a. om Ølby. Der blev 1753 paa hver Gaard gennemsnitlig holdt 11 Heste mod 5 paa de samme Gaarde i 1895.

Ved Skiftet paa Jens Larsens Gaard i Højelse 1780 fandtes 6 Heste vurderet til fra 2—8 Rdl.

Til Fæstegaardmand Niels Andersen købte Vallø Stift 1783 to Rejseheste til henholdsvis $29\frac{1}{2}$ og 28 Rdl., og Gaardens 6 „Plovbestier“ takseredes til 12 Rdl. Stykket.

Landøkonomen, Overkrigskommissær Hage skrev i sin Beretning til det kgl. Landhusholdningsselskab om Københavns Amt 1839 om Amtets Heste, at Størrelsen varierede mellem 9 Kvt. 2 Tm. og 10 Kvt., „dog er det nu ikke længere ualmindeligt at finde Heste, tillagt af Bønderne i det bedste Strøg af Amtet f. Ex. i Kildebrønde, Klovetofte, Højelse og Jersie Sogne, der holde over 10 Kvt.“

Sidst i 1830erne var Hestebestanden paa Gaardene i Højelse gennemsnitlig 6.

Koholdet paa Hans Niensens Gaard androg 1720 4 Køer, vurderet til mellem 3 Rdl. 2 M. og 9 Rdl. 4 M. Der var en „rødstiernet“, en „sortgrimet“ og en røddraget Ko samt en „rødskiollet Qvie“. Den øvrige Besætning var 8 Faar, ialt vurderet til 5 Rdl. 2 M., 5 Lam 2 Rdl. 3 M., 1 Orne, 6 Svin, 2det og 3die Aar, 6 Rdl., 2 smaa Grise 4 Mark, 3 Gæs med „sin Grøde“ 1 Rdl. 3 M., samt en Gase 1 Mark.

Om Sommeren gik Kvæget dels i „Græsmarken“, en lille Tid paa — Brakmarken, hvor Kvikgræsset groede frodigt, og dels i Enge, der hørte til Godset, som ejede Gaarden. I Vallø Stifts Jordebog for 1793 hedder det saaledes, at Stiftet svarer Skat af Højelse Kirkejord, der er udlagt til „Højelse og Salby Bønder for havde Græsnings Rettighed i Lellingegaards Overdrev“. Naar Høsten var endt, blev Kvæget „sluppet i Ævred“ med løs Drift over hele Bymarken undtagen Rugvangen.

„Hyr'en“, der boede i et lille Hus ved Kirkeskoven, passede alle Byens Køer. Ved Malketid kom Gaardenes Piger ud med Malkespanden paa Hovedet og malkede deres Husbonds Køer. Hyr'en fik Kosten skiftevis paa Gaardene. Som oftest stod Middagen paa Ærtegrød den Dag, han var til Bords. Det fyldte saa rart i en slunken Mave!

I Højelse Kirkebog findes 1724 optegnet blandt begravede: „Jeppe Christoffersøn, Hyre udi Høyelse, 61 Aar gl.“ I September 1784 fik Husmand Peder Larsen Fæstebrev paa et paa Kirkejorden i Krattet opført 5 Fags nyt Hus med 4 Skp. Ld. Jord. I Stedet for Afgiften, 4 Slettedalere om Aaret, som Jordens Fæster, Provst Kraglund, betalte, forrettede han det „udkrævede Arbeyde ved Digernes oprensning omkring det indhegnede Vænge af Kirke-Jorden, saaledes at samme bestandig kan være i forsvarlig Stand, at der kan være Fred i Vænget for fremmede Creaturer, da i fald, at nogen ufred formedelst hans forsømmelse skeer, skal Skaden af hannem erstattes, og hvis han fremturer i Efterladenhed, da haver han og sit Fæste forbrudt“. Peder Larsen havde Fæstet, til han døde i April 1817 i en Alder af 84 Aar.

Pastor Bircherod giver 1738 i en Indberetning til Biskoppen Oversigt over, hvad han modtager i Tiende, der jo var $\frac{1}{80}$ af, hvad Landbrugeren fik ud af sin Bedrift. Fra hele Sognet modtog Præsten 50—52 Lam, „men formedelst Sygdom blandt Faarene er de saaledes mislykket, at jeg i Aaret 1736 fik ikkun 6 Stk. Lam, i 1737 ti og i Aar haver jeg igien faaet 21 Stk. Lam“ — fra Sognets ca. 70 Tiendeydere, iøvrigt fik han af „Kalve 6 a 7 Stykker, Føl 3 a 4, Grise 16—18, Gæs 54—56, Æg 50 Snese og Bier 1 a 2 Stader“.

Saa kom Kvægsygens frygtelige Svøbe. Fra April Maaned 1745, skriver Bircherod, blev der fra Prædikestolen her som andet Steds holdt Forbøn for, at „Pesten, der hærgede Hornkvæget udi Hertugdømmerne, maatte op-høre og ikke udbredes videre“. I Juli s. A. var Ordene „udi Hertugdømmerne“ ændret til „udi adskillige Hans May'ts Lande og Provincier“, og den 9. September s. A. bød et kongeligt Cirkulære, at „overalt i de Amter og Districter, hvor Qvægsygdømmene grasserer, ingen Indhegninger, Gierder, Grøfter eller Ledde maa — naar Kornet er indhøstet — under vedbørlig Straf optages, men at samme skal blive staaende og holdes lukte, samt lige-saa forsvarlig vedligeholdes, og med Hyrder ved Leddene forsynes, saa længe Qvæget gaar ude — som Kornet virkelig stod paa Marken — for at hindre Kreaturerne Overløb fra befængte til ubefængte Steder. Skal paa de Stæder, hvor Qvæg-Sygen haver været og endnu er, af alle Prædikestole bekiendtgjøres Menighederne“. Præsten tilføjer, at han først modtog Cirkulæret den 27. September og oplæste det paa Prædikestolen Mikkelsdag, „da Kornet allerede var indhøstet, og Gierderne optagne for fjorten Dage siden“.

Vinteren derefter blev der, den 14. Januar, holdt en Bods- og Bededag for at anraabe Gud om at standse Landeplagen.

I Kirkebønnen havde Menigheden da allerede i Maaneder aflagt den Bekendelse, at „dend fordærvelige Sygdom blandt Hornqvæget“ var „en Fruct af vore Synder“.

Videre hed det i Bods bønnen: „Vi frygte for din vrede; vi bekiende at have fortjent denne og værre Straf, at din Retfærdighed vises paa Qvæget, det som din Barmhertighed endnu forskaaner Folket for“. Til sidst hed det: „Sig, Herre! Det er nok! Og byd denne Plage at op-høre, at vore Munde igen med Glæde kan takke dig!“

Kvægpesten, der stammede fra Ruslands og Asiens Stepper, hvor den om end med ringere Dødelighed altid hærgede Kvæget, var i de Aartier en Plage for hele Europa, 90 a 95 pCt. af de angrebne Dyr døde efter 4 — 7 Dages Forløb. Sygdommen ytrede sig ved Feber, stor Mathed, røde Slimhinder, Ædelystens Ophør og voldsom Tørst.

1753, faa Aar efter Pesten, var der paa de før omtalte Gaarde i Ølby gennemsnitlig 2 Køer, 1 Stud, 3 Kvier og 14 Faar mod i 1895 17 Køer, 6 Kvier og 7 Faar.

I 1770erne rasede Pesten igen og krævede atter store Ofre Landet rundt. I Skiftet efter Jens Larsens Kone hedder det da ogsaa 1780: „Qveg intet. — Faar ingen“. Foruden af Hestene bestod Besætningen det Aar kun af 1 So og 4 Aarssvin, takseret til 6 Rdl. 4 M., 2 Gæs og 1 Gase, 1 Rdl., 4 Høner og 1 Hane, 3 M. 12 Sk.

Ogsaa blandt Hestene herskede der til Tider stor Sygelighed. Da Peder Mortensen 1781 havde frasagt sig Universitetsgaarden IV paa Grund af Mangel paa Besætning og Sæd, blev den fæstet af en Landsoldat Niels Jørgensen, der fik 30 Rigsdaler at købe Besætning og Inventar for; men allerede to Aar senere faar Hans Hansen, Husmand i Tune, Fæstebrev „paa den Gaard, som var bortfæstet til Niels Jørgensen, der maatte fratræde, fordi hans Heste døde af smitsom Sygdom, og han ej havde Raad til at købe Besætning igen“. Den nye Fæster fik ikke synderlig større Held med sig; thi paa Ramsø Herredsting tinglæses den 30. Juni 1786 en Obligation, indgaaet mellem Christen Jacobsen, som havde overtaget Gaarden, og Conferentz Raad Kofoed Ancher, til hvis juridiske Professorat Gaarden hørte. Obligationen var paa 30 Rdl., som Christen Jacobsen havde laant til at købe

Byg og Havre for til Saasæd. Han forpligter sig til at betale Pengene til Mikkelsdag og pantsætter „en Jernkakkellovn til 12 Rdl., en Skruestikke 12 Rdl. og en rød-broget Koe 6 Rdl.“

Paa Gaarden I, som Jens Larsen 1811 lod overgaa til Svigersønnen Peder Jensen, var der 1837 6 Heste, 6 Køer og 12 Faar. Paa Broderen Jens Jensens Gaard, XI, var der samme Antal Køer og Heste, men 10 Faar. Provst Kruuse havde derimod faaet Præstegaardens Besætning op paa 7 Heste, 16 Køer, 12 Faar og 6 Svin. Han stald-fodrede Besætningen, undtagen Faarene, til Høhøst.

Hage skriver 1839, at „paa Strøget mellem Køge og Roskilde findes i Almindelighed det største og bedste Kvæg paa hele Amtet hos Bønderne, saa det ikke er i Sammenligning med de nærmeste Egne, ej engang med det sjællandske Kvæg i Almindelighed, men med andre danske Provinsers, især Nørre- og Sønderjylland, at man kan sige, Kvægracen paa dette Strøg er af slet Beskaffenhed“. Det var navnlig fra Herregaardene, at der blev udbredt een af alskens uden- og indenlandske Kvægstammer bestaaende Blandingsrace, der dog var bedre end den gamle sjællandske Ko.

Bytyren var fælles for alle Gaardene. Til dens Underhold var henlagt nogle Stykker Jord paa Bymarken. Den gik ud af Sagaen ved Aarhundredets Midte, medens Byornen holdtes til Begyndelsen af det 20de Aarhundrede.

Svineholdet var alle Dage stort paa denne Egn. Det skyldtes vel tildels i ældre Tid Adgangen til Oldenfoder i de omliggende Skove. Da Oluf Rosenkrantz 1530 bortbyttede en Gaard i Lille Salby til Køge Kirke, noteres det, at Gaarden fremdeles „skal nyde kvit og fri Oldengæld paa fornævnte Hr. Olufs og hans Arvingers Skove til sine egne hjemmefødte Svin“. Ved Matrikulen af 1685 blev alle Assendrup Gaarde sat til at yde „Sviins Olden“, Jochum Skyttes Gaard saaledes 3 Skp., de andre 2 og godt 1½ Skp.

I denne Forbindelse maa nævnes, at da Kalkmalerierne blev malet i Kirken, glemte man ikke St. Anthonius af Ægypten, Svinehyrdernes Skytshelgen. —

I 1753 fandtes paa Gaardene i Ølby gennemsnitlig 17 Svin mod 20 i 1895.

I Højelse Sogn var der 1837 400 Heste, 500 Køer, 750 Faar og 400 Svin. I 1915 var der 547 Heste, 2377 Køer, 119 Faar og 3674 Svin, af disse sidste alene i Højelse By 1021. I Løbet af Krigsaarene var Svineholdet til April 1918 i Sognet dalet til 514 Svin.

XVII

AGERDYRKNINGSFORHOLD OG HØST

Aar 1738 kan Gennemsnitshøsten for en Gaard paa Grundlag af Tiendeberegningen anslaaes til ca. 24 Traver Rug, „som paa denne Egn vokser ikkun urent“, 24 Traver Havre, 54 Traver Byg, 2—3 Td. Ærter og 1—1½ Td. Vikker. I hele Sognet blev der høstet 30 Traver Hvede og 600 „Støver“ (o: Bundter) Boghvede.

Hver Gaard havde som før nævnt sin Mark spredt i ca. 70 forskellige Agre, hvorpaa Pløjning, Saaning og Høst skulde foregaa, naar det under Oldermændens Forsæde var vedtaget paa Bystævnet.

Christian den Femtes danske Lov fastslog, at Gærderne for Rugvängen skulde være lukket inden Mortens Dag. „Hvis Bymændene vedtog, at deres Kvæg og Bæster skulde gaa i Vängen til imod St. Mortens Dag, da maa det vel ske; men Svin maa ingenlunde tilstædes at gaa derinde“. „For Vaarsæd skal gærdes for Voldermisse og skal stande til St. Mikkelsdag“, hvis ikke Kornet kom ind før. Tog nogen Gærde op i Utide, skulde han erstatte den Skade, der derved skete paa Sæden. Godserne klagede hyppigt over, at der til de mange Gærder medgik for stort Rismateriale, saa Skovene led derved.

1757 gives følgende Skildring af Forholdene: „Bymarken er delt i tre Marker, de tvende til Sæd og den tredje til Græsning, ikke aleneste for Bondens egne Bester, Kiør, Stude, Faar, Lam, Giæs, Calcunske Høns og Svin, som tværtimod Forordningen gaar uringede det hele Aar igennem, undtagen hvert Aars første Maj, da de faar Dagen tilforn et Stykke Staaltraad i Næsen, som de Dagen efter igen taber, men endog for Husmændenes og Indersternes Kiør, Faar, Lam, Svin og Gæs. Udi denne Mark, som kaldes Fælled, hvilken ikke er frie for at besaas uden det ene Aar, den er til Fædrift (saasom de andre tvende Marker en efter anden blir udlagt til Fædrift) fra Frost gaar af Jord til hen mod Mikkelsdag i Ævret i de tvende andre Marker. Gærderne skulle lukkes til hver Aars Voldermisse; men stiltiende Vedtægter gærder for Rugmarken til Voldermisse og til Pinse med Bygmarkerne“.

Den 25. Juli 1785 udlejede Sognepræsten Iver de Hemmer Præstegaardens Jorder. Det betones, at „der skal saas den Sæd, som Jorden er bekvem til, og ikke besaaes den Jord med Havre eller Ærter, som til Rug eller Byg er tjenlig“. Blandt Lejerne var Mølleren i Lellinge, nogle af Lellinge og St. Salby Gaardmænd samt i Højelse Gaardmændene Jens Pedersen paa Gl. Køges Fæstegaard, Hans Hansen, Niels Hendrichsen, unge Hans Pedersen, Anders Christensen og Jens Larsen. Afgiften skulde udredes 8 Dage efter Mikkelsdag. Jens Larsen skulde svare 12 Rdl. 6 Sk. aarlig af en Ager Bygjord paa Lille Lundsager, i hvilken var saaet 1 Tønde 1 Skp. Byg. Byggens daværende Pris var 7 Kr. 56 Øre Tønden. Foldudbyttet var sløjt. 3--4 Fold var almindeligt over alt.

Provst Kruuse skriver 1801 om sin Jord, der sammen med Skolens Jord blev udskiftet i Oktober 1791, at den er indhegnet med dobbelte Jorddiger, som er beplantet „med en dobbelt Rad Seypiil i frodig Vækst. Jordarten er Muldler, men mere Leer end Muld. Vel dyrket frembringer den skøn Hveede, Byg, Erter og Haure samt Kløver. Til Rug gjør dens Art den mindre skikket“.

Navnlig takket være Vallø Stifts store Omsorg for Kløveravlens Fremme fandtes der kort efter Aar 1800

frodige Kløvermarker ved Højelse. Stiftets Fæstere fik 20 Pd. rødt Kløverfrø og Husmændene Frø til 2—3 Skp. Land, og saa forpligtedes de til at fortsætte med Avlen af den nyttige Plante.

1837 anslaaes Foldudbyttet paa Jens Jensens Gaard til 5 à 6 Fold af Hovedsædarterne; der høstedes 10—12 Læs Enghø og 6—8 Læs Kløverhø. Peder Jensen høstede paa sin Mark, der havde „leret, sortagtig Jord“, 5 à 6 Fold Rug og Byg og 5 Fold Bælgsæd samt en lignende Høhøst som den forrige. Hans Udsæd havde været 4 Td. Rug, 8 Td. Byg, 7 à 8 Td. Havre og 3 Td. Bælgsæd.

I Sterms Beskrivelse af Københavns Amt 1838 hedder det om Højelse, at de sædelige og flittige Indbyggere staa sig taaleligt og have deres Erhverv fornemmelig ved Agerdyrkning, hvori de lidt efter lidt gaar fremad.

Driftsmaaden var hyppigst: 1) Vikker og Havre; Grøn-jord, 2) Rug og Hvede, 3) Byg, 4) Ærter, 5) Byg, 6) Havre, derefter Kløver i 3—4 Aar.

I hele Sognet høstedes i de Aaringer 3000 Td. Hvede og Rug, 4000 Td. Byg, 4400 Td. Havre, 1900 Td. Ærter, 500 Td. Kartoffler og 130 Lispund Hør og Blaar.

Endnu ved Tiden omkring 1840 var Hjulploven med 4—6 Hestes Forspand almindelig. Hage skriver i 1839, at den kun viger langsomt for den lettere Hjulplov til 2 Heste og for den engelske Svingplov, som man fandt for tung. Det siges, at „den langaasede, tunge 6 Hesteplov vel endog har sit egentlige Hjem paa Heden“. Omkring 1850 gik Svingploven endelig af med Sejren.

Provst Kruuse beretter, at der nu og da fandtes Brand og Rust i Kornet, mest i Tiende-Hveden, i hans egen aldrig, da han bejtsede den med Saltvand, Kalk og Bøgeaske en Nat før Saaningen.

Snart begyndte de store Merglingsarbejder, der gav Jorden Kræfter til det vældige Opsving i Korndyrkningen i Halvfjerdserne. Samtidig blev Engene lagt under Plov, Markerne drænede, og Bymarkens gamle Udseende var ved Aar 1800 omtrent gaaet i Glemme.

PRÆSTER I HØJELSE

De første Præster, vi kender Navn paa, er de katholske Gejstlige, der var Medlemmer af det omtalte Kalente i Køge. Der nævnes i Medlemslisten følgende Række:

„Hr. Jacobus af Ølsiæ“, „Hr. Hans Jepsen aff Høue-ølsse“ og „Hr. Sigerus Michaelis aff Høffueølsighæ“. Paa den store Kirkeklokke erindres Kanniken Henning Griis 1517 som forhen Præst og Prælat ved Kirken og Andreas Olsen som fordm Kapellan. Henning Griis har sikkert kun haft Titlen og Indtægten, men iøvrigt boet i Roskilde, medens Andreas Olsen har været hans Kapellan, altsaa den virkelige Præst hernede. Denne Andreas Olsen er vistnok vedblevet at være Præst hér til Reformationen; thi i „Kong Frederik I.s danske Registranter“ (Rigsarkivet) hedder det 1532: „Her Anders Olszenn i Haffølssii steffner her Lauris, sogneprest i Kallingborg, for en iord, ligendis nordwest nest wp tiill then vesterthe sølooge, som han siiger at være hans arffue, oc her Lauris will gøre hannom ther hinder paa (hindre ham deri. Denne stævnes) att møde paa Køpenhaffun mandagen nest epter S. Knuds kongis dag (15. Juli).“

De første Præster efter Reformationen hører vi intet om. I Hyldingsakten 1584 erfarer vi, at Præsten i Højelse hed Jens Jensen Basse. Han blev Provst for Ramsø Herred 1589, opgav igen denne Bestilling 1612 og døde vistnok 1617. Hans Hustru (han havde dog nok været gift en Gang før), med hvem han havde været gift i 8 Aar, .anne Jørgensdatter, ægtede siden „erlig og velagt Mand Peder Olesøn, som bode udi Ølby“, hedder det paa hendes Ligsten. Hun døde rimeligvis 1636.

Thomas Thomsen var Præst her fra 1617—1623.

Magister Peder Nielsen, der kom efter ham, blev ordineret 16de Juli 1623 og havde et Aarstid været Rektor ved Latinskolen i Køge. Han var i Højelse til 1625.

Den 18. Januar 1626 blev Eftermanden, Jens Hansen Grønbech, kaldet til Embedet. Han blev Provst 1633 og døde i August 1647. Naar det 1738 hedder i en Indberetning fra Pastor Bircherod, at Grønbech havde været Præst i Højelse i 26 Aar, beror det paa en Fejltagelse. Er Lig-tavlen over Claus Hansen og Hustru rigtig affattet, har Dorthe Pedersdatter Gad i kort Tid været gift med Grønbech.

1647, den 8. September, blev Eftermanden, en lærd Nordmand, Anders Thomsen ordineret. Han var født i Toten i Norge, hvor Faderen, der siden blev den første Sjælesørger i det nyanlagte Christiania, var Sognepræst. Moderen, Martha, var Datter af en kendt Raadmand Oluf Reersen i Opslo, hvor Faderen, før han blev kaldet til Christiania, ogsaa var Præst i nogen Tid. Anders blev Student i Stavanger 1626 og studerede derefter Theologi i Wittenberg, hvor han blev Magister 1635. Han disputerede dernede ved den lutherske Rettroenheds Højskole paa Latin med Fynd og Klem over Emner som „Den fornuftige Sjæl“ 1633, samme Aar om „Christi Menneskeblivelse og to Naturer“, 1635 om „Herrens Nadverbord“ og Daaben. Fra Wittenberg begav han sig til det reformert anløbne Franeker i Holland, hvor han var 1636. Tre Aar senere udgiver han i København en Fortolkning af Davids 22. Salme. Han overtog som mange af Datidens Præster Formandens Enke med Kaldet, idet han giftede sig med Dorthe Pedersdatter. Han var Præst i Højelse til sin Død den 31. August 1657. Aaret før var Præstegaarden brændt. Anders Thomsen blev begravet foran Kirkens Alter, hvor hans Ligsten, som nævnt, endnu laa 1738.

Han havde to Sønner, 1) Andreas Petrus Højelse, der blev Rektor i Nykøbing F., hvor han forbedrede det for-

ældede Skolevæsen, og døde 1704 som Assessor i Consistoriet, han oversatte danske Lov og Kongeloven paa Latin, og 2) Mikkel Andersøn Høyelse, f. 1655, død som Præst i Faaborg-Diernisse 1696. Dennes Datter, Elisabeth Dorthæa, blev gift med den kendte Pastor Lorentzen i Karlsrunder.

En Søn af A. P. Høyelse, Lic. med. Andreas Høyelse, blev Livlæge hos Christian V's Børn Prins Carl og Prinsesse Hedevig paa Vemmetofte. Han blev Etatsraad og stiftede store Legater ved Klostret.

Ved St. Dionysia Synode i Roskilde 1657 anmodede Enken efter Hr. Andreas Thomsen i Højelse gennem Provsten om saa hurtigt som muligt at faa de Penge, som ydedes af hver Kirke i Stiftet, til den nedbrændte Præstegaards Opførelse, og hvorom der var givet hendes afdøde Mand Tilsagn.

Den 18. September 1657 blev Eftermanden ordineret. Det var Magister Claus Hansøn, vistnok født i Odense 1618. For ligesom sin Forgænger at undgaa Udredelsen af Enkepensionen giftede ogsaa han sig med Enken, der saaledes for anden Gang fulgte med i Kaldet. Straks efter kom den svenske Krig. Claus Hansøn maatte 1658 til Svenskerne udrede 8 Rdl., deraf 4 til en Karabin, og stille en velopklædt Rytter. 1659 maatte han betale 20 Rdl. i Penge og 30 i Korn, hvilket var 36 Td., samt i Oktober 2 Td. Øl, en Del Kød og en levende Okse paa mindst 400 Pund. Ved Paasketid 1660 maatte han aflevere en god Ridehest til Fjenden.

Claus Hansøn havde en Søn, Hans, og en Datter, Dorothea. Sønnen blev ligesom sine Halvbrødre sat i Sorø Skole. 1673 blev de alle immatrikulerede ved Københavns Universitet. Petrus Andreae og Michael Andreae Høyelsinus den 28. Juni ved henholdsvis Er. Winding og Dr. Wilh. Worm, og Johannes Claudii Høyelsinus d. 12. Juli ved Dr. Bornemannus.

Claus Hansøn har, som allerede fortalt, været Jorddyrker i Storstil, formodentlig tvunget dertil paa Grund af Præstekaldets fattige Kaar efter Svenskekrigen.

1672, den 19. Juni, blev Wolfgang Rhumann kaldet til hans Medhjælper i Præstegerningen. Denne var Søn af Professor Rhumann og Sønneson af Hofskrædder og Forvalter over Klædekamrene paa Koldinghus hos Dronningerne Dorothea og Sophia Hans Rhumann. En Broder til Wolfgang Rhumann, Arnold R., var fra 1672—82 Lektor og theologisk Professor i Roskilde. En Søster var gift med Pastor Lemvigh i Borup. I en af Kaldets Embedsbøger hedder det 1738, at Claus Hansøn frivilligt „afstod kaldet til sin Sviiger Søn Hr. Wulfgang Rhumann, der tiltraadte Embedet 1676“.

Dette Aar begynder den ældste nu kendte Kirkebog for Menigheden. Den indledes med følgende Optegnelse:

„I Jesu Navn. Udi denne Kirkebog findes rigtig indført fortegnelse paa dem, som ere fødte, trolovede, ægteviiede, døde og publice absolverede fra Dominica Jubilate 1676 og saa fremdeles, saa længe det behager den gode Gud i Himmelen og min naadigste Konge paa Jorden, at ieg maa lefve og blifve paa dette sted.

Højelse Præstegaard d. 24. Septemb. Anno 1676.

Wolfgang Rhumann“.

Under Ægteviiede findes for 1677:

„Dom. 21. p. Trinit. bleffve Presten Wolffgang Rhumand og Dorothea Clausdotter viiede. Gud lade sin velsignelse hver Morgen være ny ofver dem for Christi Skyld“.

Der blev ikke døbt mange Børn, uden at Dorothe Magister Claus Hansøns var Gudmoder, og hun blev opkaldt i det uendelige, saa Dorothe blev et meget almindeligt Navn i Højelse i hin Tid. Det fik f. Ex. Hans Søffrenson, Scholemester udi Højelse, s Barn, der blev døbt 1677. Aaret efter træffer vi ved en Daab hos „Christen Jacobsøn, Ridefoged udi Højelse,“ Dorothe Rhumanns blandt Fadderne ved Daaben, og hun træffes fra nu af hyppigt som saadan. Fra anden Side, fra en Kirkebog i Ejby, ved vi, at hun var en gudhengiven Kvinde, der bragte Trøst og Husvælelse til de lidende. Hun havde selv ingen Børn.

Medens Slaget rasede i Køge Bugt Søndag den 1. Juli 1677, holdt Wolfgang Rhumann Gudstjeneste i Højelse

Kirke, hvor han i Kirkebønnen bad om Sejr for de danske Vaaben. Kanontordenen rullede indover Højelse fra Kl. 4 om Morgenen til 1 Slet om Middagen.

Claus Hansøn døde 1695. Svigersønnen skrev da i Kirkebogen: „Den 22. Juny bleff dend Hederlige og Høilerde Mand, Mag. Claus Hansøn, erværdige Sogneprest for Høielse Menighed, begraaffvet, 77 Aar, ring. 5 M. og 3 Dage“.

Han var en prøvet Mand; men han var blevet eet med sin By, hvorfor hans Minde ikke let glemmes i Højelse.

„Dend 9. July 1704 bleff dyd Edle Matrone Dorothe Salig Mag. Claus Hansøns begravet 75 Aar, 6 Maaneder, 5 Dage.“ Der er som nævnt Ligtavle over dem i Kirken.

Wolfgang Rhumanns fortsatte nu deres Præstegerning i Menigheden. Ogsaa de fik at mærke, at de adelige Herrers Ridefogder kunde være ubehagelige Naboer. Gl. Køgegaards Tingbog beretter nemlig 1715, at Wolfgang Rhumann og hans „Kjæreste“ (∴ Hustru) anklagedes af Ridefogden paa Gl. Køgegaard, Lars Larsen, for at have „gødsket, saæt og høstet“ paa den Bondes Jord, som tilhørte Gl. Køgegaard. Det endte med, at Retten dømte Præsten og hans Hustru til at afgive til Gl. Køgegaard den Sæd, de havde høstet paa bemeldte Bondes Ager. Ved Tidens Markfællesskab kunde der saare let ske Fejltagelser, og Herremændenes Interesser skulde til sidst nok blive dem, der vejede tungest til, saa den Dom kan ikke brændemærke Wolfgang Rhumanns.

Pastor Rhumann døde 1720. „Den 18. Julii blef denne Meenigheds Siæle-Sorgere Velærværdig, nu Sl. Hr. Wolfgang Rhumann her i Kirken begravet“ i sin Alders 83de og Embedes 44de Aar, hedder det i Kirkebogen.

Dorothe Rhumanns tog som nævnt siden Bopæl i Ejby Kirkelade. Hun fik den i Fæste 1732. Af Højelse Præstekald havde hun i Pension aarlig 4 Td. Rug, 20 Td. Byg, 6 Lam, 6 Gæs, 6 Par Høns, 6 Snese Æg og 11 Rdl. i Penge. Blandt hendes Møbler, som hun sandsynligvis havde med fra Højelse Præstegaard, nævnes „et bilthugen

stoert Egeskab“. Hun dyrkede foruden Læsning i Andagtsbøger ogsaa Historie. Arild Hvitfeldts Danmarkskronike stod i hendes Bogskab, beretter Auktionsprotokollen.

Om denne prægtige Præstekone finder vi følgende Optegnelse af Pastor Ole Sletting i Ejby Kirkebog i Anledning af hendes Død:

„1736, d. 31. Januar, blev Salig Dorothe Claus Daatter, Sl. Hr. Wolfgang Rhumanns, forhen Sogne Præst for Højelsie Menighed, som i nogle Aar med Hendes Mayest.s Naade (Dronningen var jo „Overdirektrice“ for Vallø) hafde haft frie Værelse i Eybye Kirkelade og dér døde den 23. Januarii, Hendes Liig ved Samme Hendes Majest.s allernaadigste tilladelse baaren af Bye-Mændene i Egbye til Højelsie Kirke og der nedsat ved altered jævnsides hos hendes Sl. Mands Liig, og det efter Hendes villie og begiering for Hendes død, udi Sang og Klang i Følge allene af Mag. Constantin Lassen i Snoldelev (gift med en Datter af afdødes Broder Mag. Hans Clausøn) og Mag. Lorentsen i Carlslunde (som nævnt gift med afdødes Halvbroders Datter), Mag. Bircherod i Højelsie og mig uværdig, som kastede Jord paa hendes Liig: da hun var 77 Aar gl., og i lifvet hafde været en Tabitha (Ap. Gern. 9, 36) især i hendes Enke-Stand, fuld af gode Gierninger og i døden fuld af aandens trøst og glæde, som hun nu paa Siælens vegne og i en ærefuld opstandelse baade paa siæl og legeme vil faae den fulde Høst af, da hun her hafde første grøde etc.“

I Højelse Kirkebog skrev Pastor Bircherod: „Den 31de January 1736 blev Dorthe Sal. Hr. Wulfgang Rhumanns, som boede og døde i Egby Kirkelade, nedsatt her i Højelse Kirke under de øverste Qvinde stoele strax neden for Alteret i sit Alders 76de Aar“.

Wolfgang Rhumanns Eftermand blev Mathias Frederiksen Bircherod. Han var født i Birkerød, skriver han selv, den 17. Juli 1696 og tilhørte den kendte Bircherodslægt. Hans Bedstefader Professor Jens Bircherods Søster

var gift med den fra Svenskekrigens Tid saa navnkundige Fædrelandsven, den senere Biskop i Viborg, Henrik Gerner, og hans egen Søster var gift med Enkemand efter Peder Syvs Datter, Pastor Bagger i Hellested, Peder Syvs Eftermand. Da Bircherod 1720 manglede et Aar i at kunne blive ordineret, holdt han fra sin Kaldelsesdag, d. 15. Novbr., i det Aar en Kapellan Niels Tuxen, indtil han selv blev ordineret af Dr. Worm d. 27. Juni 1721. Aaret efter blev han Magister. Han giftede sig d. 29. Januar 1722 med Præstedatteren Birgitta Marie Kaalund fra Jersie-Solrød. De fik tre Børn. En Søn Jens, f. 1725, blev siden Skibspræst paa en Kinafarer og døde som Præst i Elling-Tolne i Vendsyssel 1774. En anden Søn Friderich Christian blev født den 28. Maj 1731. En Datter døde 4 Dage gl. 1735.

1743 hedder det i Kirkebogen: „Dend 4. Februarii blev min Elskværdige Hustrue Birgitte Marie Kaalund, som efter 1½ Aars smertefulde Sygdom dend 26de Januarii døde, her i Højelse Kirke bisadt. Hun var 38 Aar 6 Mdr. 5 Dage gl. og havde levet med mig i et kærligt Ægteskab i 20 Aar og 6 Maaneder. Dagen derefter, dend 5. Februar, blev Hun ført til sin Fædrene Begravelse i Solrød Kirke“. En Jomfru Christiane Bagger var en Tid i Huset hos Præsten. Han giftede sig 1745 med Præsten i Haarlev Samuel Stenløses Enke, Drude Margrethe, Datter af den kendte Præst til St. Nikolaj i København Ivar Brinck.

1738 var Lellinge blevet Anneks til Højelse, og 1746 blev Bircherod tillige Provst. Embedets samlede Indkomst ansloges i hans Tid til 350 Rigsdaler. Han var tilsyneladende ogsaa en driftig Jordbruger.

Skolevæsnet kom i disse Aaringer ind under ordnede Forhold i det ydre.

Det ser ikke ud til, at Bircherod har været Pietist i Tidens Smag; men de aandelige Rørelser kan af Mangel paa Materiale ikke gennemskues paa den Tid, kun paa Grundlag af faa spredte Bemærkninger kan der tilvejebringes et løst Skøn over hin Tids Præster.

Pastor Anders Thomsens Disputatser tyder saledes paa, at han har vaaget over de theologiske Læreprinciper i

den gængse Rettroenheds Aand. Claus Hansøn og Rhumann har været Præster i god gammel, kristelig Forstand, og Bircherod har saavist ikke gjort Brud paa dette; men en moderne Tids religiøse Dømmesyge skal ikke af den Grund hænge Prædikaten „aandelig Dvaskhed“ paa dem; det foreligger der ikke Hjemmel til.

Pastor Bircherod døde den 20. April 1750. Kirkebogen melder, at han blev „hæderlig begravet“ d. 5. May, 52 Aar, 5 Maaneder og 20 Dage gl. Enken giftede sig siden med Amtmand Schougaard i Holbæk.

Den 12. Juni 1750 blev Jørgen Rasmussen Fog, f. i Guldager Præstegaard i Jylland 1713, kaldet til Højelse, efter at han i syv Aar havde været Præst i Haarlev. I Kirkebogen i Højelse hedder det: „Dom. 8. p. Trin. blev Jørgen Fog af daværende Provst for Ramsø herred — Mag. Lemvigh i Ørsted — indsat til at være Sogne Præst for Højelse Menighed, hvortil den allerhøyeste selv forlene sin naadige Bistand og velsignelse.“ Søndagen efter holdt Fog sin Tiltrædelsesprædiken. Der nævnes som Gudmoder ved Daab i Kirken flere Gange „Jomfru Inger Fog i Præstegaarden“. Pastor Fog giftede sig 1760 med Edel Cathrine Sørensdtr. Lemvig, D. af Præsten ved Garnisonskirke i København. De fik 1762 en Søn Søren, døbt 25. Januar, død som Præst i Idestrup. Samme Aar, d. 6. December, døbt en Søn, Rasmus, død som Præst i Køge. Den 5. Juli 1769 døbt en Datter Ane. Blandt dem, der ved disse Familiefester kom i Præstegaarden, var Provst Lemvighs i Ørsted og Admiral Lemvigh i København.

Visitatoptegnelserne viser, at Skolevæsnet paa Fogs Tid gik fremad, hvad god Undervisning i Børnelærdommen angaar. Medens det 1751 ved en Bispevisitats hed, at „en stor Del, særlig af de voksne svarede slet og vidnede derved om deres Vankundighed i Salighedens Forstand“, i 1753, at der var „kendelig Forandring og Forbedring“, svarede Ungdommen 1759 saaledes, at Biskop Harboe skrev, at det var „til fornøjelse“. — Da Præsten f. Ex. 1765 indfører i Kirkebogen, at gl. Hans Pedersens

19-aarige Søn Henrik var død, føjer han til: „Han døde som et vel oplyst ungt Menneske, sær opbyggelig“. Det viser et Glimt af Pastor Fogs Hjertelag og danner et lille Lyspunkt i Kirkebogens Navneregistre.

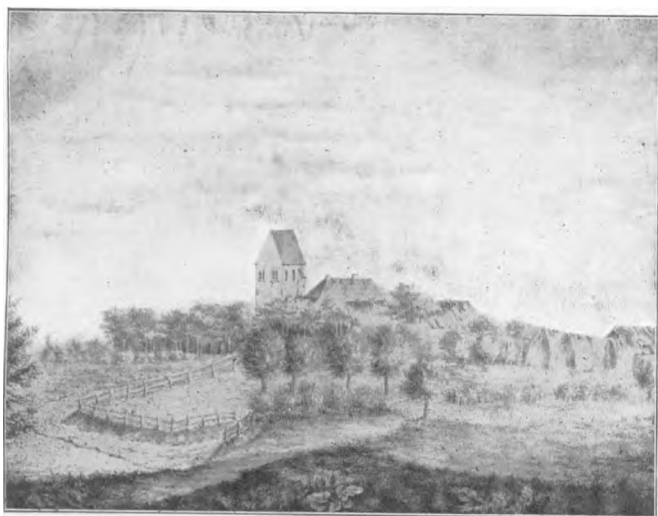
Pastor Fog døde den 10. November 1769, 56 Aar 8 Mdr. gammel. Klokkerne gik ved Jordefærden „efter Kongl. Mayts Lov og nærmere indhentet Tilladelse; til begge Kirkerne blev givet hviide Vox Lys“. Enken døde 1802.

Den 16. Marts 1770 blev Provst Hans Schack Pedersen Kraglund, en sønderjysk Præstesøn, kaldet hertil. Han var født i Fol 1720, havde været Kapellan hos sin Fader i Gram i 5 Aar, Præst i Lidemark 1757 og paa Vallø 1761. Kraglund havde i sine unge Aar fartet udenlands og var lige saa godt hjemme i Latin som i sit eget Modersmaal. Han skrev lærde theologiske Afhandlinger paa Latin, oversatte Opbyggelsesbøger paa Dansk og kæmpede iøvrigt med glødende Iver for, hvad han ansaa for Sandhed og Ret. At han var levende besjælet af at vidne om Guds Naade i Kristus, derom foreligger flere Vidnesbyrd i hans Skrifter og Kirkebogsnotitser.

Han var gift med Sophie Hedvig Theodorsdatter von Einen, Datter af Hovedpræsten i Heilighafen. Adskilligt tyder paa, at der har været ført et selskabeligt Liv i Præstegaarden, hvorved en Frøken von Lohenschiold, „Ober Kiøbmand“ paa Island David Henrich von Eynen og en Kapellan Buch fra Helsingør jævnligt træffes. Hyppigt kom de ogsaa til Familiefesterne i Byens Bøndergaarde. Kraglund havde fem Børn. Den ældste Datter Margaretha Maria konfirmeredes her 1773, Sophia Magdalena og Michael Friderich Christian 1778. De havde den Sommer begge haft Børnekopper. De øvrige nævnes ikke i Kirkebogen. Kraglund blev 1785 forflyttet til Herfølge, hvor han døde 1792.

Hans Eftermand blev Iver de Hemmer, der dog kun var her til Eftersommeren 1787, da han blev Slotspræst

Højelse omkring 1800.

Blyantstegning af Kirken og Præstegaarden, set fra Sydvest, for Hundrede Aar siden. (Kirken er tegnet ukendelig.)

Provstinde Inger Kruuse,
f. Orslew.

Provst M. P. Kruuse.

paa Vallø, hvor han døde 1823. Ved en Overenskomst med sin Svoger Mandrup Pedersen Kruuse overlod han denne Embedet i Højelse mod, at Kruuse i nogle Aar betalte de Hemmer 100 Daler aarlig, fordi Kaldet paa Vallø var mindre.

Mandrup P. Kruuse var en Tobaksspindersøn fra København, opvokset i trange Kaar og under triste Forhold i Hjemmet. Han var født 1760, gik i Skole i Roskilde, men drømte efter sine første Eksaminer om at blive Skuespiller eller Digter. Han blev forlovet med Inger Ørslev i København, en Søster til Fru Hemmer, Døtre af Lærredshandler Abraham Ørslev og Hustru, Over-Jordemoder Karen, f. Lünow. Sidstnævnte fik Svigersønnen til at studere til Præst. Han valgte at tage Eksamen med 3. Karakter, som der dengang kunde læses til i en Fart. Kun 6 Ugers grundigt Arbejde, saa stod han ved Maalet, og ved sit Kendskab med Kongehuset skaffede Madam Ørslev Svigersønnen ind i Embedet i Højelse. 1787 flyttede han og Inger Ørslev saa derud. Det blev en rig og velsignelsesfuld Præstegerning, de unge københavnske Præstefolk øvede herude, en Gerning, der bar dybere Rødder, end mange tænker. Han bevarede Forkyndelsen af den levende Kristendom paa en Tid, da Rationalismens Præster mange Steder lagde Menighedslivet øde.

I sit Ægteskab havde Kruuse 3 Sønner og 2 Døtre. En Søn, Hans Iver, blev Landmand og var en Tid Forpagter paa Nylellingegaard, en anden, Peter Abraham, blev Læge ved Bregentved og døde 1869, og den tredie, Caspar Friderich, blev Marineofficer og Chef for Karantænestationen paa Kyholm. Den ældste Datter blev Præstekone i Jylland, og den yngste, Anna Margaretha, som det siges, Sølhelten Willemoes's Veninde, døde 17 Aar gl. 1808, en Maaned før sin Elskede, af Skarlagensfeber, elsket og dybt savnet i sit Hjem. Pastor Kruuse blev Provst og interesserede sig levende for Skolevæsnet, som han nyorganiserede. I Præstegaarden holdt han en Tid en højere Ungdomsskole. Han drev Præstegaardens Jord op til et

helt Mønsterlandbrug, optegnede flittigt, hvad der rørte sig i Tiden, fik et ordnet Fattigvæsen bragt paa Fode og blev hele Sognets Raadgiver baade i aandelige og timelige Spørgsmaal. Han fik Titel af Konsistorialraad, blev Ridder og Dannebrogsmænd og var anset for een af Tidens Skønaander. Digte, Salmer, Afhandlinger og trykte Prædikener foreligger i Mængde fra hans Haand, og da han døde 1846, klædte Sognets Folk sig i Sorg. Hans Hustru døde Aaret efter. Professor Zakarias Nielsen har i sin Bog „Provsten i Højelse“ ypperligt og udførligt skildret deres Levnedsløb og deres Virken i Højelse.

I Kruuses sidste Leveaar havde han Kapellanerne Hübner, Thestrup, Colding og Steenberg.

*

Kruuses Eftermand blev Holger Vilhelm Nyholm, f. i Søllested 1792 og hidtil Præst i Valløby. Hans første Gerning ved Præstegaarden blev at opføre en ny Stuebygning paa den vestlige Længes Plads, hvortil der blev laant 3,800 Rigsdaler. — Nyholm var ved Valget 1852 Formand for Valgbestyrelsen i Køgekredsen, og ved Valget lagde han ikke Skjul paa, at han ønskede Professor Krieger valgt. Nyholm, der blev Provst, var iøvrigt en god dansk Mand, der var ikke saa lidt af „Aanden fra 48“ over ham, og i hans Prædikener mærkede man, at han ikke stod Grundtvig fjern. Han var gift med en Præstedatter fra Slaglille, Georgine Nyholm, der paa mødrene Side var af den Brandtske Slægt. De havde 7 Sønner og 4 Døtre. Familien var meget afholdt af Menigheden. Da Nyholm holdt 50 Aars Præste-Jubilæum, overrakte Menigheden ham en større Gave. Han blev den Dag R. af Dbg. Fem Aar senere, 1873, tog han sin Afsked. Hans Hustru var død 1872. Selv henlevede han sine sidste Aar paa Frederiksberg, hvor han døde 1881. Baade han og hans Hustru blev begravet i Højelse.

.

Den 12. April 1873 blev Pastor Steenberg, som i sin Tid havde været Kapellan hos Kruuse, kaldet til Embedet. Han, der var en Lægese søn fra Vallø, havde i Mellemtiden

været Præst i Magleby, Ejby og Enderslev, sidstnævnte Sted fra 1851. Steenberg var gift med Caroline Raae. De havde 3 Sønner og 2 Døtre. Pastor Steenberg døde den 17. November 1885. Enken bosatte sig i København, hvor hun døde 1897. Begge er begravede i Højelse.

Hans Efterfølger blev Provst C. E. H. Tuxen fra Ejby, en meget lærd Mand, der havde taget sine theologiske Eksaminer med Udmærkelse (Egregie). Han var gift med en Sønnedatter af Provst Kruuse. Da han overtog Embedet i Foraaret 1886, var han allerede meget svag, og han døde i November s. A. Han havde 2 Sønner og 1 Datter.

Den 21. Februar 1887 blev Pastor F. F. Nansen i Næstved kaldet hertil. Han var Søn af jødiske Forældre, af den Nathansonske Købmandsslægt i København, f. 1825, og havde foruden i Næstved været Præst i Aalborg. Nansen var ikke kirkelig Partimand; men sympatiserede dog en Del med Indre Mission, om end han i adskilligt ikke var enig med Vilhelm Beck. Desuden vakte han Interesse for Hedningemissionen og oprettede en Menighedsforening for at vække den kirkelige Interesse. Biskop Fog gav ham ved en Visitats i Kirken i sin Tale det Vidnesbyrd, at „han havde forkyndt Ordet, saa en Engel fra Himlen ikke havde kunnet forkynde det bedre“. Pastor Nansen arrangerede de store Skolejuletræer og glædede sig i det hele ved at bringe kirkelig Lysglans ind i Sindene. Han genopbyggede to af Præstegaardens Udlænger; men bortforpagtede Avlingen. Efter længe at have været svagelig blev han syg i Kirken under Gudstjenesten d. 8. Oktober 1899. Da han blev baaret hjem, bad han ved Kirkedøren dem, der stod hos ham, at hilse Menigheden, som han til Afsked velsignede. Faa Øjeblikke efter døde han i Præstegaarden og blev begravet paa Højelse Kirkegaard. Han havde været gift med Henriette Buckheister, der døde i Aalborg. De havde 3 Sønner, deriblandt Forfatteren Peter

Nansen, og 2 Døtre. Kort før sin Død var Nansen blevet Ridder af Dannebrog.

Pastor J. R. Baumann fra Vesteregede blev den næste Præst. Han forenede i sin Person Provst Kruuses Grundighed og stilistisk set fine Foredrag, Provst Kraglunds theologisk-videnskabelige Sans med den Interesse for de lokalhistoriske Forhold, som afspejler sig i Provst Bircherods Optegnelser; men ved Siden heraf var Pastor Baumann en hjertevarm Ordets Forkynder, hvis bibelske Forbillede synes at være Johannesevangeliets høje, aandsbaarne Stemning med de blide, kaldende Toner og med det lyse, frejdige Haab om Sjælens evige Goder histoppe, højt over Kors og Grave. Pastor Baumann var i en Aarrække Formand for Dansk Missionsselskab. Hans Hjerte slog ogsaa varmt for den nationale Sag. Og han blev i de 15 Aar, han var Menighedens Sjælesørger, som en Fader og Ven for dem alle. Pastor Baumann er en fynsk Præstesøn og blev i Vesteregede gift med en Datter af den før omtalte Godsforvalter Rasmussen, Gisselfeld. De har i dette Ægteskab fire Døtre.

Det skyldes Pastor Baumanns Interesse for Højelse Bys gamle Historie, at der blev Adgang til at faa samlet det Stof, der danner det første Grundlag for denne Bog. Pastor Baumann er Ridder af Dannebrog og Dannebrogsmænd. Han trak sig paa Grund af Alder tilbage fra Embedet i 1915.

Pastor Jørgensen fra Taasinge blev kaldet til hans Eftermand som Sognepræst for Højelse og Lellinge.

XIX

SKOLEFORHOLDENE FRA MIDDELALDER TIL NUTID

Vi har allerede hørt om to Degne i Middelalderen, Petrus og Thure Degn. Før Reformationen nævnes ogsaa som Medlem af Kalentet en Johannes Degn af Ølsielille.

1625 sendtes til Biskoppen Brev om at skaffe en skikkelig og dygtig Person til Degn i Høfuelse i afgangne Degns Sted. — Iøvrigt har Løbedegne fra Køge som nævnt givet Børnene Katekismusundervisning i hine Tider og sunget i Kirken.

1678 omtales en Hans Søffrensøn, „Scholemester“ i Højelse. Klokkergerningen havde i alt Fald før hans Tid været holdt for sig selv; thi i Sygdomsaaret 1677, da der i Højelse Sogn døde 56 Mennesker, deraf i Højelse By fra sidst i Januar til midt i August 24, døde en „Oluff Laurssøn Klocker udi Høyelsie, 70 Aar“. En Maaned før døde „Karen Oluff Klockers, Høyelsie“, der blev begravet i Køge. Hans Skolemester havde Børn til Daaben flere Gange i Løbet af 70erne, 80erne og 90erne. 1696 døde „Hans Degn“s Datter, Karen, 26 Aar gl., og 1698 begravnes „Margrethe, Hans scholemesters Hustru, 51 Aar“. 1707, den 22. Februar, begravnes „Hans Sørensen, Substitut udi Høyelse“, 77 Aar gl.

Efter ham blev en Johan Nielsøn, Substitut, vistnok dog allerede ved Aar 1700. Han er muligt den samme som en tidligere i Kirkebogen omtalt Johan Nielsøn Rytter. Efter at hans første Hustru Karen var død 1717, giftede han sig 1718 med Ingeborg Laursdatter*).

*) En Datter, Kirsten, f. 1720, konfirmeret ved den første Konfirmation 1736, blev 1757 trolovet efter „Frie-Seddel“ med Frands Henning, „Gevorbne Soldat af det Holsteenske Regiment“. De blev viede samme Aar. 1760 fik de i Lellinge Kirke døbt en Søn Henning; men 2. Paaskedag 1762 begravedes i Højelse „Wæver Frantz Hennning af den Papistiske Kirke, 58 Aar“. En Søn af Johan Nielsøn, Lars, blev døbt 1729 og konfirmeret 1747.

1738 begravedes „Johan Nielsen, Substitut i Høyelse, 83 Aar gl., i sit Embedes 38. Aar“.

I dette Aar opgiver Præsten Degnens Indtægt til 12—13 Pd. Korn, 31 Rdl. i Offer m. v., 65 Brød paa 8 a 10 Pd., 65 halve Gæs og 32½ Snese Æg. Sognedegnen, der boede i Lellinge, maatte saa heraf lønne Stedfortræderen i Højelse. Denne boede i et „Huus norden for Kirken. Degnen vedligeholder det med Tømmer. Dertil hører et Stykke Jord, som kand besaas med 6 Skp. Korn“. Den laa Vest for Substitutens Hus og naaede fra dette ned til den ved Udskiftningen udlagte Skolelod. Videre skriver Præsten: „Her er i det gandske Sogn, hverken Skoolehuus eller Skoleholdere, som er beklageligt og Ungdommen i dens Kristendoms Fremvæxt hinderligt. Dog har Substituten, som 1736 deponerede fra Roeskilde Skoole (de skulde nemlig være Studenter) og nu i Vinter blev antagen til Kirketjenesten, begyndt at holde Skoole og skal herefter blive tilholdt flittig dermed at continuere“.

Denne Substitut var en Ole Poulsen, hvis Gerning var nærmere bestemt ved følgende Overenskomst, der glimrende belyser Substitutens Livsvilkaar og Gerning:

Den 29. Januar 1738 indgik den hæderlige og vellærde Peder Busch, Sognedegn til Høyelse og Lellinge Meenighed, og Ole Poulsen, Substitut, i Højelse Kirke Kontrakt i dend hellige Treefoldigheds Navn. Busch gør bekendt, at han haver i Herrens Navn kaldet og antaget Studiosum Ole Poulsen, barnfød i Solrød, og demittered fra Roeskilde Skoole 1736 til at være herefter Substitut ved Høyelse Kirke udi den nylig afdøde Substitut Johann Nielsens Sted.

Ole Poulsen lover at udføre Ungdommens ugentlige Undervisning, hver Tirsdag i Assendrup, hvorhen de faae i Torpet møder, hver Onsdag i Høyelse, hver Torsdag i Schiensved, hver Fredag i St. Salby, lige fra Michelsdag og til Paaske og end længere, om skee kand. Saa og i Degnens Forfald og Svaghed om Mandagen i Ølby. Udi Opvartning med Sang og andre Degnens Forretninger i Kirke paa Søn- og Helligdage, Beededage, Choorsang og

Bøn, Skriftemaal og Alters, naar befales. Saa og naar intet derved i Høyelse forsømmes i Degnens Svaghed eller lovlige Forfald at assistere i Lellinge, naar begieres. At befordre alle Proustebreve strax og uden mindste Ophold, saa snart de mig blive leverede*). At ringe Klokkerne baade hellige og Søgnedag forsvarlig, naar Tiid er. At holde Kirken og dens Pertinentiier altid skikkelig reen og feyed, og paa sine Tiider om Sommeren at pyndte dend med May som sædvanligt, saa og vel tilsee, at intet Qvæg eller Sviin findes paa Kirkegaarden, og om noget Creatuur indsniger sig, da saa snart det seeis at udjage det og holde Kirkelaagerne lukte, at Kirkegaarden og Gravene ikke skal oprodres eller gøres ureene.

At holde Skoole for Sognefolkenes Børn i mit Huus imod billig og sædvanlig Betaling og endelig At være min Sogne Præst til haande i et eller andet Ærinde i Sognet og ellers i alt, hvad Entbedet vedkommer, at være mine Superieurer hørig og lydig.

Peder Busch tilskriver ham herfor 8te Slettedaler Courant Myndt, det halve til Philippi Jacobi Dag, og det andet halve til Martini Dag, 30 Klokkerbrød, som han hvert Aar selv opkræver af Sognemændene i Assendrup, Torped, Schiensved og Høyelse, Degnetiende fra Lars Olsens og Ole Larsens Gaarde i Schiensved. Forunder jeg ham Degnehuset i Høyelse, som ligger norden for Kirken bestaaende af 8te Fag Huus, til frie Beboelse uden mindste Afgift paa de Vilkaar, at hand holder samme Huus i god og forsvarlig Stand ved liige med Ler, Tag, Huustørv og Vinduer. Peder Busch betaler Reparationer paa Tømmerværk og Skorsteenen og Brandskaden, hvis Huuset brænder uden Substitutens eller Huusfolks Skyld. Dend Kaalhaage, som ligger til Huuset, betiener og Ole Poulsen sig af til sin Bruug og Nytte, som hand bedst ved og kand, naar han Gierdet og Lukkelsen forsvarlig vedligeholder. Saa maae hand og lade pløye, saae og høste dend Ager, hvorudi ungefehr 1 Tønde Byg kand saaes,

*) En Gerning, Skoleholderne maatte besørge til 1851.

som ligger til Degnehuset, naar han dend i rette Tiid giøder og gierder. Han nyder paa Høytiidsdagene det Offer, Folk godvillig giver ham. Og i Degnens Fraværelse modtager hand dennes Offer, som han rigtig afleverer.

Til sidst lover Ole Poulsen for Guds hellige Aasyn at holde, hvad Kontrakten paalægger ham „uden mindste Opsetsighed eller Modtvillighed“ og at undervise med en „fornuftig Sindighed og opbyggelig Sagtmodighed og føre et ædrueligt, christeligt og skikkelig Kirketjenere velanstændigt Liv og Levnet“.

Den 6. Juni s. A. viedes Oluf Poulsen til Birgitte Cathrine Hansdr. Dreyer. De fik døbt 6 Døtre i Aarene indtil 1753.

1739 blev der truffet en Ændring med Skoledistriktet. Der skulde nu være en Degneskole, hvor Substituten holdt Skole, i Kirkebyen for denne samt Skensved, Assendrup og St. Salby Byer. Desuden bygger Gl. Køgegaard en Skole i Ølby, Børnene fra Lille Salby søger til Lellinge og Børnene fra Vilkestrup til Kr. Skensved.

I Kirken skulde Præsten hver Søndag holde lange Katekisationer med Ungdommen, og 1740 kom en kongelig Befaling, der paabød hele Menigheden med Undtagelse af de Syge at bivaane disse! Udover Religionsundervisningen blev det ikke til noget videre med Skolegerningen.

Ole Poulsen blev 1753 Degn i Valløby, hvor han døde 1769.

I hans Sted blev en Student Lambert Wederking Substitut, til han 1766 blev Degn i Havdrup. Saa kom en Skoleholder Schurtz fra Ølby, der af Præsten fik Vidnesbyrd om, at han havde „en god Stemme“ og var „af skikkelig Slægt og Svogerskab“.

Da Schurtz døde 1773, 48 Aar gl., kaldte Vallø Skoleholder Ole Werdelin i St. Taarnby hertil. Det var en ejendommelig Mand. Han var født 1739, blev Student i Roskilde 1761 og var, før han kom til Taarnby, en Tid Skoleholder i Vedskølle. Den 21. Juli 1769 var han i Ousted blevet gift med en Martha Maria Hansdatter. Han

var en Mand med Ben i Næsen, lod sig under ingen Omstændigheder træde paa Tærne hverken af høje eller lave og kom af den Grund paa en mindre god Fod med en Del af sine Sognebørn, hvorom følgende kostelige Ansøgning til Abbedissen paa Vallø, Prinsesse Louise Sophie Frederikke, bedre end alt andet bærer Vidne, ligesom man ser, at Manden just ogsaa havde Livets Besværligheder at kæmpe imod:

„Deres Høy-Fyrstelige Durchlauchtighed

Naadigste Abtisse.

I dybeste Underdanighed nødsages ieg at andrage for Deres Høyfyrstelige Durchlauchtighed, hvorledes Spækningen paa Veggene i Høyelse Skoele-Huus er regnet af, baade forinden og uden, saa de bare Steene sidder igien, hvilke vi maa stoppe med Klude. Vandet gaar ind ved Foedstykkerne og overskyller heele Gulvet, som vi maa øse op i med Spande at bære ud. — Dette har ieg skrevet Hr. Stiftsforvalter Rosted til om d. 31te Augusti, og begjæret hiulpen; men staaer endnu ved samme Brøstfældighed; ieg har endog ydermeere formaaed Velærværdige Hr. Provst Kraglund til at skrive med mig først i Octob. Maaned til Hr. Stiftsforvalteren om samme, mens ventelig og forgiæves, saasom her intet er rørt ved endnu; hvorledes ieg og Børnene skal nære os i dette Huus i Vinter, begriber ieg icke; paa det nu, at onde Mennesker icke skal tiltale mig uskyldig, for der kommer kuns faae Børn i Skoelen, hvortil er gyldig Raison nok, nødsages ieg i dybeste Underdanighed at nedlægge ovenanførte underdanigste Besværing for Deres Høyfyrstelige Durchlauchtighed.

Her er icke leveret meer end 3 smaae Læs Tørv til Skoelen for tilkommende Vinter, og kommer icke heller fleere, og de faae Knuder, som midt Sommer blev leveret, ligger endnu paa Gaden og træcker ald Regn, og bliver icke noget Aar slaaet itu, førend i det stærkeste Søle-Føhre længe efter Mortens Dag, saa de næsten duer slet intet, ja her ligger endog een Knude, NB fra forrige Vinter af |: som efter Tilkiørsel udgjør $\frac{1}{8}$ Læs :| hvilken

Knude ved Lodkast tilfaldt Bonden Jens Olsen i L. Schiendsved at slaae itu: men hand beeder Fanden gjøre Hoverie for Skoleholderen, eller slaae hans Knuder itu, hvilket jeg og har tilmældt Hr. Stiftsforvalteren, og ydmygst begiært at maatte blive slaaet itu, mens ventelig faaer Lov at ligge til Inventarium for Efterkommerne; thi Bonden har nu i disse Tiider lov at gjøre ved Skoleholderen, hvad hand vil. Gud naade kuns de arme af den Stand, der skal nødes til at tigge enten Forvalteren eller Bonden om de smaae Smuuler til sit ringe Lives Ophold, som hand dog, efter Kongens Forordninger har største Adgang til og suurt nok maa fortiene; den ringe Penge-Løn, som Suule-Penge, nødes man til at kiøbe Ildebrand fore; icke at tale om, at de ringe Indkomster ere forringede og forringes Tiid efter anden. Ved de 2de Gaardes Bortflyttelse af St. Salbye, mistede ieg aarlig 2 til halvtredie Lispund Brød og 1 Snees Æg, foruden Offeret; det hedder vel, at Huusene skulle udgiøre Offeret; men langt fra; det er icke i Brug i Høyelse Sogn, at Huusfolk offerer; skal de endelig nødes til at lade dem see een Høytids Dag om Aaret, saa er det dermed giort, saa er den 2 ell. 1 sk. fortient, 4re Huuse ere altsaa intet saa gode som 1 Gaard i Offer, det øvrige undtagen. Formændene har nydt 1 Rdl. om Aaret af Tavle-Penge, fordi de holdt Kirken reen og kiøbte Smørelse til Klokkerne, ieg derimod har aldrig nydt 1 sk. nu i 6 aar; og gjør Klokkernes Besværlighed at ringe, at ieg, saavel som mine Formænd, faaer et fordragt og usselt Legeme, for her er icke Indkomster til at lønne 2 Karle hertil, og man kand endog neppe faae een til at være sig behielpelig for deeres Besværligheds skyld; ieg har nu næsten faaet saa meget, at ieg aldrig skal forglemme Høyelse Klokker; ieg føler ald Uvæhr i min Ryg, mit Krage-Been hafde ieg nær forbræcket, da Klokkerne sidst blev op-hængt; der var 19ten Mand tilsagt for at røre Klokkerne; men ikke een kunde ringe dend lille, i den Stand tog ieg dem for lidt got; om det er kuns et gammelt forslidt Klocke-Toug, som Formændene altid har haft og for-

brugt til Kiime-Reeb, saa gir Forvalteren det nu bort, saa Kiime-Rebene gaaer nu og paa Skoleholdernes Bekostning tilligemed Klocke-Smørelse. Istæden for 8te Tdr. Korn-Løn nydes knapt 7½, og der iblant vel een heel Tønde Ukrud og Ureenlighed, som man maae nøyes med i Mangel af Forsvar; thi det nytter aldeles intet at skrive en Forvalter til om noget, da en stakkels Skoleholder agtes intet værd at besvare, mindre forsvare; Judex sit Deus*) — Nu sættes een af Gaard med Skoleholderens Løn indestaaende, nu een anden, her efter skyder man en hvid Pind, o mores! o tempora! quando Deus det meliora!**) Et usselt Levebrød, et møysommeligt Liv, et svært Arbejde, som ingen skønner paa, og det er dog den ringe og foragtede Skoleholder, som enhver brav og fornuftig Mand, næst Gud, maa takke for, at hand er betroed det eller det Embede; ingen belønner, ingen trøster, end icke Een, uden den Almægtige, som siiger: vær troe i det lidet, saa vil jeg sætte dig over det større. O! Lad os da beflitte os paa Troeskab i det Lidet, at vi een gang maa høste Frugten af Guds Forjættelse: **Jeg vil sætte dig over det større. Matth. 25, 23.**

I dybeste Underdanighed af Deres Høyfyrstelige Durchlauchtigheds, Naadigste Abtisses

Høyelse, d. 6te Novbr. 1779.

underdanigste tiener

O. Werdelin

Skoleholder og Substitut“.

Prinsessen afæskede nu Stiftets Embedsmænd en Redegørelse. De oplyste, at der var gjort for sen Anmeldelse, saa Arbejderne ikke, medens de var der paa Stedet, kunde foretage Reparationerne. Forvalteren skulde nu sørge for, at disse skete, og paase, at Bønderne ydede, hvad de skulde. De to Offerbrød skulde Werdelin ogsaa have; men det øvrige beror paa Kontrakten mellem Werdelin

*) Gud er Dommer.

**) Hvilke Sæder, hvilke Tider! Naar skal Gud give os noget bedre?

og Degnen. „Stiftet kan ikke føres i nye Udgifter vedrørende Klokkernes Ringning, der maaske kunde lettes, hvis den fornødne Smørelse anvendtes derpaa“. I Anledning af den i Werdelins Brev omtalte Skrivelse fra Provst Kraglund, der fandt Opgangen inde fra Kirken uhensigtsmæssig og ønskede en Opgang til Trappetaarnet ude fra, som der siden kom, hed det i samme Redegørelse: at „vedkommende (altsaa Werdelin) tilholdes at holde Indgangen til Kirken lukket i Laas; imedens de ere oppe i Taarnet for at ringe, samt at Kirkegaarden behørigen freedes for Indløb af Creature“.

Ved Bispevisitatsen 1786 udtaler Biskop Balle megen Ros og siger, at „Skolebørnene havde lært at gjøre færdig Reede for deres Børnelærdom og læste vel i Bog“.

I disse Aar overvejedes det at bygge en Skole i L. Skensved. Endnu i 1805 syslede Vallø med Planen; men den naaede som bekendt ikke at blive realiseret.

1787 blev Ole Werdelin af Vallø Stifts høje Protektice, den durchlaughtigste Prinsesse, sat „over det større“, han fik nemlig Degnekaldet i Lellinge. Dér var han 1800 kommen saa vidt, at der læstes i „Balles Cathecismus og i Læsebog. Nogle faae lære at regne og skrive“. Werdelin havde iøvrigt en fin Haandskrift. Som Olding vilde Werdelin ikke vige sin Plads i Lellinge for en Seminarist, der mod hans Vilje var kaldet dertil som Hjælpelærer. Det halve af Degneboligen var faldet ned; men Werdelin holdt Stand i det tiloversblevne af den faldefærdige Rønne, og det endte med, da hverken danske Kancelli, der afskedigede ham 1819, eller alskens andre Øvrigheder kunde faa Bugt med den gamle Kærnekarl, at han maatte købes til at gaa. Han boede saa hos en Søn, der var Husmand i Lellinge. Zakarias Nielsen skildrer dette sidste Afsnit af Werdelins Kamp i „Provsten i Højelse“.

Werdelin døde den 14. Juni 1828. Hans Hustru var død 1816.

Werdelins Eftermand i Højelse blev en ulykkeligt stillet, falleret Købmand Brylow fra Roskilde, f. 1738, der i sine unge Dage havde studeret, og hvis Kone i de

Aaringer var død fra 4 smaa Børn. Provst Kruuse havde kendt ham fra sin Skoletid i Roskilde. I Brylows Tid blev Skolens Jord udskiftet. Hans Indtægter var 1801 10 Rdl. i Penge, 4 Td. Rug, 4 Td. Byg, 14 Læs Brænde, 100 Lisp. Hø, 90 Lisp. Halm og Brugen af Skoleloden paa 2 Td. 6 Skp. Land, som Skolen fik ved Udskiftningen „for 2de Høveders Græsning“. Desuden oppebar Brylow Menighedens Offer. Omkring 1790erne besørgede Vallø det faldefærdige Skolehus opbygget af ny; men, skriver Kruuse 1801, „for at forekomme alle hidtil værende Disputer om, hvem det skulde tilhøre, afstod Degnen sin formentlige Ret til Hus og Jord, ikke egentlig til Stiftet Vallø; men til Højelse Skole; thi det blev ombygget til nye til et smukt Skoleholder Vaaningshus og Jorden blev indlemmet under Skolejorden“. Denne Jord blev ombyttet med nogen anden i Forbindelse med den ny Skolelod, og Smedien fik den gamle Degneager samt det halve af Gaardens II.s Toft efter Udflytningen.

Zak. Nielsen fortæller i sin Bog om, hvorlunde Brylow, medens Skærtorsdagsslaget rasede, roligt spiste den traditionelle Skærtorsdagsskaal med en Bemærkning om, at man hørte paa Dunderet, at det var Engelskmanden, der fik Klø! Var Byens Beboere nervøse hin Dag, var det sandelig ikke Skoleholderens Skyld. Brylow samlede iøvrigt til de Saarede 42 Rdl. i Sognet. — Han brugte Bibelhistorien ved sin Undervisning i Skolen. Brylow døde 1805.

Til hans Efterfølger blev kaldet Skoleholder Lars Jensen, Lidemark, som havde faaet sin boglige Uddannelse hos Kruuse. Han har været en flittig Skoleholder, kun ser det ud til, at han har haft forskellige Hverv, som afstedkom for mange Rejser for ham, og 1815 klager Amtsprovsten over, at Undervisningen sinkes ved saadanne Ting som Politiforhør i Skolestuen eller ved, at Skolens Borde udlaanes til Bøndernes Gilder! — I Maj 1815 blev en Del Gadeplads af Vallø Stift lagt til Skolens Have.

1813 var der opført en 4 Fag Skolestue med rød-malede Døre og Vinduer med grønt Glas. Den skulde have kostet 413 Dlr.; men paa Grund af Pengekrisen kom

den op paa 2481 Dlr. — I Skolen blev der nu ogsaa givet Undervisning i Geografi og Naturhistorie. Lars Jensen opfyldte flinkt de nye Krav, som blev foreskrevet ved Skolereformerne. Han døde d. 6. August 1831 i en Alder af 57 Aar. Hans Enke, Marie Sophie Nielsdtr., døde 1840, 69 Aar gl. En Datter af dem, Ellen Sophie, var 1825 blevet gift med Gaardmand Jens Jensen, Højelse.

I Lars Jensens sidste Aar blev der ogsaa holdt Gymnastikøvelser.

Han havde iøvrigt i 1828 faaet Vejledning i den indbyrdes Undervisningsmetode ved en Seminarist, der i den Anledning efter Kruuses Ønske kom herved i 8 Dage. Skolen havde da 57 Børn.

1830—31 og 32 afstedkom den tyfuslignende Sygdom, der hærgede Sognet, og siden „Koldfeberen“ mange Forsømmelser. „Læreren maatte ofte midt i Skoletiden lade flere af Børnene gaa hjem“.

Den 1. September 1831 blev Skolelærer Adam Rasmus Møller i Rode kaldet til Embedet. Han var født i Frerslev 1807, Seminarist fra Jonstrup 1828, derefter Lærer i Rode og Privatlærer for Grev Moltkes Børn. Det ses af Skoleregnskaberne, at der nu gives Undervisning i Fædrelandshistorie. De mange smaa Udgifter til „Pegestokke“, der ogsaa blev brugt til at give Drengene en Opstrammer med, viser, at noget af den gamle Undervisningsmetode stadig stod i Kurs.

1844 var Lønnen: Degnetrave: 29 Td. $\frac{1}{2}$ Skp. Byg, Skolesæd: 3 Td. $6\frac{1}{2}$ Skp. Rug og lige saa meget Byg, Pengeydelse: 56 Rdl., Jule- og Paaskerenter: 21 Lispund Brød, 14 Snese Æg og 14 Gæs, Ildebrændsel: 12 Læs Tørv og 4 Favne Brænde, Fourage: 128 Lispund Hø, 192 Lispund Halm. Skoleloden opgives til 4 Td. Ld. 1844 blev der taget et Fag Udhus ind til Skolestue, og der bygges i Vinkel med det gamle Udhus 3 Fag nyt.

Lærer Møller ses at have spillet en vis politisk Rolle i Tilslutning til Bondevennerne, og han var med at oprette en Løsørebrandkasse. Han døde d. 11. April 1859.

Den 30. Juli 1859 blev Lærer H. C. Jørgensen fra Vinstrup ved Randers kaldet til Embedet. — I Fæstebreve

s. A. for Niels Jensen paa Gaarden XI hedder det, at Gymnastikpladsen ved Højelse Skole er den ny Fæster uvedkommende, og den for samme betingede aarlige Afgift tilfalder Stiftet.

1860 opførtes en ny Skolebygning, hvortil der blev ydet et Laan paa 2000 Rigsdaler. I 70erne maatte der tages en Hjælpe lærer, Kr. Larsen; men 1876 fik Jørgensen dog sin Afsked paa Grund af en Svaghed, der hindrede ham i at passe sin Gerning.

I Stedet blev Lærer R. Olsen kaldet. Han var en dygtig Lærer. Sognebiblioteket skyldte ham sin Oprettelse, og han var Regnskabsfører ved Ejby og Omegns Andelsmejeri. En uheldig, personlig Fejl foraarsagede hans Afsked 1893.

En Tid vikarierede Seminarist Carl Chr. Jensen, siden Lærer i Hønske, ved Skolen, indtil Lærer L. P. Jensen blev kaldet den 10. Oktober 1893 som Enelærer og Organist. I 1905 blev der ved Landevejen paa Byens Nordvestmark bygget en ny Skole, og den gamle Skole i Byen blev solgt til Kirkebetjent H. Larsen.

I 1913 blev der opført en Forskole ved Siden af den ny Skole. Fru B. K. Lauritzen blev kaldet til Forskolelærerinde, og samtidig blev L. P. Jensen Førstelærer.

De gamle Sogne degne i Højelse-Lellinge var følgende: Peder Hansen † 1722, Peder Busch † 1744, Jens Jørgensen Martens † 1753, Joachim Erlov † 1770, Frederik Busch † 1787 og Mag. O. Werdelin, der sad i Embedet, da Degneinstitutionen blev ophævet. At Sogne degnen fik Sæde i Lellinge, skyldtes sandsynligvis Indflydelsen fra Gl. Lellingegaards daværende Ejer, Caspar Schøller.

FRA DE STORE LANDBOREFORMERS TID

Langt større Betydning end alle senere politiske Begivenheder fik for vor By de Landboreformer, der i Tiden før og efter Stavnsbaandets Løsning blev iværksat. En af de første Sager, der kom for, var en Ordning af Husmandsspørgsmaalet. Hidtil havde Husmanden mod nogle Potter Brændevin til Bylauget maatte tiltrygle sig Græsning til en Ko eller to paa Bymarken. Endelig indsaa man, at der var Grund til at forbedre Husmændenes Forhold. Vallø Stift besluttede sig til at skaffe nogle Husmænd Jord ved at nedlægge Gaarden III. Det fandt Sted ca. 1780, og 3 nye Huse fik Jord af Gaardens Mark. Disse Husmænd maatte i 32 Uger fra Ugen før Mikkelsdag til en Uge efter Maj forrette en Ugedags Hovtærskning paa Gl. Lellingegaard. Hver Mortensdag maatte de i Landgilde svare 3 Skp. Havre og 3 Mark. De skulde ogsaa forrette „Præstedage“, hvad de vægrede sig ved, i hvilken Anledning Kruuse maatte paaberaabe sig Stiftsforvalterens Afgørelse. — En Del af Vallø Husmænd klagede iøvrigt til Kronprins Frederik over deres slette Vilkaar. Rentekamret fik Sagen til Undersøgelse, og det viste sig da, at Utilfredsheden skrev sig fra, at der paa et Nabogods var visse Begunstigelser fremfor Vallø Gods; men Stiftet erklærede med Rette, at det søgte at forskaffe Husmændene „al den Lettelse, Stiftets Forfatning tillader, og dette vil af samme blive iagttaget som een af de første Pligters Opfyldelse“. Stiftet regnede med 10 Timers Normalarbejdsdag for Husmændene, som jo iøvrigt begunstiges ved Stiftets mange Legater.

1815 lyder Fæstebrevet paa et af Husene, nu Matr. Nr. 18 a, paa Ugedage hele Aaret rundt, eller der skal svares i „Huspenge“ 6 Rdl., hvilken af Ydelserne, der skulde falde, bestemtes af Stiftet. Husmanden skulde endvidere udføre to Københavnsrejser aarlig eller betale 48 Sk. Sølv, udføre 3 Høst- eller Ladedage og sende to for-

svarlige Bud til Klapjagt efter Ræve. Jordafgiften var 6 Rdl. Sølv aarlig. Huset var inddelt saaledes fra Vest: 1 Fag Lade, 2 F. Stald, 2 F. Lo, 1 F. Kammer, 2 F. Stue med $1\frac{1}{2}$ F. Vinduer, indfattet i Bly og ikke til at lukke op, 1 F. Forstue og Skorsten. Der var Fyrreloft over de 4 Fag. Egeunderstolperne stod paa Sten. Iøvrigt var det opført som Gaardenes Længer.

Ved Udskiftningen flyttedes et Hus ud til hvert Markled ved Bygrænsen undtagen ved Ølsemaglevejen. Det nuværende „Langagerhus“ blev udflyttet, efter at Huset, der laa i Byen, var brændt i Sommeren 1799.

Da Universitetet udskiftede sine to Gaarde, oprettede det et Hus paa hver Gaards Mark, et ved Ølbyvejen og et ved Salbyvejen, begge paa 31500 □ Alen. Det skete den 11. Oktober 1799. Da nogle af Gaardene blev udflyttede, fik Huse Plads paa Gaardstomten, og de fik saa en Del af den gamle Toftejord, medens deres egentlige Tilliggende blev dem udpeget paa Byens Vestermark.

Tilbage af de æ l d s t e Huse i Byen blev kun Smedien. Den laa Øst for Kirken, hvor der nu er Kirkegaard. Der var til den et nordligt Stuehus, som var 15 Alen langt og $7\frac{1}{2}$ Alen bredt med „duggede Gavle“ og ellers som andre Huse. Smedehuset eller østre Længe var $7\frac{1}{2}$ Alen bredt og langt med klinede Vægge og Straatag. Det var „forsynet med Gavle paa begge Ender, som er klinede paa vinde Ris“. Da Smedens Hus laa tæt op til Kirkens Grund, „og Kirken derfor i Tilfælde af Ildebrand vil være udsat for den største Fare“, og Provstesynet tillige udtalte sig for en Udvidelse af Kirkegaarden i den Retning, bestemte Vallø Stift i 1852, at Smedien skulde flyttes ud paa Lodden paa den vestlige Ende af den gamle Degnelod.

Ude ved den gamle Kirkeskov laa „Krathuset“, der i Vallø Jordebog siges at „være kommen hertil ved Magelæg med Bregentved“ sammen med Gaarden X. — At Husene ved Udskiftningen ikke blev godt byggede ses af, at „Bulveledshuset“ ved Landevejen ved Assendrup Skel allerede var faldefærdigt 1833. Det blev saa flyttet ned paa sin nuværende Plads.

1777 fandt den første Udskiftning Sted paa Højelse Mark, idet Kirkejorden i Krattet blev udskiftet fra den øvrige Bymark, og Provst Kraglund ansøgte da Vallø om „nogen Hiælp af Giærsel og Staver til sit paa en deel af Højelses Kirkejord, som han har ladet indgrøfte“. Stiftet foreslog Abbedissen at lade ham faa tildelt 2 Læs Bøgetræ. Han havde tillige søgt at faa Stiftet til at paa tage sig Indhegningen af den udskiftede Kirkejord; men da man jo ikke vidste, om Præstens Eftermand vilde gaa ind paa de Vilkaar, som fulgte med en saadan Ordning, svarede Stiftet afvisende paa dette. 1784 fik Vallø fra Kraglund Oplysning om, at Præstegaarden paa Ølby Mark havde ialt 5 Td. Ld. Det laa paa Ølby Bys „Skou Mark“ paa Lille Mølle-Bjergs Aas, Assnass Aas, Bryde-Holms Aas og Hafue Skou og omfattede 6 Agre. Vallø vilde regulere Tilliggendet ved Udskiftningen. I Stedet for denne Ølby-Jord fik Præstegaarden udlagt et tilsvarende Omraade „af den eene Del af Højelse Kirkejord, beliggende ved Skiellet imellem Højelse og Store Salby Marker“, ved Harrekær.

1685 havde en Jens Lauritzen, Ølby, svaret Landgilde til Højelse Præstekald: „Admensam-Eyendomb. Herligheden til Gisselfeld“. Det er muligvis en Omordning af det Forhold, der har skaffet Præstegaarden Jord paa Ølby Mark.

Bymarkens Udskiftning skete iøvrigt i 1790erne og var fuldbyrdet 1799.

Byens Gaarde fik ved Udskiftningen saa vidt muligt Jord op til Byen, saa de kunde blive liggende paa samme Plads som hidtil, men hvorved den øverste Del af Jorden jo ganske vist dannede en Spids af Marken. Det lod sig dog ikke gøre for de fire af Vallø Gaarde, nemlig II, VI, VIII og X og Universitetsgaarden IV. De blev flyttet ud paa de dem tildelte Lodder og stod færdigbyggede 1805.

En stor Ildebrand hærgede Byen 1834, Natten mellem 21. og 22. Marts, idet Gl. Køgegaards Fæstegaard brændte sammen med Overdelen af Huset Matr.-Nr. 17. I en Halmstak ved Gaarden I fandtes senere en Træsko fuld af Træ-

kul, hvilket man antog for at staa i Forbindelse med Ildspaaættelsen de andre Steder. Meget Skarnsfolk vandrede i hin Tid fra By til By, og hvor Beboerne ikke føjede sig efter dem, truedes der jævnlige med Baal og Brand. Gæs, Lærred og Hørgarn blev stjaalet endog ved højlys Dag, og undertiden slog hele Bander Lejr ved Landsbyernes Udkant og tændte paa Zigøjnervis Baal af Gaardenes Risgærder. Der var Aaringer, da Optælling godtgjorde, at 1000 Betlere passede Højelse i Løbet af et Aar. „Du Dumrian“, sagde een af disse Betlere, i Følge Optegnelser i Præstegaardsarkivet, til en af Byens Husmænd, der gravede Grøfter uden for Byen, „at du vil slide saaledes for Føden og 8 Skilling daglig. Jeg kan foruden Brød sammentigge to Mark om Dagen“. Det var Betlertilværelsen ved forrige Aarhundredskifte.

Den engelske Krig afstedkom ikke større direkte Ulykker for Højelse By. Medens de engelske Tropper laa her, maatte der afleveres en Del Fourage; men iøvrigt optraadte Soldaterne venligt mod Byens Folk. Naar disse var ængstelige, klappede Englænderne dem beroligende paa Skuldrene. Da Engelskmændene rykkede ind i Byen efter Slaget 1807, gemte de fleste af Byens Folk, der var komne tilbage fra Skjulestedet ude i Krattet, sig paa Stænger eller i Stakke; men de kom dog snart frem, og saa fik Englænderne Mælk eller Vand at drikke. En Kone, der stod med et grædende Barn paa Armen, gjorde et saa dybt Indtryk paa en engelsk Soldat, at han, medens Taarer randt ham ned ad Kinderne, gav til Kende, at han hjemme ogsaa havde saadan en lille Stump.

Ingen fra Højelse deltog i Slaget ved Køge, da Højelse hørte til Nordre Sjællands 1ste Landeværns Regiments 2. Bataillons 1. Kompagni. Det var Vest- og Sydsjællændere, Mønboere, Lolliker samt Falstringer, der kæmpede ved Køge, ikke uden Tapperhed, men aldeles haabløst med den elendige Bevæbning, de mødte op med mod et af Datidens bedst ordnede Hærkorps, der tilmed havde Raad

til at afse en stor Styrke, som ved Marscher over Ejby, Gl. Lellinge og Lellinge kunde falde vore Landeværns-mænd i Ryggen og tvinge dem end hurtigere tilbage. Paa dansk Side faldt i Slaget 100, medens 150 blev saarede; men i den engelske Krig blev ingen fra Højelse Sogn dræbt eller saaret.

Indbyggerantallet i Højelse Sogn var 1801 709, 1818 821, deraf af Mandkøn 410. 1828 var der i Højelse By 157, Assendrup 72, L. Skensved 180, St. Salby 119, L. Salby 84 og Ølby 283. 1855 var der i Sognet 1021. Ved Folketællingen 1911 var der i Højelse By 229, Assendrup 113, L. Skensved 395, St. Salby 195, L. Salby 141 og Ølby 450, ialt 1523.

I det sidst forløbne Hundrede Aar har der været en livlig Udvandring fra Højelse til det fjerne Udland. To drog til Sydafrika, hvor de slog sig ned i Kapstaten. De deltog i Firserne i de engelske Krige mod Kafferne. Den ene af disse kom en Tid i Slaveforhold til en Farmer og slap først fri, da Broderen med Revolver i Haand befriede ham. Navnlig i Kafferkrigene havde de mange spændende Oplevelser, idet Fremgangsmaaden ved disse Kampe var at lade de hylende Negerstammer komme sig tæt ind paa Livet, inden der, paa den Afstand, da de Vilde kunde naa Europæerne med deres Kastespyd, blev givet Ild, for at Virkningen af denne kunde blive saa grundig som mulig.

Fem søgte Lykken i de Forenede Stater i Nordamerika og i Brasilien, een drog til Argentina, hvor han oplevede mange spændende Æventyr, og flere har været i Grønland, hvor de har arbejdet i Kryolithbruddene. En af de udvandrede, Frk. Anna Hansen, Datter af Gaardejer Anders Hansen, lod sig nu under Krigen uddanne i Nordamerika til Sygeplejerskegerning.

Flere andre har i enkelte Aar eller mindre Tidsrum opholdt sig forskellige Steder i Udlandet.

NATIONALDRAGTER

SKUESPILLERINDE FRK. INGER BOLVIG
I HØJELSEEGNENS NATIONALDRAGT FRA AAR 1800

Den Nationaldragt, som Casino-Skuespillerinden, Frk. Inger Bolvig, af hvem der findes et Bidrag i denne Bog, her hærer, bestaar af en sort Silkehue med guld-

og silkebroderet Nakke og med Huelin i Hedebosyning. Den grønne Bindeærmestrøje af Vadmel har strikkede Uldærmer. Alle Kantninger er af grønt Silketøj. Chemisekraven, der er prydet med Hedebosyning, er slaaet ud over Skulderen og dækker en Art Halsklæde af rødt, tærnet Drejl, hvis Snipper ligger ind under Trøjen fortil. Denne holdes sammen af Sølvringe og meterlange Sølvkæder med vedhængende Doppet. Vadmelsskørtet er grønt; men skjules af det rødtærnede med brede, vævede Borter forsynede Drejls-Forklæde.

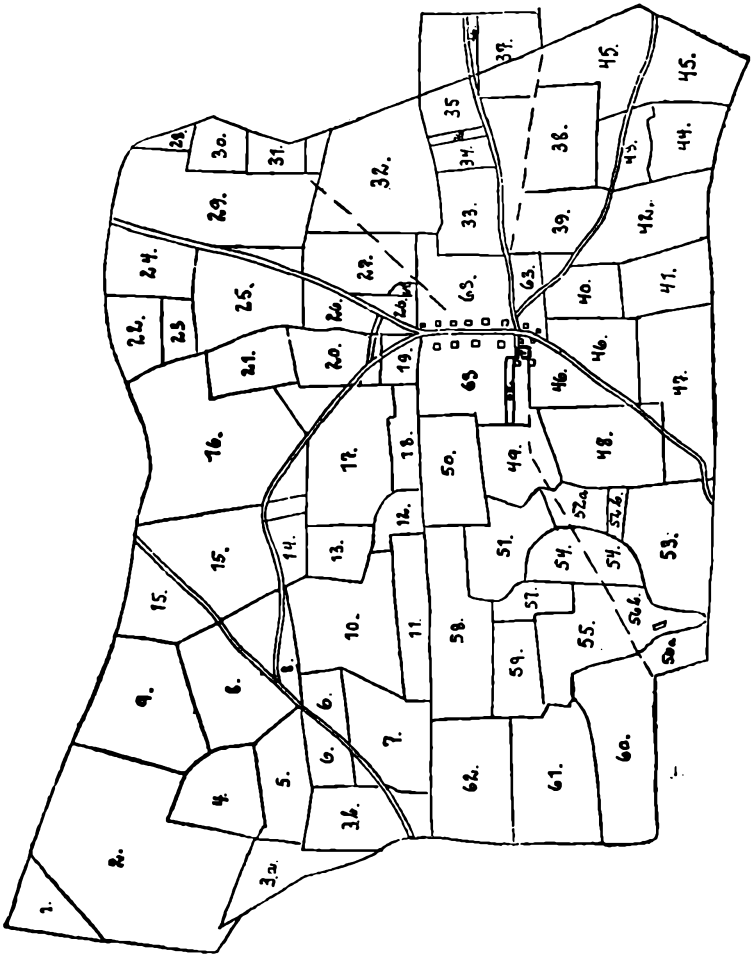
Skuespillerinde Frk.
Iris Gilbe i Lellinge-
Nationaldragt fra Aar
1830.

Egnens Sørgedragter var holdt i blaa eller sort Farve. Iøvrigt var Dragten afstemt efter Aarstiden: Blaa om Julen, grøn om Paasken og rød om Pinsen, mærkeligt nok de katolske, middelalderlige og nutidige Kirkefarver til disse Fester.

Til Hedeboegnens Brudedragter anvendtes sort, uldent Atlask eller blomstret Damask. Paa Hovedet bar Bruden et Nakkestykke med forskelligt farvede Perler og røde Silkebaand. Var een af Brudens Forældre døde, sattes et sort Baand ind mellem de røde.

Hen i det 19de Aarhundrede var »Livet« ofte af grønt, blomstret Silketøj. Paa den anden Side Sogneskillet i Lellinge, hvor Skovboegnens Nationaldragt blev brugt, var Huen forsynet med Korsklæde (paa Billedet er det udslaaet). Huebaandene var dér ogsaa holdt i langt mere spraglede Farver, medens Hedeboerne brugte brede, ensfarvede Silkebaand.

BYMARKEN, UDSKIFTNING, DEN ENGELSKKE KRIG
OG INDBYGGGERANTAL.

HØJELSE BYMARK OMKRING 1780.

(Efter et Kort i Matrikulkontoret sammenlignet med og rettet efter andre Arkivalier.)

1, Kirkeskov. 2, Skovengene. 3 a, Skovstykker. 3 b, Bulle-Led.
4, Skov-Bierg. 5, Kratt-Agere. 6, Kratt-Ager Stumper. 7, Tjørne-

Bierg. 8, Leer-Bek Aas. 9, Krat-Enge. 10, Krage-Bierg. 11, Lang Agere. 12, Støbl Aas. 13, Kiøds-Høys Aas. 14, Steens Mose. 15, Store Lunds Ager Aas. 16, Lille Lunds-Agere. 17, Røgelse Agere. 18, Garn-Agere. 19, Spjælde Aas. 20, Banner-Bierg. 21, Dige-Spiølds Aas. 22, Lunde Wroen. 23, Skaldre-Boel. 24, Lille Lang Agere. 25, Gaase-Mads-Aas. 26, Spjeldet Aas. 27, Baune Agere. (28, Marebek-Stumper ?). 29, Lang Agere. 30, Klokker-Holm. 31, Gaar-Kone-Spjeldet. 32, Dahlekiær Agere. 33, Brede Møllestykker eller Nørre Mølle-Støb-Aas. 34 og 35, Smaa og Store Hyldestykker. (36, Ølsemagleager). 37, Øster Star-Bierg. 38, Stoere Star-Bierg. 39, Lange Møllestykker eller Sønder Mølle-Stub. 40, Bønnekier Aas. 41, Moese Tiørne. 42, Krog-Agere. 43, Sands Kiær. 44, Dams Agere. 45, Bryde Holm. 46, Kirkegaardens Agre. 47, Basse-Kiær. 48, Speise Kiær. 49, Mellemveye. 50, Lille Erte-Bierg. 51, Store Erte-Bierg. 52 a, Ege Bierg Agere. (52 b, Ø-Ølse-magle ?). 53, Sø Agere. 54, Skiølds Aas. 55, Schjulds-Bierg. 56 a, Præstegaardens tillagte Kirkejord. (56 b Tyre-Jord). 57, Gammel Dammer. 58, Bulne Agere. 59, Stub-Agere. 60, Harre-Kiær. 61, Galle Bierg. 62, Tiørne Bierg. 63, Bytofterne. 64, Boeskær. 65, Strædeparken. 66, Degnens Lod.

Bymarken var delt i de tre Vange: „Krat-Marken“, „Stare-Bjergs Marken“ og „Ege-Bye Mark“, der henholdsvis omfattede den nordvestlige, østlige og sydvestlige Del af Marken. Den første havde naturligvis Navn efter Krattet, den næste efter de to Starebjergs Bakker Øst for Højelse, og den tredje var opkaldt efter Egby, som Marken, der vendte mod denne By. Starebjergsmarken var adskilt fra de to Vestmarker ved et Jord- eller Stengærde, som umiddelbart fra Byens Nordside, hvor Vejene til Krattet og Skensved skiltes, først gik i nordlig Retning til lidt Nord for „Strædeparken“ ved Gaasemadsengens Vestside, hvorfra det gik i nord-nordvestlig Retning langs en Lavning i Jordsmonnet til Skellet ved Skensved Mark i Nærheden af den fra Gaarden XIII nu udskilte Parcels Vestgrænse. Mod Syd gik Gærdet omtrent i Forlængelse af Østgrænsen af Skammelgaardshusets Vænge i sydlig Retning til Salby Skel. Grænsen mellem Krattmarken og Egebymark dannedes af en Jordvej eller lavt Dige, som fra Gaarden XIII's Haves Nordside gik i omtrent lige Linje mod Vest til det Punkt, hvor Landevejen fra Skensved til Egby skar Assendrup Skel. Tæt derved laa Galle-

Bierg (Galgebakken, hvor det kunde hænde, at en Forbryder blev hængt i Galgen i fordums Tid, Aarhundreder tilbage, da her var Retterplads).

I **Kratmarken** fik „Kirkejorden“ sin Lod længst ude i det nordvestlige Hjørne paa Skovengen. Gaarden XII blev udflyttet til „Kratt-Agere“ og fik sin Jord paa disse, paa de gamle Skovstykkers Grund og paa „Skou-Bierg“. Gaarden X udflyttedes til „Leer-Bek Aas“, til den saakaldte Brændemose („Bræn“ er et Sted, der er ryddet ved Afbrænding) med Jord paa en Del af denne, i Krallengene, paa noget af „Tjørne-Bjerg“ Aas og „Kratt-Ager Stumper“. Jorden paa disse to Aase er siden udparcelleret. Gaarden VI fik Jord paa „Store Lunds Ager“ Aas, lidt af „Leer-Bek“s Aas, hele „Krage Bjerg“ Aas, de vestlige „Lang-agere“, „Kieds Høy“s Aas („Kieds“ eller „Kies“ er Grus altsaa „Grushøj“; der er endnu Grusgrav paa Stedet) Endvidere fik denne Gaard „Støhl“ Aas (Støhl er rimeligvis som andet Steds Stjøvl, ∴: Vandingssted for Kvæg) og hele „Steens Moese“, ved hvilken Gaarden blev opført. Gaarden VIII blev udflyttet til Banner-Bierg Aas og Røgelse Aas (Røgl er en lille Bakke, snarere dette end Afledning af Røgelse, f. Ex. Agrene, der gav Penge til Røgelse). Foruden paa disse to Aase fik den Jord paa Garn-Agere, muligt Agre op til en Eng eller et Kær, hvor man skyllede Garn, paa Lille Lunds Agre, der siden blev udparcelleret, paa Dige-Spield Aas (Kileagre ved Diget mod Starebjergsmarken) og paa Spielde Aas (Spield ∴: indkilede Stykker, f. Ex. i et Skjortæarme).

I **Starebjergsmarken** fik Gaarden XIII, der ogsaa havde Jord paa Spieldet Aas, paa noget af Bannerbjerg og Dige Spjelds Aas af Kratmarken, en Del af Gaase-Mæds Aas (∴: Gaaseengens Aas, altsaa den vandfyldte Eng, hvor Byens Gæs tumlede sig) og hele Skaldre-Boel (muligt af „Skaldre“, Navnet paa en Art Eng-Ukrudt, Art „Rhinanthus Christa Gall.“, og Bol, altsaa Bolet, der er befængt med dette Ukrudt). Et Sted (Bykortet før Udskiftningen) gengives Navnet som „Skadree-Boel“, og da det antages, at det er optegnet i Marken, har man deri Ud-

talen, og det maa udlægges som Skaderedebolet. Det ligger umiddelbart op til Diget mod Kratmarken, og paa det Dige har der vel nok været Trævækst, ligesom „Lunde-Wroen“, 3: Lundekrogen, ligger lige Nord for Jordstykket. Muligt har der i fordums Tid været mange Skadereder i disse Træer. Endnu den Dag i Dag holder Skaderne med Forkærlighed til i Træerne paa den Del af Bynarken. Gaarden XIII fik tillige foruden Lunde-Wroen en Del af Lille Langagre, hvis nordlige Del var tillagt et ved Udskiftningen oprettet Hus. Gaarden I fik sin Lod paa Spieldet Aas, Bauneagre, noget af Gaase-Mads Eng, Store Langagre med Langengen, Marebæk Stumper (Marebæk var rimeligvis et Vandløb, der førte Vandet fra Engene her til Snogebæk ved Ølsemagle; Marebæk betyder simpelthen Engbækken) og Klokkernolm, der ligesom den tilstødende Klokkerholmsmark paa Ølsemagle Grund sandsynligvis har haft sit Navn fra en rig Vegetation af Klokkeblomster. Gaarden fik desuden et Par Agre af „Gar-Kone-Spieldet“, samt Boeskær ved Byen og Lundtoften, muligt oprindelig Luntoften, 3: den lune Toft, der var skærmet mod Vestenvinden af Byen og mod Nordenvinden af Bavnebakken, hvor Englænderne endnu 1807 ved Nattetid afbrændte Tjæretønder, som var sat op paa høje Stænger. Gaarden V fik det meste af Gar-Kone-Spieldet, ogsaa kaldet Gaar-Kone-Spieldet, alle Dahlekiæragre, de bag Ølsemagle Krogagre tilstødende Ølsemagle Agre havde samme Navn (Kær maa her være: Sid Strækning, bevokset med Risbuske) Brede Møllestykker, Smaa og Store Hyldestykker, hvoraf dog en Del blev afskaaret til Ølsemagle mod, at der af Ølsemagle Jord blev lagt en Del til Højelse Dahlekiæragre. En lignende Regulering fandt Sted med Øster Starbjerg. Ogsaa lidt af Store Starbjerg lagdes til Gaarden V.

Gaarden IV fik det meste af Starbjerg (Stare betyder i det gamle Maal at stirre ud over Egnen, i Slægt med oldnordisk „stara“. Starbjerg er altsaa Bakken, hvorfra der er godt Udsyn), Sandskær Aas, Brydeholm (maaske et Minde om hin Tid, da Sorø Klosters Bryder var til

Huse i Byen, snarere dog Holmen af Brydelys, (som Planten Brudelys kaldes), og Damsagre (∴ lave, fugtige Agre). Gaarden VII fik Bønekilde Aas (monstro et sprogligt Minde om en nu af Historien forsvunden Helligkilde ved den gamle Vej til Ølby), Lange Møllestykker (paa Starbjergs Nordpynt har muligt engang ligget en Stubmølle), Krogagre, Moese Tjørne og af Egebymark: Kirkegaardssagre og Bassekiær. Det meste ligger nu til de udparcellerede Steder. Paa Egebymark fik Præstegaarden Jord af en Del af Kirkegaardssagre, af Bassekiær, Spejsekær Aas, der havde Navn af Kæret Sydvest for Præstegaarden, lidt af Mellemvæye (et Jordstykke mellem et Par Markveje) Egebjerg Agre, Skjolds Aas, (Skjold var en særlig Bakkeform, der „skjoldede“ højt over Eggen, saas viden om), Søagre (senere kaldet Ellemose ved Salby Skel, hvor der har staaet Vand hele Aaret), der siden er udparcelleret og solgt til en Gaard i Salby, ligesom der af en anden Nord for denne liggende Parcel omkring 1890 oprettedes et Parcelsted. Endelig havde Præstegaarden længst ude mod Vest den i det 18de Aarhundrede for Jord i Ølby og Salby tillagte Kirkejord. Gaarden XI fik sin Jord foruden af Vesttoften paa: Lille og Store Ertebjerg, Bulveagre, Stubagre (to Navne, der minder om gammel Skovgrund) og noget af Gl. Dammer (∴ et Stykke sid og fugtig Jord). Det meste af sidstnævnte Aas samt en Del af Skjolds Aas blev udlagt til Huslodder. Gaarden II fik Jord paa Harrekiær Aas („Harre“ var et i Oldtiden helligt Sted), Galle-Bierg og Tjørnebjerg. Degnens Ager fra Skolen mod Vest blev afstaaet til Smedien, og Skolen fik Jord paa Mellemvæye Aas.

FORHOLD OG HÆNDELSER FRA UDSKIFTNINGENS
TID TIL KRIGSAARET 1864.

Udskiftningen vakte ikke idel Tilfredshed. Det fremgaar af en Skrivelse i Vallø Arkiv fra Sognefoged Peder Hansen i Højelse:

»Højbaarne Hr. Kammerherre, Greve af Moltke,

Deputeret i Rentekamret og for Finantzerne p. p.

Undertegnede giver sig den Frihed min underdanigste og skyldigste Tak, at Deres Højbaarenhed hafde mig i Erindring angaaende den Andeel, der af Højelse Kirke Jord, som ved Hr. Cancellie-Raad Nyeholm blev afsat. Min underdanigste Begæring er om et naadigst Biefald, at den maatte overdrages mig og Familie i Fæste til Nytte og Brug, saa billigt som mueligt, da den er høy i Hartkorn og maadelig i Bonitet, hvilket erfahredes af dem, der frasagde sig den. Mine trykkende Omstændigheder aarsager mig til at henvende mig til Stiftets høye og naadige Foresatte, ikke er Jeg eller Familie selv Skyld derudi. Jeg tilstaaer, at Udskiftningen haver været mange til stoer Nytte; men blev mig og Familie til saa sørgelig en Skiæbne, da Jeg mistede mit Giærdsel og Tørveskiær og tillige en Deel Jord ved Forandringen, og maatte antage en Jordlod, som ingen af Naboerne vilde modtage. Den er i en Langstræckning og smal, hvilket Kortet udviser, og befahres med tvende Veye, og en Byens Vanding til Ufredelighed og en Huuslod i Enden af den. Jeg med Sandhed forsikrer herved paa Ære og Samvittighed, at Jeg med Familie haver af yderste Evne stræbt og tænkt at faae Udkomme; men forgiaeves. Hr. Cancellie-Raad Nyeholm ved Udskiftningen opmuntrede mig til at modtage den Gaarden tilstødende Lod. Nu erfharer Jeg, at af lidet kand ikke meget bringes; det gjør mig ondt, at, da Gaardens forhen Tilliggende hafde ernæret mine Forfædre og mig siden 1694, og Jeg nu i

Tiidernes Omstændigheder i mine aldrende Aar med Kone og 4re uforsørgede Børn seer mig saa dybt nedsiunket i trykkende Omstændigheder, men dog haaber (jeg paa) Stiftets høye Foresattes Bistand, i det nu ved omskrevne Jord gives en Leylighed (til at hjælpe mig), dersom at jeg maatte faae den i Fæste; i mødende Tilfælde, at jeg og Familie i aldrende Aar ey længere kand udholde at bestride Gaarden, om jeg da i Tiiden maatte bygge nogle Fag Huus til Beboelse, da Stædernes (o: Gaardenes) Forfatning kand ikke udstyre Aftægt, da Høyelse desværre i Fortiidsdagene haver haft mange Beboere. Jeg i min Levetid kan huuse (o: huske) 4re a 5 a 6 Beboere paa nogle af Stæderne, hvilket kand erfahres af Restance-Bøgerne.

Jeg er alt for ringe til at foreskrive Stiftets høye Foresatte, hvad deraf kan svares, men haaber et naadigt Bifald saa ringe Afgift som muligt.

Walløe Stifts ringeste og underdanigste Bonde

Peder Hansen.

Høyelse, d. 7. Nov. 1819«.

Greven skrev den 30. November s. A. til Stiftsforvalter Petersen, at Jorden, der i Følge Cancelleraad Nyholms Indberetning af 26. Sept. f. A. var ansat til Htk. 1 Td. 4. Skp. 3 Fjk. $1\frac{1}{4}$ Alb. med et Areal af 10 Td. Ld., hvis der ikke var Greven ubekendte særdeles Omstændigheder, hvorefter den ikke burde bortfæstes, men bortlejes, maatte bortfæstes til Sognesogden mod en aarlig Afgift paa 2 Td. Byg foruden de offentlige Ydelser.

Peder Hansen har straks faaet Meddelelse om Grevens Svar; thi en Skrivelse til Stiftsforvalteren af 19. December s. A. beder han denne fremskynde Sagen paa de nævnte Vilkaar. De 2 Tønder Korn er »lige imod 3die-Delen, som Niels Andersens Søn (Peder Nielsen) haver modtaget«, og Peder Hansen »indseer, at det efter Stiftsforvalterens Ord kan ey anderledes blive«. Han skriver »Ikke skal jeg være forglemmelig imod enhver veltænkende Godhed, saa vidt det er mig muligt efter-

haanden, og venter jeg dog, dersom jeg maa leve i nogle Aar, at stride og faa betalt enhver, hvad jeg skylder dem, næst Guds og Godtfolks Bistand«. Fæstebrevet udstedtes derpaa den 31. December 1820.

Det var trange Aar, og enhver maatte hjælpe sig selv. I Bøndergaardenes Stuer sad Vinteren igennem Husmoderen og spandt Uld og Hør, saa alle kunde faa det solide, hjemmelavede Tøj; men om den mandlige Befolkning skrev Provst Kruuse 1838, at den, naar den ikke vaa-gede, for i Forsamlingerne at danse og lege, straks efter Aftens-Nadveren gik til Sengs. »Dette er nu Følger til dels af gammel Vane, tildels af den Yppighed, de Adspredelser, der ved Troppesamlingen under Krigen indførtes, og den indbildte og misbrugte Overflødighed, Almuen da fik Smag paa«. Er vi saa lykkelige, at de Dønninger, hint Uvejrh har efterladt sig, skrev han videre, igen ophøre, og sand kristelig, virksom Oplysning, Orden og Sædelighed, fremvirket ved Religionens mægtige Kraft mere og mere fremstaar, saa vil med Guds Hjælp de Ulemper blive afhjulpne!

Fra en Gardist Lars Jensen, Søn af Gaardmand Jens Jensen, stammer nogle Breve, der er opbevaret fra Tre-aarskrigens Tid, af hvilke man ser lidt af Menigmands Syn paa Konge og Forhold i de bevægede Aaringer. I et Brev fra Frederiksborg d. 25. November 1849 skriver Lars Jensen, at de deroppe ikke har det strængt med Vagter, da Kongen tit rejser ind til København; naar han er der oppe, er der Vagt hver femte Dag. »Kongen gør ikke saa meget af Gæstebud og Storheder; men som det synes holder meer af den simple Stand, saasom det tillige er hans Villie at fremme Bondens Vell« — Der er opbevaret et Par af de Soldaterbreve, Lars Jensen skrev fra Felten. Det ene lyder:

»Sønderborg, d. 24. Juni 1849.

Kjere Fader *) og Søskende! Jeg takker dig, Fader, saa mange Gange for din Skrivelse af 18. ds., som jeg

*, Moderen var død 1849.

modtog den 22. ds., hvoraf ses, at I er Gudskelov ved en god Helsen, det samme kan I spørge fra mig igen. Natten imellem den 23. og 24. ds. stødte vor og den fjendtlige Forpost-Kjæde sammen med Gevær-Ild en 3 Timerstid. Vi ligger paa det gamle Sønderborg Slot, der har vi ligget i 10 Uger og er her endnu for at besætte Vagterne i Byen. Hendrik har jeg ikke talt med i mange Tider, siden Langfredag efter Fægtningen ved Ullerup ovre paa Sundevid . . . Vi har jo ikke været paa Forpost endnu, og jeg tror da heller ikke, at vi kommer«.

Han underskriver sig »Lars Jensen, Høielse, af den Kongelige Livgarde til Fods, 4. Comp. Nr. 35«.

Et andet Brev fra Sønderborg lader os mærke lidt af hans nationale Stemning. Det er dateret den 8. August 1849. Ligesom i det forrige Brev, hvori han bemærker, at han endnu ikke har hørt fra sin Morbroder, Gmd. Peder Jensen i Højelse, men har faaet et Brev fra dennes Datter Kirsten, sender han ogsaa denne Gang først Tankerne hjem. Han melder straks om god Helsen og skriver saa, at det glæder ham, at »det ogsaa gaar godt med Høsten. Her paa Als vil Sædhøsten og blive ubestemt formedelst det ustadige Vejrligt, som i en Tidlang har vedvaret«. Først da kommer han i Tanker om Kri-gen; men skriver: »Forøvrigt har vi ikke noget syndeligt Nyt, da Alting er ved det gamle; vi venter hver Dag paa Ordre til Afrejse. (Det var jo under Vaabenhvilen). I Forgaars deserterede to Gardere af det 4de Compagni, det var to Slesvigholstenere, som var ovre i (Forpost-) Kjæden tilligemed nogle flere, og da de nu saa deres Snit, saa rejste de til deres Landsmænd. Der kan man jo se, hvorvidt den slesvigholstenske Ærlighed er til at tro eller slaae Lid til. Men vi kommer ellers ikke paa Forpost uden, naar vi faar Tilladelse til at gaa derover, og derfor bør vi jo ikke desertere, da enhver oprigtig Dansker nok kan holde sig afsondret fra at komme i deres Kløer, naar han ikke selv vil. Og I skal ikke sørge (o: være bekymrede) derfor! thi jeg skal nok tage mig i Agt. Jeg veed jo nok, at de vil narre os fulde og siden

belure os; men det er kun Slesvigholstenerne, og dem taale vi næsten intet Samqvem med, da vore Soldater og Preusserne har tømt Oprigtighedens Skaal paa Oprørernes Nederlag eller Tilintetgørelse, og heraf er det en Følge, at de (Slesvigholstenerne) blive slet anseet — saa en ærlig Dansker for saadanne vil holde sig for god...«

Garden kom som bekendt i Ilden Aaret efter ved Istedslaget. Gardist Lars Jensen, som siden boede i Strøby Tolvhuse, døde i November 1898.

I det nu vaagnende politiske Liv stod man i Højelse By — med Undtagelse af Præsten — i Bondevennernes Lejr. Ved Oprettelsen af en Vælgerforening for Kredsen i Tilslutning til Bondevennerne, med Landbrugsreformerne som første Programpunkt, blev Gaardmand Lars Pedersen, Højelse, førnævnte Sognefoged Peder Hansens Søn, Næstformand og Lærer Møller, Højelse, Sekretær. Lars Pedersen havde ogsaa været Medindbyder ved et stort Vælgermøde i Skensved Kro d. 11. Juni, hvor bl. a. Rigsdagskandidaten Peder Hansen og Professor Krieger talte. Ved Valget 1855 træffer vi Gaardmændene Anders Nielsen og Morten Jensen, Højelse, som Stillere for Københavneren, Kaptajn, Farver Lind, der erklærede sig som stemt for Landboreformernes Fremme. Det er stadig dette, der er det bærende her. Lind vilde »Ret for alle, Uret for ingen«, og han sværmede ikke for »Stjerner eller Baand«. Kaptajns Modkandidat Grev Moltke blev dog valgt, sikkert fordi man her erkendte Moltkernes landbovenlige Sindelag. Siden hen, da Knud Pedersen, den senere Rigsdagsmand, var gaaet med til Forfatningsændringen 1866, fik han fra Højelse Sogn 32 Stemmer, medens hans mere demokratiske Modstander fik 60 Stemmer. Udviklingen fortsattes i Hørups Tid, saa der sidst i Firs'erne kun var 14 Konservative i Sognet. Ved Valget 1892 havde Hørup i Højelse Sogn 146, Alberti 28 St. Ved Folketingsvalget i April 1918 var der 281 Radikale, 144 Venstre og 19 Konservative.

KRIGSAARET OG EFTERTIDEN.

Det, der i sidste Halvdel af Aarhundredet gjorde det dybeste Indtryk paa Sindene, var Krigen i 1864.

Den 15. November 1863 om Aftenen holdt Ungdommen i Højelse Legegilde hos Oldermænden, Niels Christoffersen (Gaarden I). Ingen anede, at Kong Frederik VII var død om Eftermiddagen. Den næste Dag om Formiddagen gik to unge Piger og vaskede Panel i Oldermændsgaardens Storstue. Manden paa Gaarden kom da fra Smedjen i Salby og fortalte, at Kongen var død. »Da vi hørte det«, siger den ene af dem, »tabte vi helt Modet, saa vi nær ikke havde faaet gjort rent. Vi syntes, det var saa skrækkeligt, at vi havde holdt Dans og Komædie, mens Kongen laa Lig«. En Mand fra Byen kom nu hjem fra København og skildrede Bevægelsen derinde. — Saa begyndte Indkaldelserne,

Paa Lars Pedersens Gaard samledes en kold Vintermorgen en Del af Byens Karle, der ligesom Lars Pedersens Søn, Peder Larsen, havde faaet Indkaldelsesordre. Lars Pedersen kørte for dem til Taastrup. Idet Vognen kørte ud ad Gaardens Port, standsede den under Portbjælken, og efter gammel Hedeboskik tog alle de Indkaldte Huerne af, slog dem mod Porttræet og raabte et kraftigt Hurra. Det, mente man, gav Løfte om, at Fædrelandsforsvarerne skulde vende sunde og raske tilbage. Lillejuleaftensdag var der igen en Del Indkaldelser. Oldermænden kørte sin Karl til København, medens der rasede en forrygende Storm. Paa Lellinge Mølle knækkede den Nat Mølleakslen, der styrtede ned gennem Loftet i Stuen og knuste Fadet for Næsen af Røgteren, da han sad og spiste Egnens datidige Højtidsret: Risengrød og Klipfisk med Sennepssauce.

Hver Månedsdag samledes Højelse Bymænd hos Oldermænden for at yde et Beløb til Soldaterne. Hver Mand i Byen bidrog 2 Mark maanedlig, Karlene og Pigerne

hver een Mark til Byens Soldater. Det blev fordelt derovre af Korporal Niels Mortensen, og der blev 2 Rigsdaler til hver Mand.

Fastelavns Søndag blev der ikke som ellers Gilde; men Oldermandslavet samledes dog lige fuldt hos Oldermændene. Man trængte til at udveksle Tanker med hinanden, og den Dag var der noget at drøfte. Provst Nyholm var syg, og Sønnen, Skoleinspektør i København, cand. theol. Nyholm, var om Morgenen kommen fra Hovedstaden for at prædike i Kirken. Han medbragte en frygtelig Nyhed. Da han havde oplæst Dagens Evangelium, begyndte han sin Prædiken med Ordene: »Kongen bød, Folket lød!« Man studsede, hvad betød det? Men saa kom Forklaringen: »Dannevirke var forladt uden Kamp. Hæren havde maattet aabne Vejen til Sønderjylland, der var i Fjendevold«. — Den dybeste Vemod lagde sig over Menigheden, hist og her lød en stille Hulken. En Streng var bristet i Danmarks Hjerte!

Paa Tilbagetoget fra Dannevirke—Slien var Soldaterne herfra med 2. Regiment fra Arnæs, 18. Regiment fra Egnen om Mysunde og med Artilleriet fra Egnen Vest for Slesvig draget mod Nord. I 2. Regiment mødtes midt om Natten paa den isglatte Landevej, midtvejs mellem Slien og Flensborg, Dragon Jens Hansen, kaldet Jens Højelse, Søn af Gmd. Hans Andersen, og Svogeren Peder Larsen. Jens Højelse, der under hele Krigen ikke havde set sin Svoger, men her blev genkendt af denne ved, at han gik og sang, mødte ved Krigens Udbrud ved sin Garnison i Itzehoe, hvor de af Mangel paa Dragonuniformer iklædte Mandskabet halvt med Infanteriuniformer. Han var een af Regimentets Vovehalse. I Vagtmester Hoffmanns Erindringer omtales en Episode vedrørende ham. Det var i Eckernførde under Tilbagetoget, at han hørte en Flok slesvig-holstenske Herrer og Damer haane de danske Dragoner fra en Altan. Jens Højelse greb sin Brændevinsflaske og med et Udraab om, at det ellers var for godt til de tyske Kanailer, knaldede han Flasken op mod Altangelænderet, saa Glasskaar og Brændevin røg

HØJELSE-SOLDATER FRA 1864

I kække fra Mysunde
og I fra Oversø,
hvor Danmarks Fjender funde
en blodig Vintertø;
du Dybbøls Helteskare,
-- stængt mellem Ild og
Vand —
som stod i Dødens Fare
og Dag og Nat holdt Stand!

Peder Larsen, † 1914.

I Danmarks Kæmper alle!
som kækt i Kampen drog
og vilde staa og falde
med gamle Dannebrog, —
en Tak, vi eder skyldte,
for Møje, Sorg og Savn:
Tag den af Hjertets Fylde
i Danmarks Modernavn!

Chr. Richardt.

Dragon Jens Højelse (med Under-
korporalsnoren) og Frederik Skytte
fra Kværkeby.

om Ørene paa de hvinende Tyskere! — Paa Flensborg Torv styrtede hans Hest nelop, da nogle prøjssiske Husarer kom galopperende ind fra modsat Side; men Jens fik i en Fart sin Hest op, kom i Sadlen, trak Sablen og sprængte saa med de bandende og skrigende Tyskere farende omkring sig ud ad »Norderstrasse«. Det lykkedes ham ved Udkanten af Byen at faa et Forspring, saa han slap fra dem som een af de sidste kæmpende, danske Soldater paa Flensborgs Grund. Nogle Kugler fløjtede ganske vist om ham; men ramte ham ikke. Siden kom han som Ordonnans til det Aarøeske Strejfkorps under daværende Løjtnant W. J. R. Baumanns Kommando. — Da Jens Højelse 1902 blev begravet paa Højelse Kirkegaard, kastede Løjtnant Baumanns Fætter, Sognepræst J. R. Baumann, Jord paa ham, og i Ligtalen dvælede denne da ogsaa ved, at hans Fætter altid erindrede den raske og forvovne Jens Højelse.

Noget Syd for Flensborg var en Kanon, ved hvilken senere Tækkemand Ole Jensen i Assendrup gjorde Tjeneste, kørt vild, og Hjulene sad fast i noget Ælte ved en Vanding udenfor en Gaard. Manden kom ud og bød Soldaterne paa en Kop Kaffe, hvad de ikke sagde Nej til; men aldrig saa snart var de bænket, før en Løjtnant kom sprængende med den Melding, at tysk Kavalleri var i Nærheden. De maatte saa lade Kaffe være Kaffe, kom ud, fik Kanonen løs og saa af Sted med en Hurtighed. Ole Jensen havde den gæstfrie Mand mistænkt for, at han vilde have beværtet dem saa længe, at Tyskerne kunde have taget dem!

Ved Dybbøl rykkede 2. Regiment straks over i Stillingen, skønt udmattet af Strabadserne paa Tilbagetoget. Det kneb med at faa Syd-Slesvigerne til at blive. De stak stadigvæk af, løb over til Fjenden og blev af denne sendt til deres Hjem. Da Peder Larsen en Dag var paa Post sammen med en Sydslesviger, blev denne noget urolig og gjorde Mine til at ville stikke af. »Løber Du, skyder jeg Dig ned paa Pletten«, sagde Peder Larsen. »Denn skal jag nok bleven«, svarede Syd-Slesvigeren paa sit halvt plattyske Maal. Fra een af Naboposterne stak derimod en

Mand af, og hans Kammerat paa Posten skød ikke. Peder Larsen fandt dog, at det var for galt, og sendte ham en Kugle netop, da han sprang over et Hegn. Han gled ned bag Hegnet, uden at det kunde konstateres, om Kuglen traf. En Desertør løb om Natten vild i Skoven og kom uden at vide det tilbage til den danske Forpostkæde. Han blev idømt Rottingstraf, der tildeltes ham af Korporal Niels Mortensen, som efter eget Sigende slog til af al Magt, vrede, som han var, paa den Forræder. Niels Mortensen, der skildredes som en meget pligtopyldende og tapper Soldat, var født 4. Juni 1835. Han havde været Rekrut i Eckernførde 1858. 1860 var han indkaldt paa Korporalskolen s. St. Han stod, ligesom Maler Frederik Jensen og Peder Larsen, Højelse, ved 8. Kompagni. Under Kampen Paaskedag stod Peder Larsen, der var Fløjmand for 4. Deling, i Skanse 6; Tyskerne kom frem til det ydre Pæleværk; men en svensk Officer lod dem beskyde med 2 Kanoner fra Skanse 5, og saa forsvandt de. Den 18. April stod Peder Larsen ved Skanse 4. Tyskerne stormede pludselig frem gennem et »Hak« i et Dige, kun et Par Hundrede Alen fra ham. Der blev skudt; men Tyskerne spredte sig blot vifteformigt og fo'r frem med Sandsække paa Hovedet. Dem smed de i Gravene, og saa sprang de op ad Skraaningerne. De havde kun Brødpose paa, medens Danskerne stod med fuld Oppakning og iført Kappe. Der blev nu blæst »Retirér!« Saa fo'r vore tilbage, medens de tyske Kugler i Tusindvis peb dem om Ørene. Peder Larsens Sidemand, en Stevnsbo, fik en Kugle i Skulderen: »Av for S. . . ! Der var een, der stak mig!« udbød han og styrtede sammen. De andre skar Tornystret af ham; men han kunde ikke rejse sig. Nu kom en lille Flok af de vigende ind mellem en Barakke og et Hegn, hvor de pustede et Øjeblik. I det samme kom to Tyskere, der vilde forstikke sig, ind fra modsat Side. De faa Danskere fældede Bajonet. »Gott! Gott!« raabte Tyskerne og forsvandt. Der laa nogle døde fra 2. Regiment; men Peder Larsen kendte dem ikke. Imidlertid var Tyskerne kommen saa langt frem, saa da Danskerne vilde løbe igen, havde de

Tyskere baade foran sig og bag ved; men saa stormede 20. Regiment frem i sit heltemodige Modstød; de sprængte Hobe fra det søndersplittede 2. Regiment blev derved opfanget af hint, og Peder Larsen kom saaledes til at deltage i Modangrebet ved Dybbøl Mølle; men blev siden sat til sammen med et Par andre dødrætte og af Sved pjaskvaade Kammerater fra 2. Regiment at bære een af 20. Regiments døende Officerer tilbage.

Om Aftenen før Kampen havde Peder Larsen delt sit Smør med Hans Christoffersen fra Vilkestrup. De var i Løbegraven skilt fra hinanden, og derfor fik Peder Larsen først bag efter at vide, at Hans Christoffersen var faldet allerede i Løbegraven. Maler Frederik Jensen fik et Skud i Overarmen, saa han styrtede sammen i et Hegn og faldt i Fangenskab. Niels Mortensen kom under Tilbageløbet til den anden Række Løbegrave, der imidlertid var aldeles fyldt af Mandskab, saa han maatte standse for at se, hvor han skulde springe ned. Medens han tøvede, fik han en Kugle i hver Arm og tabte Geværet. Han blev nu sendt i Løb ad Brohovedet til; men styrtede bevidstløs om, før han kom saa vidt, og vaagnede først op, da han var under Lægebehandling paa Als. Hvorledes han var kommen dertil, anede han ikke. Han døde 1907. — Under den allersidste Kamp om Sundeveds Jord faldt Hans Jensen nede ved Brohovedet, før de sidste skulde over til Sønderborg. Søren Olsen, Salby, fandt et Projektil siddende ved den inderste Side af sit Tornyster, hvor hans tæt sammenpakkede Strømper havde opfanget det, før det var blevet hans Bane. Han havde et saa skarpt Blik, at han i Bøffelkobbøl Skov havde opdaget et fjendtligt Batteri, før Officererne havde set det med Kikkerter. Lars Olsen, St. Salby, havde som Konstabel staaet i Skanse II under Castenschiold og Anker. Indsidder Hans Nielsen, Højelse, der var Trainkusk, faldt i Fangenskab og blev ført til Leipzig. Af andre herfra deltog i Krigen bl. a. senere Indsidder Hans Christensen, Højelse, Skrædder Jørgen Jensen, Tjenestekarl Peder Nielsen, Præstegaarden, Konstabel Peder Andersen, Hans Johansen, senere Led-

vogter ved Haslev Lars Hansen, der indkaldtes fra Højelse, Hans Larsen, Skensved, der var ved Marinen i Østersøen, Hans Olsen, Salby, og Peder Nielsen, Søn af Niels Hansen, Salby, der stod ved det Aarøeske Korps. Dette fik jo Lejlighed til at øve mange Bedrifter. Jens Højelse var med til under en Landgang i een Gaard at tage to Ulaner til Fange. En anden Gang var han med en Patrouille siddet af i en Kro. Tysk Kavalleri omringede Kroen; men Jens og hans Kammerater fo'r ud i Laden og sprang til Hest, hvorefter de i strakt Karrière fo'r ud ad Ladeporten og huggede sig igennem; men Tyskerne skød, og een af Dragonerne blev ramt. De andre søgte at holde ham oppe; men de maatte tilsidst, da han var livløs, lade ham falde; Hesten reddede de dog.

Den 18. April havde man i Jersie Mose og i andre af Højelseegnens Lavninger hørt Kanonaden fra Dybbøl som en svag, underjordisk Torden. Den næste Dag rygtedes hertil Dybbøls Fald, og det hed sig, at 2. Regiment var blevet fuldstændig oprevet i Kampen, hvilket fyldte alle med bange Anelser. Om Aftenen den 18. April sad den faldne Hans Christoffersens Forældre i deres Hus i Vilkestrup. Pludselig siger Konen: »Jeg synes, jeg hørte Hans's Trin ude i Gaarden!« »Saa er Hans skudt«, sagde Manden med et dybt Suk, og et Par Dage efter fik de ogsaa Underretning derom. Samtidig skrev Peder Larsen hjem, og hans Fader, der kort før havde siddet og grædt i Naboens Stue, fordi han mente, at alt Haab var ude, kom glædestraalende med Brevet. Sønnen var i Live, og tillidsfuldt hed det i Brevet:

»Vi stoler paa vor Barnetro og vil blive ved at kæmpe for vort Land«.

Om Sommeren blev en Infan'erist fra Ølby, Peder Christophersen, der var ført hjem fra Slesvig og døde paa Garnisons Sygehus i København, begravet paa Højelse Kirkegaard. Ogsaa fra alle Højelse Gaarde og Huse mødte Beboerne frem ved Begravelsen, der tillige formede sig som en Sørgehøjtidelighed for dem, der »slumrede i Slesvigs Jord«. Kvinderne mødte efter Provst Nyholms

Ønske i Hedeboernes National-Sørgedragt. Kisten stod dækket med et Dannebrogssflag, og Provsten indledede sin Tale med at sige: »Som Du, der ligger her, har kæmpet under Dannebrog, saa vajer Dannebrog i Dag over Dig«.

En militær Æreskommando affyrede Salver over Graven.

Byen fik hen paa Sommeren Indkvartering af 6. Regiment, der laa her til Fredsslutningen. Det havde Allarmplads ved Gl. Lellingegaard.

Saa kom det tunge Budskab, at Slesvig skulde afstaas. Det brændte sig med bitter Smerte fast i Sindet baade i den dalevende og den næste Generation, der skulde opleve at se Uretten gjort god igen nu i dette Aar.

Næst efter Krigen 1864 vakte Stormfloden den 13. November 1872 mest Opmærksomhed. Under en rasende Nordøststorm steg Vandet fra Bugten, det oversvømmede Køge—Københavns Landevej paa Højelse og Ølsemagle Sognes Grund. Ved Ølsemagle gik Vandet 2500 Alen ind mod Byen og omringede 25 Gaarde og Huse. Paa Ølby Lyng blev 30 Huse mere eller mindre ødelagt, hvoraf de 9 blev jævnet med Jorden. I Lellinge Enghave, over en halv Mil Vest for Køge, steg Havvandet op gennem Aaen og oversvømmede de nærliggende Marker. Køge var omringet af Vand til alle Sider, og paa Vejen hjem styrtede et Køretøj fra Ølby i en af Bølgerne oprevet Sluse paa Sandmarksvejen, den rivende Strøm førte den gamle Aftægtsmand Søren Jørgensen, Ølby, og en Dreng, der var paa Vognen, hen til en Jordvold, hvor de klamrede sig fast til noget Buskads. Her sad de blaafrøse af Kulde i flere Timer, medens Vandet steg omkring dem. Noget efter kom en Vogn fra Kløvested. Ogsaa den blev grebet af Bølgerne. To Mænd, en ældre Kone og en Kone med 3 smaa Børn var paa Vognen. Bølgerne slog Fadingen løs, og paa den drev de alle op paa Diget, hvor de reddede sig i Buskadset. Langt om længe blev de opdaget fra Køge, og medens Brændingen piskede omkring dem, og de alle var mere døde end levende, blev de omsider reddede.

Hestene havde reddet sig ved Svømning. Ellers slap Beboerne i Tide bort fra de truede Huse og Gaarde. Paa Højelse Sogns Grund strandede tæt ved Landevejen Skonerten »Betzy« af Amsterdam, og paa Kysten ved Ølsemagle Strand var to engelske Barker, en norsk og en tysk Brig samt en hollandsk Kuf strandet. Paa Jersie Strand laa fem Skibe. I Bugten strandede ialt 30 Skibe. To Sø-mænd druknede tilligemed en hollandsk Skippers Hustru, der gik ud paa Dækket for at se til sin Mand, som stod til Rors. En Braadsø rev hende væk, uden at Manden kunde hjælpe, og i sine Stormflodserindringer fortæller Redaktør Fr. Opffer, at to smaa Børn fra Kahytvinduet var Vidne til, at Havet slugte deres Moder.

1760 havde der ogsaa været Stormflod, og Vandet stod da 12 Fod over dagligt Vande mod 11 1872; men da der den Gang højst laa et enkelt Hus ude ved Stranden, betød Stormfloden kun lidet for disse Sogne. Ogsaa 1694 var der en stor Vandflod med mange Strandinger.

Vi skal iøvrigt ikke komme ind paa den følgende Tid, den Overgangstid, som endnu ikke hører Historien til, hvor i 90'erne Landbrugsmaskinerne begyndte at afløse Leen, hvor Tærskværkerne, der i Halvfjerdsernes gode Kornaar havde erstattet Plejlen, veg for Fælles-Damp-tærskemaskinerne, hvor Vindmotordrivkraften hyppigt erstattede baade Haand- og Hestekraft, Telefonerne holdt deres Indtog, medens Bageovne og Bryggekedler forsvandt, Rokken sattes paa Loftet, Hørren forsvandt fra Markerne, Faareholdet blev indskrænket til det mindst mulige, og man gjorde sig for den større Behageligheds Skyld afhængig af den ene Industrigren efter den anden.

De sidste Aar har Egnen været stærkt præget af det militære Liv. Her i det for Felttjenesten saa velegnede, bakkerige og militært set meget vigtige Terræn holdtes der store Manøvrer, bl. a. i Aarene 1887, 1895 og 1911. Sidstnævnte Aar besøgte Byen i Anledning af Øvelsen af Kongen og Dronningen, Prinsesse Georg af Grækenland

og Prins Harald, der laa indkvarteret her med Husarerne, samt Prinserne Gustav og Aage. Under Sikringsstyrkens Indkaldelse laa sidstnævnte indkvarteret her med Garden i Sommeren 1915. Alle Vaabenarter har skiftevis været indkvarteret i Byen, og efter de store Øvelsers Afslutning i 1916, hvorved Kongen var til Stede, fandt der en afsluttende Kongerevy Sted paa Markerne Nord for Byen.

XXIV

EJERE OG BRUGERE AF BYENS GAMLE GAARDE

GAARDEN I.

Ejere: Sorø Kloster til 1580, Kronen til 1586, Sorø Skole til 1673, Assessor Muhle til ca. 1680, kongeligt Ryttergods til 1721, Justitsraad Kenckel og derefter Benzonseje til ca. 1789, Svenstrup en kort Tid, fra 22. Januar 1791 Vallø, Arvefæste fra 1867. Overgaar nu til Selvejendom som de øvrige Arvefæstegaarde.

gaardens Brugere: 1660'erne Søren Andersen, 1673 Mads Jensøn, død under Farsoten 1677, 58 Aar gl., Karen Mads Jensøns døde 4 Dage efter, 50 Aar gl. Dernæst Jens Jensøn, gift 1682 med Inger Offvesdatter paa Gaarden XIII. Jens Jensøn døde 1696, 44⁶/₁₂ Aar gl. (Enken, der døde 1719, giftede sig med Peder Rasmussen, Højelse, † 1739, 79 Aar gl.) Jens Jensøns Søn, Morten, f. 1683, var Fæster 1713. Han døde 1753. Hans Hustru Sidsel døde 1740. Derefter vistnok Fæster af Thue Ib-Slægten.

4. Marts 1779 fik Jens Larsen Fæstebrev. Gift 1. med Karen Bærentsdtr., † 1780, 2. med Marie Nielsdtr., Højelse. 1811 fik Peder Jensen († 1866) fra Gaarden XI, gift 1807 med Jens Larsens Datter, Karen, Fæstebrev. Jens Larsen, † 1831. 1853 fik Peder Jensens Svigersøn, Niels Christoffersen, Gaarden i Fæste. Arvefæster fra 1867, † 1880. Fra 1880—83 sad hans Enke inde med Gaarden, fra 1883 Lars Nielsen.

Lars Nielsens Slægt er dels, saa langt den kan følges gennem Kirkebøgerne, knyttet til Hedeboegnen, dels til Egnen omkring Lellinge og Lyngve ved Sorø. Hans Hustru Slægt, der gennem hendes Moder, Peder Jensens Datter, er af Peder Christensens gamle Hedebo-slægt, er gennem hendes Fader tillige af sønderjysk Rod, idet hans Moder Anne Marie Thomassdatter var født i Mummærk paa Als 1773 og kommen til Østsjælland med en Præstefamilie. Slægtslinien føres iøvrigt tilbage til Præsteslægten Pockstein, der i Middelalderen var kommen ind fra Tyskland. Et af denne Families mest kendte Medlemmer var Præsten Oluf Pockstein paa Sejro, hvis Præstegaard under den skaanske Krig blev afbrændt og udplyndret af fjendtlige Kapere. Slægten bar Navnet Pockstein eller Pocksteen, til Gaardmand i Magleby Rasmus Pocksteens Søn Peder, f. 1736, min Tipoldefader, tog Faderens Fornavn til Efternavn og kaldte sig Peder Rasmussen med Udeladelse af Slægtsnavnet Pocksteen, der iøvrigt af nogle antoges for at være af nedertysk, efter andre af sydtysk Oprindelse.

GAARDEN II.

Samme Ejere som forrige Gaard. Ved Overgangen 1721 dog J. W. Plenge. Gaarden udflyttet ved Udskiftningen. Gl. Gaardsplads nu nordlige Del af Præstegaardens Have.

Gaardens Brugere: 1660'erne Mag. Claus Hansen og Niels Mogensen. 1673 nævnes Jørgen Hansen og Jens Nielsen. Sidstnævnte samtidig Fæster af Gaarden XI. Jørgen Hansen, † 1696, 70 Aar gl. Derefter Thue Ipsøn, † 1726, 75 Aar gl., Oluf Christensen (?) af Ørsted, † 1773, 78 Aar gl., Enken, Inger Pedersdtr., D. af Peder Hansen, Højelse, f. 1701, † 1778. Hendes Søn, Lars Olsen, gift med Anne Ovesdtr. 1769, døde 1783. Hans Enke havde Gaarden til 1788, da Hans Nielsen kom, ved at Enken giftede sig med en Mand paa et andet Gods i St. Salby. Hans Nielsen gift med Niels Henrichsens D. Inger (f. 1768 † 1831). Ved Hans Nielsens Død 1841 fik Sønnen Lars Hansen Gaarden, der 1846 overgik til Peder Larsen af Ølby, gift med

Karen Pedersdatter, Søster til N. Pedersen, Lykkebæks-
gaarden. Senere, Peder Larsen døde 1878, arvedes Gaarden
af hans Datterdatter, gift med Peder H. Nielsen, Solrød.
Siden er den solgt til H. P. Andersen af Strøby. En ud-
skilt Parcel ejes af P. H. Niensens Datter Sofie, Enke efter
Kr. Poulsen, der døde 1918.

GAARDEN III.

Ejere: Højelse Kirke, Caspar Schøller og efter ham
Vallø, til den blev nedlagt ca. 1780.

Gaardens Brugere: Jørgen Hansen 1685. Siden Rasmus
Olufsen. 1733 Christen Jacobsen. 1735 Peder Jensen. 1736
Jens Jespersen, † 1742. Samme Aar Lars Larsen. 1745
Peder Christensen, gift med Karen Jensdr., Højelse. Bør-
nene Dorthé, f. 1746, Maren, f. 1748, Jens, f. 1749 (siden
Fæster af Gaarden XI), Niels, f. 1751, Else, f. 1753, Hans,
f. 1762. (Peder Christensen blev afsat 1759 og fik siden
Gaard i Lellinge, hvor der 1782 var Skifte efter hans af-
døde Hustru. Jens var da Gmd. i Højelse, Niels Landsoldat,
Hans, Dorthé og Maren hjemme hos Faderen. Boets Pas-
siver var 73 Dlr. større end Aktiverne). 1759 Jacob Pe-
dersen. 1764 Hans Olufsen af Svansbjerg 1766 Reserve-
soldat Jørgen Olufsen. 1774 Niels Skammelsen, Søn af
Skammel Nielsen, der 1732 fik Fæste paa Niels Stisens
Gaard i Ejby. Alle, med Undtagelse af R. Olufsen, der
afstod Gaarden paa Grund af Armod og Svaghed, Jens
Jespersen og muligt Skammelsen, blev afsat ved Dom.

GAARDEN IV.

Ejere: Universitetet. En Tidlang tillagt det juridiske
Professorats Indehaver.

Gaardens Brugere: 1662 Madtz Pedersen og Søffren
Andersen. 1685 Oluf Ibsen. Før 1781 Peder Mortensen.
1781—83 Landsoldat Niels Jørgensen. 1783 Hans Hansen,
Tune. 1786 Christen Jacobsen. 1797 Jens Jacobsen. Chri-
ten Jacobsen fik ved Udflytningen Aftægtsbo paa dens
gamle Gaardsplads i Byen. Den blev siden købt af Kom-
munen til Grundplads for Kommunehuset. Gaarden, der

udflyttedes, beboedes af Peder Olsen, † 1839, Peder Mortensen, † 1883, derefter Henrik Madsen og nu dennes Søn Peder Madsen. Den 11. Oktober 1799 blev der af Gaardens Mark udskaaret 31,500 □ Alen til det saakaldte »Dødningehus« ved den gamle Ølbyvej, i hvilket Ølby Beboere, naar de bar Lig til Kirkegaarden i Højelse, holdt Hvil.

GAARDEN V

ejedes af Gl. Køgegaard, til den midt i forrige Aarhundrede blev købt af Hans Hansen.

1682 døde Fæster Mads Jørgensen, 75 Aar gl. Derefter kom Knud Jensen, der blev gift med Kirsten Andriisdr. i Højelse. Han døde 1695, 66 Aar gl. Peder Rasmussen (?), † 1739, 79 Aar gl. Siden Jens Pedersen, der sad paa Gaarden 1797. Johan Pedersen, der var Fæster 1801, døde 1813. Efter hans Enke overtog Peder Johansen Gaarden. Den blev i 1830'erne overdraget til Hans Hansen. Gaarden brændte 1834 og blev derefter udflyttet. Hans Hansen solgte Gaarden til Peder Nielsen, † 1906. Derefter Lars P. Larsen.

GAARDEN VI

var i Casper Schiøllers Eje og kom med Lellingegaard ind under Vallø. Arvefæste 1867.

1742 blev Fæster Niels Jensen sat fra Gaarden og afløstes af Aage Hansen. 1745 Søren Hansen, frasat 1761. Derefter Lars Jensen, frasat 1763. Fhv. Inderste i Ejby Hans Larsen. 1770 Peder Nielsen. Efter hans Død sad Enken med Gaarden til 1805. Derpaa fæstet til Jens Christensen, Lellinge, 1836 til Svigersønnen, Hans Andersen. Dennes Søn, Anders Hansen, er den nuværende Ejer.

1874 udskiltes en Parcel paa 20 Td. Ld. til H. A.s Svigersøn, Lars Pedersen, der 1888 mageskiftede den bort til Gmd. Peder Pedersen, Gummersmark, som solgte den til Lars Nielsen. Dennes Enke solgte den i Januar 1919 til fhv. Husmand i Højelse, Hans Hansen.

GAARDEN VII

var i alt Fald fra 1662 i Universitetets Eje. Før 1662 var den fæstet af Laurs Michelsen, dette Aar tilføjes »och Jørgen Michelsen«. Laurs Michelsen døde 1689, 70 Aar gl. Hans Hustru Birgitte, der var født 1598, døde 1684. Paa denne Tid var tillige en Jens Schomager indskrevet for Gaarden. Den næste, Espen Jensen, var muligt Jens Schomagers Søn. Espen Jensen døde 1734, 68 Aar gl. Efter ham fulgte Jens Pedersen, der døde 1780, 79 $\frac{1}{8}$ Aar gl. En Datter af ham, Mette, blev 1756 gift med Eftermanden, Gmd. Hendrich Niensens Søn, Niels Henriksen, fra Gaarden XIII. 1787 døde N. H.s Hustru, og Gaarden blev saa ved Kontrakt overdraget til Svigersønnen, Ungkarl Morten Madsen af Snoldelev-Hastrup, der 1787 var blevet gift med N. H.s Datter, Kirsten. Morten Madsen døde 1804, Enken 1824. Efter Morten Madsen overgik Gaarden til Rasmus Mortensen, † 1830, derpaa til dennes Søn, Jens Rasmussen, † 1880. Nu ejes den af Henrik Rasmussen, sidstnævntes Søn.

En Parcel blev udskilt til Morten Madsens anden Søn, Jens Mortensen. Denne Ejendom gik i Arv til Sønnen, Morten Jensen, og derefter til dennes Søn, Jens Mortensen, der ligesom Faderen med stor Dygtighed beklæder en Række offentlige Tillidshverv.

Efter Rasmus Mortensen blev udskilt en anden Parcel til hans anden Søn Hendrik Rasmussen, hvis Enke giftede sig med Veteran Hans Jensen. Stedet ejes nu af dennes Søn Niels Hansen.

En Parcel var først i det 19de Aarhundrede købt af Menig ved 1. jyske Reg.s Grenadier Compagni Anders Jensen fra Virring ved Skanderborg. Han havde været indkvarteret i Byen under den engelske Krig og blev gift med en Datter af Gmd. Johan Pedersen. Hans Andersen paa Gaarden VI var Anders Virrings Søn. Parcelens nuværende Ejer er Anders Larsen. Der blev i sin Tid udskilt en Parcel af denne til Dragon Jens Højelse, som dog igen solgte den.

Af Gaardens Mark udskiltes 1797 som omtalt en Lod til Bassekærhuset.

GAARDEN VIII

var vistnok Roskilde Latinskoles Ejendom 1685. Den kom ind under Lellingegaard og Vallø.

I 1670erne boede en Morten Hansen paa Gaarden. 1685 Jørgen Mickelsen, 1730 Søren Gabrielsen, frasat 1735. Thønne Jespersen, frasat 1742, Ungkarl Jens Jensen, frasat 1745, Ungkarl Niels Larsen, frasat 1746. Oluf Nielsen havde derefter Gaarden, til han opgav den 1783 „for Alderdom og Enkemandsstand“. Nævnte Aar blev den fæstet af forhenværende Soldat Niels Andersen. Den blev udflyttet 1805. N. A. døde 1831. Enken havde saa Gaarden, til den 1844 blev fæstet af Sønnen Anders Nielsen, som 1867 købte den til Arvefæste. Efter ham fik Sønnen Peder Andersen den. En Parcel blev udskilt til Broderen Niels Andersen og ejes nu af dennes Søn Lars Andersen.

GAARDEN IX

Præstegaarden. (Se Kapitel 18.)

GAARDEN X

tilhørte fra Middelalderen Sorø Kloster. Derefter samme Ejere som Gaarden I, kun skete Mageskiftet til Vallø gennem Bregentved.

I 1670erne sad Mogens Mogensen paa Gaarden. 1685 hed Fæsteren, der da kaldtes „Rytterbonde“, Hans Ibsen, † 1690, med Medfæster Søren Jensen. Hans Ibsens Fader, Jep Andersen, født 1598, var død 1680. 1720 hed Fæsteren Peder Larsen. Senere sad enten paa denne eller paa Gaarden I Hans Thuesen, † 1765, Søn af Thue Ipsen paa Gaarden II. 1769 Anders Christensen. Vallø bekræftede 1789 hans Fæstebrev. Udflyttet 1805. 1808 fæstet til Peder Pedersen, 1809 til Ungkarl Anders Sørensen af St. Ladager, der var Veteran fra den engelske Krig. Gaarden, Arvefæste 1867, blev derefter solgt til Peder Nielsen, hvis Arvinger solgte den til Niels Jacobsen af København. En Parcel var udskilt til Anders Sørensens Søn, Peder Andersen, hvis Søn, Ole Andersen, nu ejer denne.

GAARDEN XI

ejedes af Sune Ebbesen til Knardrup, derefter fra 1186 af Sorø Kloster, Kronen, Assessor Muhle, Kronens Skovridergods, Lellingegaard og Vallø.

Af dens Fæstere nævnes 1488 Poul eller Jes Persz, 1663 Niels Mogensen, 1673 Jens Nielsen, efter ham Clemmen Oluffson, der 1719 opgav Gaarden paa Grund af Alderdom og Svaghed. Hans Efterfølger, Sønnen Oluf Clemmensen, opgav den 1751 paa Grund af Svaghed. Nævnte Aar blev den fæstet af Ungkarl Willum Christensen, frasat 1760. Ungkarl Jens Nielsen, som af Svaghed og Uformuenhed opgav den 1764. Ungkarl Niels Jensen havde den til 1766. Peder Pedersen til 1774, Husm. Jacob Pedersen, L. Skensved, til 1776, Broderen, Hmd. Niels Pedersen i Lellinge til 1778, da den blev fradømt ham. Dette Aar blev den fæstet til Landsoldat Jens Pedersen, Søn af Peder Christensen (Gaarden III, da i Lellinge), 1825 overgik den til Sønnen Jens Jensen, 1859 til dennes Svigersøn Niels Jensen, som 1867 købte den til Arvefæste. Siden udflyttet. Niels Jensen, der var Kirkeværge, døde 1905, og hans Søn Lars Jensen, ogsaa Kirkeværge, arvede derpaa Gaarden.

GAARDEN XII

er Thure Degns gamle Gaard. Omtalt derunder. Medens Gisselfeld ejede Gaarden, beboedes den af en Hans Pedersen, som havde Fæstebrev af 1748. I hans Tid kom Gisselfeld i Pengeforlegenhed og solgte 1777 Gaarden til Svenstrup. Hans Pedersen døde 1803, 81¼ Aar gl. Muligt var han den Hans, der blev døbt 1722, som Søn af Peder Loursøn, Højelse. 1808 fik Sønnen Peder Hansen Fæste paa Gaarden efter Hans Pedersens Enke. Peder Hansens Enke afstod Gaarden, der var udflyttet 1805, til Sønnen Hans Pedersen 1846. Han købte den 1867 til Arvefæste. Sønnen Peder Hansen arvede den, men solgte den til sin Fætter Ole Larsen, der afstod den til Hans Høj fra Jylland, som igen har solgt den til Hans Mølbak, ogsaa fra Jylland.

1872 opførtes paa Gaardens Mark en hollandsk Vejrmølle med Bageri. Møllen brændte den 25. Januar 1875, og Ejeren, Møller Ole Jørgen Olsen af Havdrup, blev i den Anledning arresteret. Møllen var assureret for 11,160 Kr., Stuehuset for 2800 Kr. 1876 købte Gmd. Jens P. Nielsen af Skoven den nyopførte Mølle for 17,000 Kr. Aaret efter mageskiftede han Møllen med Gaardmand i Kildebrønde Hans Pedersens Gaard. Med Løsøret var Møllen takseret til 21000 Kr. Hans Pedersen solgte den 1892 til Høker Peder Jensen af Sallerup i Sydsjælland for 14,100 Kr. Han mageskiftede den bort 1894 til Parcellist Joh. P. Harrestrup Petersen, som igen har afhændet den til den nuværende Ejer Møller P. B. Clausen.

I meget gammel Tid har der vistnok ligget en Stuhmølle Øst for Højelse, hvilket flere Agernavne tyder paa.

GAARDEN XIII

tilhørte Lellingegaard, medens Korfitz Ulfeld havde denne, kom ved Konfiskationen ind under Kronen og omtales 1667, da den overdrages Holger Vind, som „Kongens og Roskilde Kapitels Gaard“. Hofjægermester Frederik Svane til Svenstrup købte den paa Geddesdal af Stervboet efter sl. Fru Margrethe Gedde 1706 for 669 Rdl. Den hørte nu til Svenstrup, til den 1790 kom ind under Vallø. Den havde omkring 1660 11 Tdr. Htk.

Af Gaardens Beboere nævnes 1506 i Nabogaardens Skøde Powil Persz og Niels Olsz, een af dem havde denne Gaard. Var det sidstnævnte, hed hans Forgænger Jes Persz (1488). 1663 nævnes Ove Nielsen, der døde 1692 i en Alder af 79 Aar. Hans Hustru, Inger, døde samme Aar. Fra 1694 til 1905 var den derefter i samme Slægts Besiddelse, først med Fæsteret og fra 1867 med Arvefæsteret.

1694 fik Henrich Nielsen, † 1745, 77 Aar gl., den i Fæste. Han giftede sig samme Aar, som han fik Fæstet, med Sidse Pedersdatter af Ølby. Hun døde 1719, og ved Skilteforretning til Fordel for Datteren, Inger, blev Boets Aktiver opgjort til 601 Rdl. og Passiverne til 387, saa Henrich Nielsen har været een i Forhold til sin Tid

holden Mand. Efter sin første Hustrus Død maa han have giftet sig igen, da en Datter, Sidsel, blev født 1722 og den omtalte Niels Henriksen (Gaarden VII) 1725. 1742 blev Sidsel Henriksdtr., † 1792, trolovet og Aaret efter gift med Hans Pedersen, siden kaldet gl. H. P. af Kimmerslev. Hans Pedersen døde 1793, 82 Aar gl., men Sønnen Peder Hansen havde d. 27. Februar 1790 faaet Gaarden i Fæste. Peder Hansen var en meget oplyst Mand, som skrev godt for sig. Han blev Sognefoged og døde den 27. April 1833 i en Alder af 75 Aar.

1836 fik Sønnen Lars Pedersen Fæstet. Ogsaa han var en kundskabsrig Mand. Han købte Gaarden til Arvefæste 1867. 1875 udskiltes en Parcel til Svigersønnen, Jens Jensen; men den er siden af denne solgt til fremmede, ejes nu af Hans Nielsen. Efter Lars Pedersen arvede Sønnen Peder Larsen Gaarden. Han afstod den 1905 til Christoffer Pedersen af Skensved, som solgte den til Niels Johansen af Taarnby. Der var af Christoffer Pedersen solgt en ny Parcel til den først udskilte og nogle Tdr. Land til Langagerhuset ved Markens Nordside. Ved Udskiftningen blev Thure Degns gamle Gaardsplads delt mellem Gaarden XI og Gaarden XIII.

INDHOLD

- Side 7: I Fra Hedenold til Valdemarstiden. Skovens Udbredelse. — Oldtidsfund. — Skaansk Indvandring. — De ældste Byer grundlægges. Kildeskrifter: Bl. a. Nationalmusæets og Matrikulskontorets Arkivalier.
- Side 11: II Helgeninden Margrethe. Kildeskrifter: Langebeks *Scriptores rerum danicarum*. Sven Lagerbrings „*Monumenta scanensia*“. Arcadius: „*Gumløsa Kyrka*“. Beretning fra Dr. phil. Rydbek, Lund, og Pater dall'Olio, Rom, samt Matrikulskontorets Arkivalier.
- Side 15: III St. Michaels Kirke. Kildeskrifter: Arkivalier paa Vallø, i Højelse Præstegaards Arkiv og Landsarkivet for Sjælland.
- Side 25: IV Sorø Klosters Gods. Kildeskrifter: Langebeks *Script. rer. dan.*, Erslev: „*Valdemarernes Storhedstid*“, Kronens Skøder i Rigsarkivet. Vallø Arkivalier.
- Side 29: V De øvrige middelalderlige Jordegodsejere. Roskildebispens Gods. — St. Agnete Klosters Gods. — Auo Stigs Gods i Ølsemagle. — St. Klara Klosters Gods i Ølby. Roskilde Domkirkes Gods. „*Valløbrevene*“. Køge Kirkes Gaard i L. Salby. Oluf Rosenkrantz's Gods i Assendrup, Holme Mølle og Vallø. Kildeskrifter: Bl. a. *Script. rer. dan.*
- Side 32: VI Hundredaaret efter Reformationen. Almisse. — Ægtrejser for Kronen. — Grev Kristoffers Møde paa Ulvemosen. — Rensning af Slotsgraven. — Zigøjnertogtet 1578. Køge Huskors m. m.

- Side 37: VII Adeligt Jordegods i 17. Aarhundrede.
- Side 40: VIII Thure Degns Selvejergaard.
- Side 45: IX Kronens Ryttergods.
- Side 48: X Gl. Lellingegaards Forhold til Højelse.
- Side 51: XI Svenskekrigen og dens Følger.
- Side 52: XII Matrikulen af 1685.
- Side 55: XIII Under Stavnsbaandets Aag. Fæsteforhold.
- Side 58: XIV De gamle Gaarde, Oldermandslauget, Gilder og Folkefester. Frk. Inger Bolvigs Folkelivsskildring.
- Side 68: XV Inventar i Hus og Gaard. Skifteforretninger.
- Side 71: XVI Husdyrholdet.
- Side 77: XVII Agerdyrkningsforhold.
- Side 80: XVIII Præster i Højelse.
- Side 93: XIX Skoleforholdene fra Middelalder til Nutid.
- Side 104: XX Fra de store Landboreformers Tid. Den engelske Krig. Emigranter.
- Side 109: XXI Bymarken og Udskiftningen*).
- Side 114: XXII Forhold og Hændelser fra Udskiftningens Tid til Krigsaaret 1864.

*) Ved en Fejltagelse er i Kapiteloverskriften anført Den engelske Krig og Indbyggerantal, der omtales i foregaaende Kapitel.

Side 119: XXIII Krigsaaret og Eftertiden.

Side 127: XXIV Ejere og Brugere af Byens gamle Gaarde. De gamle Slægter.

KILDESKRIFTER FOR KAPITLERNE

VI—XXIV er hovedsagelig Arkivalier i Rigsarkivet, Landsarkivet, Køge Raadhusarkiv, de nævnte Godsers Arkiver, Matrikulskontoret, Højelse Præstegaardsarkiv og Beretninger fra de i Bogens Tekst nævnte Personer.

ILLUSTRATIONER

Etatsraad Alfred Sørensen	Side	5
Ølsemagle Kirke	—	13
Højelse Kirke og Pastor Baumann	—	25
Bykort	—	59
Højelse først i det 19de Aarhundrede, Provst og Provstinde Kruise	—	89
Nationaldragter. Skuespillerinde Frk. Inger Bol- vig og Frk. Iris Gilbe	—	108
Markkort	—	109
Soldater fra 1864	—	121
